

Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií

Alžbeta Bialiková

**Mediální obraz Rómov v období prvej a druhej
Československej republiky (1918-1939)**

Diskurzívna analýza dobovej českej a slovenskej tlače

BAKALÁRSKA PRÁCA

Vedúci práce: Mgr. Pavel Baloun, Ph.D.

Študijný odbor: Studium humanitní vzdělanosti

Praha 2024

ČESTNÉ PREHLÁSENIE

Prehlasujem, že som bakalársku prácu vypracovala samostatne. Všetku použitú literatúru a ďalšie analyzované a citované pramene uvádzam v priloženom zozname literatúry. Práca nebola použitá k získaniu iného titulu.

Praha, 3. 5. 2024

.....

Alžbeta Bialiková

POĎAKOVANIE

Na tomto mieste by som rada vyjadrila vďaku všetkým pedagógom, ktorí ma počas môjho bakalárskeho štúdia na Fakulte humanitných štúdií inšpirovali, a prebudili vo mne záujem o históriu. Mgr. Pavlovi Balounovi, Ph.D., vedúcemu mojej práce, vďačím za pomoc a mnohé cenné rady. Mojim rodičom patrí poďakovanie za bezhraničnú podporu môjho štúdia.

Abstrakt

Táto práca sa zaoberá mediálnym obrazom Rómov v období prvej a druhej Československej republiky (1918-1939). Po vzniku Československa boli Rómovia, ako etnická menšina, svedkami snáh o modernizáciu a integráciu do nového štátu. Napriek tomu, že ústava zaručovala rovnaké práva všetkým občanom, Rómovia čelili diskriminácii a boli vnímaní ako odlišná a exotická skupina, čo sa odrážalo v ich zobrazení v médiách a verejnom diskurze. Toto obdobie bolo tiež poznačené kriminalizáciou Rómov, ktorí boli často stavaní do pozície nepriateľa štátu a občanov. Výskum je realizovaný prostredníctvom diskurzívnej analýzy dobového tlačového materiálu v českom a slovenskom jazyku. Cieľom je hlbšie pochopiť, akým spôsobom boli Rómovia prezentovaní v mediálnom prostredí tohto historického obdobia a aké stereotypy, predsudky a postavenie v spoločnosti sa formovali na základe týchto médií. Práca analyzuje stereotypné obrazy Rómov v tlači, ako napríklad zlodej, hudobník, „cigánka“ a „idylický cigánsky život“, ktoré formujú základné chápanie tejto etnickej menšiny. Diskurzívna analýza ukazuje, že tieto obrazy sa opakujú v rôznych žánroch a politických ideológiách a hrajú významnú úlohu pri formovaní verejnej mienky o Rómoch. Práca sa tiež zaoberá genderovými aspektmi zobrazovania rómskych žien v médiách, ktoré často kombinujú exotizáciu a sexualizáciu. Cieľom tejto práce je poskytnúť komplexný pohľad na situáciu Rómov v Československu v kontexte medzivojnového obdobia a prispieť k lepšiemu pochopeniu ich miesta v československých dejinách.

Abstract

This thesis deals with the media image of Roma in the period of the First and Second Czechoslovak Republic (1918-1939). After the establishment of Czechoslovakia, the Roma, as an ethnic minority, bore witness to efforts to modernize and integrate them into the new state. Although the constitution guaranteed equal rights to all citizens, the Roma faced discrimination and were perceived as a different and exotic group, which was reflected in their portrayal in the media and public discourse. This period was also marked by the criminalization of Roma, who were often positioned as enemies of the state and citizens. The research is carried out through a discursive analysis of contemporary press material in the Czech and Slovak languages. The aim is to gain a deeper understanding of how Roma were presented in the media environment of this historical period and what stereotypes, prejudices, and positions in society were shaped based on these representations. The thesis analyses the stereotypical images of Roma in the press, such as the thief, the musician, the 'gypsy woman', and the idyllic 'gypsy life', which form the basic understanding of this ethnic minority. Discourse analysis shows that these images recur in different genres and political ideologies and play a significant role in constructing public opinion about the Roma. The thesis also examines the gendered aspects of media portrayals of Roma women, which often combine exoticization and sexualization. This thesis aims to provide a comprehensive view of the situation of the Roma in Czechoslovakia in the context of the interwar period to contribute to a better understanding of their place in history.

Obsah

Úvod	6
Terminológia.....	11
1. Rómovia v prvej a druhej Československej republike	12
1.1. Sociálna situácia a postavenie Rómov	16
1.2. Politika asimilácie a „proticigánske“ zákony.....	21
2. Rómovia v mediálnom diskurze.....	26
2.1. Vytváranie dichotómie „My a Oni“	29
2.2. Mediálny obraz	32
3. Stereotypné obrazy Rómov v dobovej tlači.....	36
3.1. Zlodeji špecialisti	39
3.2. Muzikanti od narodenia	47
3.3. „Cigánka“ – veštica a krásavica.....	57
3.4. Idylický „cigánsky“ život	67
Záver	74
Zoznam prameňov a literatúry.....	80

Úvod

Prvá Československá republika bola jedna z mála úspešných demokracií v medzivojnovej strednej Európe, ktorá odolávala nárastu pravicového radikalizmu až do roku 1938. Jedným z najdôležitejších aspektov bol multietnický charakter republiky, ktorý ju výrazne odlišoval od iných štátov. Československo zahŕňalo množstvo národnostných a etnických skupín, vrátane Čechov, Slovákov, Maďarov, Nemcov, Židov, Rusínov, Poliakov a Rómov. Táto rozmanitosť národností vytvorila špecifickú situáciu, v ktorej sa neľahko hľadal spoločný identitárny základ, a neustále bolo potrebné riešiť rôzne kultúrne a sociálne rozdiely. Situácia Rómov v Československu bola často problematická, boli vnímaní ako „iní“ a čelili rôznym formám sociálneho vylúčenia. Postavenie rómskej minority v tomto období je práve jednou z tém, ktorá poukazuje na zaváhania československej demokracie a na latentný rasizmus voči Rómom prítomný v československej spoločnosti, ktorý eskaloval v druhej republike a neskôr v Protektoráte Čechy a Morava a Slovenskom štáte. V práci sledujem postavenie Rómov v spoločnosti Československej republiky a ich mediálny obraz vytváraný dobovou tlačou. Týmto spôsobom budem skúmať interakciu medzi médiami a spoločnosťou v danom období a spôsob, akým tlačové médiá zobrazovali Rómov. Výskumnou otázkou je:

Akým spôsobom bol vytváraný mediálny obraz Rómov v dobovej českej a slovenskej tlači v období prvej a druhej Československej republiky (1918-1939) a ako sa tento mediálny obraz prejavoval?

Výskum mediálneho obrazu sa nezaobíde bez využitia metód sociálnych vied a konceptov socio-kultúrnej antropológie a sociológie. V práci používam metódu kritickej diskurzívnej analýzy (ďalej KDA), ktorej základy položil už Michel Foucault a neskôr ju v sociálne-vednom výskume rozvíli predovšetkým Norman Fairclough, Ruth Wodak a Teun Van Dijk. Fairclough a Wodak chápu diskurz ako súčasť sociálnej praxe. Podľa nich sa texty vytvárajú a čítajú v rámci určitého diskurzu, ktorý sa riadi danými pravidlami v závislosti od existujúcej sociálnej praxe alebo

kontextu.¹ Van Dijk zdôrazňuje úlohu diskurzov vo vytváraní, reprodukcii a legitimizácii ideológií a nerovností v spoločnosti, pričom podľa neho prispievajú k šíreniu rasizmu a diskriminácii voči etnickým a iným menšinám.² Médiá sú kľúčovým aktérom pri formovaní spoločenského diskurzu. Ich schopnosť prezentovať informácie, konštruovať naratívy a nastoliť agendu dáva médiám aktívnu úlohu pri formovaní spoločenských hodnôt a názorov na určité témy. KDA sa zaoberá skúmaním toho, čo bolo povedané alebo napísané a čo nejakým spôsobom definuje sociálnu realitu. Kriticky analyzuje texty a iné formy komunikácie, aby som identifikovala diskurzívne vzorce, ktoré sa v nich objavujú.³ Cieľom je zistiť, ako tieto vzorce ovplyvňujú naše vnímanie udalostí, problémov a skupín ľudí. Táto metóda umožní preskúmať, akým spôsobom boli Rómovia zobrazovaní v médiách a identifikovať, aké diskurzívne vzorce a praktiky sa v týchto textoch objavovali. KDA sa zameriava na analýzu jazyka, štýlu, výrazov, gramatických foriem, metafor či stereotypov.⁴ Kvalitatívna diskurzívna analýza býva označovaná za „hermeneutickú“, čo znamená, že jej povaha je popisná a interpretatívna.⁵ Cieľom je vyhodnotiť, aký obraz médiá vytvárajú o určitej skupine ľudí – v mojej práci sa budem venovať mediálnemu obrazu, ktorý dobová tlač vytvárala o Rómoch. Použitie kritickej diskurzívnej analýzy v tomto type výskumu považujem za vhodné, keďže jej ústrednou témou je skúmanie sociálnych nerovností, stereotypov a iných foriem marginalizácie.⁶ Pri štúdiu tohto sociálneho problému budem skúmať texty, ktoré sú nositeľmi alebo i tvorcami stereotypných predstáv, ktoré ďalej reprodukujú. Texty možno vnímať aj ako nositeľov ideológie, ktorá ďalej ovplyvňuje praktiky jednotlivých aktérov.⁷

¹ FAIRCLOUGH, NORMAN a WODAK, RUTH, *Critical Discourse Analysis. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, London 1997.

² VAN DIJK, TEUN, *Discourse Analysis: Its Development and Application to the Structure of News*. *Journal of Communication*, 33/1983, s. 20-43.

³ SEDLÁKOVÁ, RENÁTA, *Výzkum médií*, Praha 2014, s. 426.

⁴ VÁVRA, MARTIN, *Diskurz a diskurzivní analýza v sociologii*, in: *Soudobá sociologie II. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*, (ed.) Šubrt, Jiří a kol., Praha 2008, s. 204-221.

⁵ MEYER, MICHAEL, *Between theory, method and politics: positioning of the Approaches to CDA*. *Methods of Critical discourse analysis*, London 2002, s. 14-31.

⁶ VAN DIJK, TEUN, *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*, London 1987.

⁷ SCHNEIDEROVÁ, SOŇA, *Analýza diskurzu a mediální text*, Praha 2015, s. 39-40.

Predmetom výskumu bude kritická diskurzívna analýza mediálnych článkov z obdobia prvej a druhej Československej republiky. Vo výbere pramennej vzorky som sa zamerala na noviny a časopisy vydávané v českom a slovenskom jazyku medzi rokmi 1918-1939, a to v širokom žánrovom spektre. Úplne opomínam tlač, ktorá na území Československej republiky vychádzala v nemeckom, maďarskom, alebo inom jazyku. Z hľadiska limitovaného priestoru sa vôbec nevenujem tlači z oblasti Podkarpatskej Rusi. V práci taktiež nerozlišujem medzi subetnikami Rómov a etnickou skupinou Sintov a označujem ich súhrnným termínom Rómovia. Úmyselne som moje skúmanie smerovala i do obdobia po Mníchovskej dohode, kedy už Československá republika vo svojej pôvodnej podobe formálne neexistovala, aby som v práci zachytila prípadnú zmenu v diskurzoch o Rómoch a radikalizáciu týchto naratívov ako sprievodný jav nastupujúcej ideológie extrémnej pravice, z tohto dôvodu uvádzam i jeden text z roku 1940. V analýze som sa obmedzila na tituly, ktoré sú digitalizované vo fonde Národní knihovny ČR v Prahe a Univerzitnej knižnice v Bratislave. Pri samotnej rešerši prameňov som využívala fulltextové vyhľadávanie v zdigitalizovaných databázach zmienených inštitúcií, kde som podľa kľúčových slov ako „cigán/cikán“, „cigánka/cikánka“ alebo „cigáni/cikáni“ vyhľadávala výsledky. Celkovo analyzujem okolo 50 prameňov z dobovej tlače. Zastúpené sú tu renomované noviny (Lidové noviny), časopisy (Přítomnost), politické periodiká ako Venkov, Nová doba alebo Slovák, ďalej noviny zahraničných Slovákov (Národní jednoty), populárne periodiká (Večerní české slovo), ale aj bulvárna tlač (Polední list,) či tlač určená pre deti a mládež (Malý čtenář). Som si vedomá obsahových odlišností z povahy a zamerania jednotlivých periodík, ide mi ale práve o analýzu dobového diskurzu o „cigánoch“ všeobecne, a preto ich staviam vedľa seba. Z hľadiska metódy KDA považujem za dôležité taktiež vymedziť socio-ekonomický kontext mediálnej krajiny v Československu. Podľa KDA totiž záleží nielen na texte samotnom, ale aj na okolnostiach v ktorých vznikol, zahŕňajúc autorstvo, ale aj nakladateľstvo, ktoré vôbec umožnilo jeho produkciu a distribúciu.⁸ Zásadnú rolu pritom zohrávali veľké vydavateľské koncerny. Medzi najväčšie patrila pražský vydavateľský dom Melantrich (vydával viac ako 200 rozličných periodík),

⁸ SEDLÁKOVÁ, Výzkum, s. 442-445.

alebo ČAT – Československá akciová tiskárna.⁹ Vydávanie novín a časopisov v období medzivojnového Československa bolo silne napojené na jednotlivé politické strany a ich denníky boli prostriedkom stránickej komunikácie. Tieto periodiká vydávali pod svojou záštitou už spomenuté vydavateľské koncerny, pretože strany samotné podľa zákona nemohli produkovať tlačoviny.¹⁰ Výber prameňov šiel cielene naprieč žánrovým a ideologickým spektrom, a to so zámerom zachytiť mieru rozličnosti foriem reprezentácie v závislosti na ďalších širších socio-kultúrnych fenoménoch, ako je mocenská nerovnováha, orientalizmus, alebo špecifiká genderu. Ide o kvalitatívnu mediálnu analýzu, nezameriavala som sa na počet zmienok o Rómoch, ale na ich povahu, pričom som hľadala figúry reprezentácie, ktoré najplastickejšie ukazovali určitý typ obraznosti. Mojim cieľom bolo identifikovať určité stereotypné obrazy, ktoré sú prítomné v mediálnych výstupoch o Rómoch.

História rómskeho etnika na území Česka a Slovenska v rôznych historických obdobiach je pomerne obširne prebádaná, avšak výskumy, ktoré sa venujú Rómom v prvej a druhej republike sa zameriavajú hlavne na oblasti ich sociálneho a právneho postavenia. Kľúčové práce, ktoré sa venujú dejinám česko-slovenských Rómov v prvej polovici 20. storočia sú najmä viaceré publikácie Ctibora Nečasa. Z anglických titulov by som vyzdvihla politickovednú analýzu *The Rights of the Roma* od Celie Donert, ktorá má presah i do povojnového obdobia. Doterajší stav poznania týkajúci sa mediálneho obrazu Rómov v Československu v období medzi rokmi 1918 a 1939 je skôr obmedzený. Prelomová je v tom zmysle práca Pavla Šalamona *Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu obyvateľov k cigánom* publikovaná už v roku 1988. Z medzinárodných titulov tieto mediálne kontexty analyzuje James Krapfl v článku *Czech Perceptions of Roma in the First Republic* z roku 2007.¹¹ Veľmi nápomocné pri mojom výskume boli i práce Pavla Balouna, ktorý sa vo svojej dizertačnej práci zaoberal kriminalizáciou Rómov v prvej a druhej republike, kde taktiež skúma ich mediálne obrazy.

⁹ JIRÁK, JAN A KOL., *Dějiny českých médií*, Praha 2019, s. 168-171.

¹⁰ Tamtiež, s. 161.

¹¹ KRAPFL, JAMES, *Czech Perceptions of Roma in the First Republic*. Newsletter of the Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies 24/2007, s. 9-13.

Práca je rozdelená do troch kapitol. Po úvode nasleduje časť venujúca sa historickému kontextu, ktorá poskytne prehľad o udalostiach a zmenách v Československu v období 1918-1939 so zameraním na sociálne a právne postavenie Rómov. V druhej kapitole sa venujem vymedzeniu situácie v Československu na poli médií, vymedzujem pojmy ako mediálny obraz a venujem sa dichotómii „My a Oni“, v ktorej boli Rómovia vnímaní. Posledná tretia kapitola je venovaná výskumu, a teda diskurzívnej analýze dobového tlačového materiálu a jeho vplyvu na mediálny obraz Rómov. Definujem tu chápanie stereotypu a vymedzujem štyri obrazy, ako spôsoby v ktorých sa Rómovia v tlači vyskytovali. Nakoniec uzavriem prácu zhrnutím hlavných zistení, kde zhodnotím význam analýzy a jej prínos, ale i limity.

Terminológia

Z hľadiska tematického zamerania práce je dôležité vymedziť terminológiu používanú v súvislosti s označovaním príslušníkov rómskeho etnika, ktorí sú hlavným predmetom skúmania. Používanie termínu „cigáni/cikáni“ na označenie Rómov považujem za problematické, pretože ide o pejoratívny výraz, ktorý dodnes udržiava negatívne stereotypy. V prvej polovici 20. storočia malo označenie „cigán/cikán“ širší význam, pretože nepomenúvalo len príslušníkov rómskeho etnika, ale vzťahovalo sa v prenesenom význame i na tulákov, podvodníkov.¹² Prvorepublikové označenie „cigán“ a „cigáni“ sa nevzťahovalo na rómske etnikum tak, ako mu rozumieme dnes. „Cigáni“ boli v tejto dobe chápaní ako zoskupenie na pomedzí národa a subetnika.¹³ Keď sa hovorilo o „cigánovi“, mohlo to na jednej strane označovať príslušníka rómskeho etnika, ale zároveň i človeka na okraji spoločnosti, ktorý nemá stále bydlisko a zamestnanie, potuluje sa, a nežije „usporiadaný“ život. Mohli takto byť označovaní taktiež žobráci, potulní obchodníci, komedianti. Samotní Rómovia začali používať „Róm/Rómovia“ najneskôr v 19. storočí, kde je doložený priamo z prameňov rómskeho pôvodu, nejedná sa teda o novotvar. Majoritná spoločnosť ale takmer nepoužívala pojem „Róm/Rómovia“, a ten bol ako korektné označenie tohoto etnika prijatý až v rámci prvého medzinárodného kongresu Rómov v roku 1971.¹⁴

V práci teda označujem príslušníkov rómskeho etnika termínom Rómovia (v prípade označenia žien termínom Rómky). Pôvodné dobové označenie „cigáni/cikáni“ ale ponechávam v citáciách a na miestach, kde ním chcem vyjadriť určité diskurzívne praktiky používané v danej dobe a ilustrovať tak názorové vymedzenie voči Rómom. V prípade citácií a prepisov dobových dokumentov ponechávam označenie tak, ako je v dokumente uvedené („cigáni/cikáni“), ale uvádzam ho v úvodzovkách. V autorskom texte používam termín Rómovia.

¹² NEČAS, CTIBOR, Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945), Brno 2005, s. 14.

¹³ SOUKUP, DANIEL, „Cikáni“ a česká vesnice, Praha 2013, s. 12.

¹⁴ NEČAS, Romové na Moravě, s. 15.

1. Rómovia v prvej a druhej Československej republike

„První Československá republika byla státem demokratickým a jistě srovnatelným s evropskými demokraciemi té doby. Ale stejně jako západoevropské státy i ona v otázce Romů spíše jen hledala možnosti, jak společnost před Romy chránit, než aby napomáhala k jejich začlenění do svého rámce.“¹⁵

Zánik Rakúsko-Uhorskej monarchie v roku 1918 a založenie Československa prinieslo radu demokratických prvkov. V roku 1920 bola prijatá demokratická ústava, ktorá zaručovala rovnosť pred zákonom pre všetkých občanov, bez ohľadu na rasu, jazyk, či náboženstvo. Ústavu dopĺňala i definícia jazykového práva, ktoré vymedzovalo používanie národného jazyka.¹⁶ Zákon určil, že menšiny v Československu majú právo na vyučovanie svojho jazyka a kultúry v školách a kultúrnych inštitúciách a na používanie svojho jazyka v úradnom styku v oblastiach, kde tvoria väčšinu. Situácia Rómov v Československu však zostávala naďalej problematická. V prvých rokoch po vzniku Československa sa vláda snažila vyriešiť postavenie menšín a zaručiť im rovnaké práva a možnosti, čo bolo potrebné vyjasniť hlavne z dôvodu zabezpečenia samotného fungovania štátneho útvaru, ktorý mal byť národným štátom Čechov a Slovákov na území, kde žilo početné nemecké, maďarské, poľské a iné obyvateľstvo. Situácia Rómov bola o to zložitejšia, že v tomto čase ešte neboli oficiálne uznaní ako národnostná menšina. Mohli sa v sčítaní ľudu hlásiť k „cigánskemu“ etniku (viď kapitola 1.1), avšak neexistovala definovaná „rómska“ národnosť alebo „rómsky“ jazyk. Právne a spoločenské postavenie Rómov v novo vzniknutej Československej republike bolo do veľkej miery ovplyvnené legislatívou predchádzajúcej Rakúsko-Uhorskej monarchie. Rómovia v Rakúsko-Uhorsku neboli slobodnými občanmi a vzťahovali sa na nich zákony a obmedzenia, ktoré boli súčasťou diskriminačných politík. Takto bola v druhej polovici 19. storočia prijatá séria „proticigánskych“ opatrení, ktoré vylúčili Rómov na úplný okraj spoločnosti. V roku 1873 bol v rakúskej časti monarchie prijatý tzv. „zákon proti zahálečům a tulákům“, ktorý bol prvý zo série právnych

¹⁵ HORVÁTHOVÁ, JANA, Kapitoly z dějin Romů, Praha 2002, s. 45.

¹⁶ Zákon č. 122/1920 Sb., podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé ze dne 29. února 1920.

opatrení zameraných na kontrolu a obmedzenie pohybu neusadených jednotlivcov, vrátane Rómov. Zákon 108/1873 obmedzil právo na slobodu pohybu tulákov, čím sa snažil riešiť vtedajšie sociálne a bezpečnostné problémy spojené s kočovným spôsobom života. Zákon uvádzal: „*Kdo, nemaje určitého bydlíště aneb opustiv své bydlíště, bez zaměstnání a práce se potuluje a nemůže prokázati, že má prostředky ke své výživě nebo že jich bezelstně nabyti hledí, potrestán bud' jako tulák vězením osmi dni až do jednoho měsíce.*“¹⁷ Vo vzťahu k Rómom je ale dôležitý predovšetkým výnos ministra vnútra zo 14. septembra 1888¹⁸, ktorý sa už nezaoberal neurčitým „tuláctvom“, ale cielil priamo na Rómov, doslovne na „potírání cikánské trýzně“. Tvorilo ho celkom štrnásť článkov, ktoré zhrňovali doterajšie prijaté opatrenia, a ďalej ich sprísňovali. Výnos, platný v rakúskej časti monarchie, stanovoval konkrétne opatrenia, ktoré riešili vyhostovanie Rómov cudzej (i uhorskej) štátnej príslušnosti, a obmedzovanie pohybu kočovných Rómov. Upravoval taktiež právomoci úradov štátnej správy v postupovaní voči Rómom. Nariadil, aby sa s „cigánmi“, ktorí nedokážu preukázať pobyt v domovskej komunite, zaobchádzalo ako s cudzincami, ktorí mohli byť vyhnaní. Znamenalo to, že síce boli občanmi Rakúsko-Uhorska, ale bez domovskej príslušnosti v konkrétnej obci mohli byť vyhnaní z miesta, kde sa práve nachádzali. Ako uvádza Pavel Baloun, pohybovali sa teda v akejsi „šedej zóne“.¹⁹ Výnos bol vrcholom rastúcej represívnej politiky monarchie voči rómskemu etniku. Táto politika k zlepšeniu celkovej situácie neprispela, a naopak odsunula Rómov na úplný okraj spoločnosti.²⁰ Podľa Ctibora Nečasa boli práve tieto zákony formálnym základom pre úpravu právnych predpisov týkajúcich sa rómskej otázky v Československu po roku 1918.²¹ Československé zákony v otázke Rómov v mnohom nadviazali na právne normy

¹⁷ R. z. 108/1873, § 1., Reichsgesetzblatt 1849-1918 (böhmisch), Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, částka XXXVIII (24. 6. 1873), s. 385-388.

¹⁸ MAYERHOFER, ERNST, Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder mit besonderer Berücksichtigung der in diesen Ländern gemeinen Gesetze und Verordnungen, 5. Auflage, 3. Band, Wien 1897, s. 550.

¹⁹ BALOUN, PAVEL, Předpoklady vzniku zákona o potulných cikánech. In: Holocaust.cz [online]. 2017, [cit. 2023-09-09]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/romove-v-ceskoslovensku-pred-nemeckou-okupaci/predpoklady-vzniku-zakona-o-potulnych-cikanech/>

²⁰ NEČAS, CTIBOR, Romové v České republice včera a dnes, Olomouc 2002, s. 52.

²¹ NEČAS, CTIBOR, Nad osudem českých a slovenských cikánů v letech 1939 – 1945, Brno 1981.

monarchie. Na území Česka platilo toto ministerské nariadenie do roku 1918 a potom bolo opätovne prijaté v roku 1921 s platnosťou až do roku 1927. Na území Slovenska sa vzťah k Rómom upravoval podľa uhorského právneho poriadku. V uhorskej časti monarchie bola situácia o niečo odlišná. Dôvodom bol hlavne agrárny charakter krajiny, pretože Rómovia tu vo veľkom pracovali na statkoch ako lacná nájomná pracovná sila.²² Úlohu zohrával taktiež dlhší historický vývoj spolužitia Rómov s majoritou v Zálitavsku. V Uhorsku sa táto téma začala riešiť intenzívne až od roku 1907, založením inštitúcie pre „rómsku otázku“.²³ Ustanovenia spomenutého viedenského ministerského nariadenia z roku 1888 teda na Slovensku paradoxne platili len od roku 1918 do roku 1927, kedy bol v Československu prijatý „Zákon o kočovných cigánoch“ (viď kapitola 1.2.). Zmeny na mape strednej Európy po prvej svetovej vojne a rozpade Rakúska-Uhorska priniesli aj nové príležitosti a výzvy pre rómsku menšinu. Situácia Rómov v prvom Československu sa zmenila, ale nie vo všetkom bola priaznivejšia. Nový štát bol veľmi rozmanitý, čo odrážalo charakter rôznych regiónov, ktoré spolu tvorili Československo. Patrili sem krajiny bývalej Koruny českej (Čechy, Morava, Sliezske), územie Slovenska a autonómna oblasť Podkarpatská Rus.

Keďže prvá republika po vyhlásení štátu prebrala celý právny systém Predlitavska a Zálitavska, zákony vzťahujúce sa k rómskej menšine neboli výnimkou. A to znamenalo, že v platnosti zostali aj zákony, ktoré umožňovali perzekúciu Rómov, aj v novom demokratickom štáte. To je možné ilustrovať na znovu potvrdení zákona z roku 1888, kedy je nariadením ministerstva vnútra č. 41423/5 zo dňa 31. augusta 1921 prevzatý už spomínaný výnos z roku 1888.²⁴ Od roku 1921 teda v Československu bez akýchkoľvek zmien platí zákon, ktorý umožňuje postihovať Rómov. Tento dočasný režim právnej úpravy zostal v platnosti až do roku 1927, kedy bol nahradený zákonom č. 117 o „potulných cigánoch“. Diskriminácia voči nim sa od roku 1927 stala čoraz častejšou, pričom začína silnieť už v druhej republike, kedy sa československá spoločnosť čoraz viac fašizuje

²² DANIEL, BARTOLOMĚJ, Dějiny Romů, Olomouc 1994, s. 116.

²³ Tamtiež, s. 122.

²⁴ Vid' Věstník ministerstva vnitra republiky Československé. V Praze: Ministerstvo vnitra republiky Československé, 1919-1938.

a postupne preberá „proticigánske“ a antisemitské postoje a opatrenia dávno pred obsadením krajiny nemeckými vojskami.²⁵

²⁵ Pre všeobecné dejiny druhej republiky vid' GEBHARDT, JAN A KUKLÍK, JAN, Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě, Praha 2004. Pre politickú a mediálnu atmosféru a antisemitizmus vid' JIRÁK, JAN A KOL., Druhá republika: 167 obyčejných dnů, Praha 2017.

1.1. Sociálna situácia a postavenie Rómov

„Úmerně s tím, jak se koncem dvacátých let prohlubovala sociální diferenciace a na jedné straně se zvyšovalo bohatství mocných a na druhé straně rychle rostla bída a nouze chudých lidí, zhoršovalo se postavení neplnoprávné společenské skupiny romského obyvatelstva.“²⁶

Rómovia žijúci v Československej republike medzi dvomi svetovými vojnami patrili k sociálne najslabším spoločenským vrstvám a mali postavenie minoritnej etnickej skupiny. Československá republika im ale umožňovala prihlásiť sa v sčítaní ľudu za určitých okolností k rómskej etnickej príslušnosti²⁷, čo bolo ojedinelé spomedzi iných krajín vtedajšej strednej Európy. Pri sčítaniach sa národnosť zisťovala na základe slobodného prehlásenia danej osoby.²⁸ V roku 1921 bolo takto zaznamenaných vyše 7 000 Rómov a v roku 1930 približne 27 000 Rómov.²⁹ Evidencia ministerstva vnútra z rokov 1924-27, ktorá k sčítaniu pristúpila podľa priebežného skúmania domovej príslušnosti, ale ukazuje omnoho vyššie počty Rómov a zrejme sa viac približuje ku skutočnému stavu. Podľa tejto evidencie žilo v Československu okolo 60 000 Rómov žijúcich usadlým spôsobom života, a vyše 1 000 kočujúcich Rómov.³⁰ Väčšina z nich žila na území Slovenska. Odhaduje sa

²⁶ DANIEL, Dějiny, s. 126.

²⁷ Národnostná alebo etnická príslušnosť sa v sčítaní z roku 1921 zisťovala na základe materinského jazyka (v prípade češtiny, slovenčiny, nemčiny, maďarčiny, poľštiny a rusínčiny), alebo kmeňovej príslušnosti, kedy sa občania mohli prihlásiť k židovskej a rómskej, v tej dobe „cigánskej“ národnosti. „Cigánska“ národnosť nebola oficiálne uznávaná, pretože „cigánsky“ jazyk nebol považovaný za skutočnú reč, ale len za žargón, a bolo naňho nazerané s dešpektom. V sčítaní z roku 1930 sa ale znova kládol dôraz na materský jazyk (kam „cigánsky“ jazyk nepatrilo), takže ľudia boli zapisovaní pod „cigánsku“ národnosť na základe odlišného spôsobu života alebo antropologických rysov.

Vid' NEČAS, Romové na Moravě, s. 27. alebo LESNÝ, VINCENC, Jazyk cikánů v Československé republice, Československá vlastivěda 1934, s. 605-612.

²⁸ PODOLÁK, PETER, Geografické a demografické charakteristiky rómskeho obyvatelstva na Slovensku, Geografický časopis 52/2000, s. 269-284.

²⁹ Tamtiež.

³⁰ Kým definícia usadlých bola, že žijú v jednom stálom bydlisku, u kočovních či potulných Rómov toto vymedzenie nebolo jednoznačné, napr. s ohľadom na sezónne kočovanie v letných mesiacoch. Rozdiel medzi kočovnými alebo usadlými Rómami bol posudzovaný hlavne zo strany štátnych úradov, pričom kočovanie z pohľadu policajnej praxe nepredstavovalo len spôsob života, ale aj ako prejav rasy. Vid' BALOUN, PAVEL, „Potulní cikáni“: kočování jako rasový znak. In: Holocaust.cz [online]. 2017, [cit. 2024-04-30]. Dostupné z:

však, že počty kočovných Rómov mohli byť ešte omnoho vyššie. Podľa Kollárovej³¹ sa mali kočovní Rómovia cielene vyhýbať styku s úradmi, a preto nebolo možné vytvoriť ich súhrnnú evidenciu. Napriek snahám o sčítanie teda nepoznáme presný počet Rómov, ktorí žili v medzivojnovom Československu. Toto číslo je ťažké určiť možno i z dôvodu nedôvery alebo strachu samotných Rómov identifikovať sa ako súčasť tejto etnickej skupiny. Oficiálne štatistické údaje získané o rómskom obyvateľstve zostali nepomerne nízke. Nečas uvádza, že podľa odhadov žilo na území celého štátu bezprostredne po jeho vzniku približne 70 000 Rómov a v predvečer jeho zániku približne 110 000 Rómov.³² Ako tvrdí Fibingerová³³, väčšina Rómov v Československu bola usadená, a mala trvalé bývanie. Kočujúce skupiny boli početne menej významné. Kým kočujúci Rómovia putovali po krajine, polokočujúci Rómovia bývali v zimných mesiacoch v prechodných príbytkoch, zatiaľ čo po zvyšok roka žili na cestách.³⁴ V prípade usadlého života väčšinou žili v osadách na okraji miest a obcí. Osady boli úmyselne navrhnuté tak, aby boli dostatočne vzdialené od dedín, a minimalizovali možnosť kontaktu s väčšinovou spoločnosťou. Často sa nachádzali v odľahlých lokalitách, kde chýbalo základné sociálne zázemie a infraštruktúra. Ich obydlia boli zväčša provizórne a postavené z ľahko dostupných materiálov ako sú drevo, plech alebo prírodné materiály.³⁵ V ojedinelých prípadoch sa mohlo jednáť i o murované stavby. Bývanie v takýchto podmienkach bolo veľmi nehygienické, a často i nebezpečné, čo malo vplyv na celkovú kvalitu života. Rómovia v Československu patrili medzi najslabšie sociálne vrstvy a čelili značným hospodárskym problémom. Úroveň ich vzdelania bola v tomto období veľmi nízka. Existovali snahy o vytvorenie špeciálnych rómskych vzdelávacích inštitúcií, ako

<https://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/romove-v-ceskoslovensku-pred-nemeckou-okupaci/potulni-cikani-kocovani-jako-rasovy-znak/>

Presné počty Rómov v tomto období nie sú známe a v jednotlivých výskumoch sa líšia. Uvedené čísla som čerpala z práce FIBINGEROVÁ, V., Rómske obyvateľstvo na Slovensku, Územní plánování a urbanismus, 1994(21), s. 82-90.

³¹ KOLLÁROVÁ, ZUZANA, Rómovia v období I. ČSR, II. ČSR a Slovenského štátu, Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, Bratislava 2002, s. 43-52.

³² NEČAS, CTIBOR, Českoslovenští Romové v letech 1938-1945, Brno 1994, s. 11.

³³ FIBINGEROVÁ, V., obyvateľstvo.

³⁴ Tamtiež.

³⁵ NEČAS, Romové na Moravě, s. 71.

napr. rómska škola na Podkarpatskej Rusi otvorená v roku 1926.³⁶ Postupne sa i v ďalších oblastiach otvárali školy určené pre rómskych žiakov, pričom do roku 1938 existovalo na území Československa viac než 15 takýchto vzdelávacích zariadení.³⁷

Typickým spôsobom obživy u Rómov bolo drobné remeselníctvo, hlavne kováčstvo, ďalej výroba košíkov, hrncov a pálených tehál. Tieto druhy podnikania postupne vytlačila masová továrenská výroba.³⁸ Pôvodne sa väčšina rómskych komunít pohybovala z miesta na miesto, až kým sa sami nerozhodli usadiť sa. S procesom sedentarizácie sa začali postupne meniť aj spôsoby ich života a obživy. V Československu šlo tradičné remeselníctvo skôr do úzadia a mnoho Rómov pracovalo v poľnohospodárstve na veľkostatkoch, a taktiež ako robotníci v priemysle – ako pomocníci na stavbách, v baniach, atď.³⁹ Medzi druhy obživy u Rómov v 20. a 30. rokoch najčastejšie patrili:

- spôsoby obživy, ktoré mali korene v kočovníctve: remeslá (kováčstvo, hrnčiarstvo atď.), obchod (priekupníctvo s koňmi, podomový obchod, výkup rôznych tovarov), služby (hudobnícke, komediantske),
- zdroje obživy, ktoré sa uplatňovali až po osídlení, najmä na vidieku: sezónne poľnohospodárske a robotnícke práce,
- nelegálne zdroje obživy (krádeže, podvody).

Podľa výskumu Kollárovej⁴⁰ sa takmer 20 % vtedajších Rómov živilo ako príležitostní pracovníci alebo nádenníci. Druhým najviac zastúpeným povoláním bola hudba, ktorou sa živilo približne 10 % Rómov. Kováči a iní drobní remeselníci tvorili necelých 6 %. Len 5,57% Rómov bolo odkázaných na žobranie. Nečas uvádza, že prevažná väčšina Rómov produktívneho veku (niečo vyše 61,7%) sa živila prácou a len menšia časť 38,3% bola nezamestnaná.⁴¹

³⁶ SOMMER, KAREL, Cikánská škola v Užhorodě, Slezský sborník 92/1994, s. 106–112.

³⁷ CINA, STANISLAV, Rómsky jazyk a špecifiká jeho štandardizácie, Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, Bratislava 2002, s. 113-115.

³⁸ DANIEL, Dějiny, s. 117.

³⁹ Tamtiež, s. 130.

⁴⁰ KOLLÁROVÁ, Rómovia, s. 48.

⁴¹ NEČAS, Romové, s. 11-27.

Profesie rómskeho obyvateľstva v Československu⁴²

Profesná skupina	ČSR	Čechy	Morava	Sliezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus
Kováči	3,7	0,0	6,1	2,2	6,6	4,0
Drobné remeslá a živnostníci	5,7	9,2	2,2	6,8	0,5	10,2
Drobná výroba	5,2	0,0	0,5	2,2	1,2	22,4
Hudobníci	10,3	26,1	2,4	4,5	14,6	4,0
Komedianti	3,5	12,3	1,0	4,5	0,1	0,0
Robotníci v továrňach, železniciach, baniach	0,2	0,7	0,4	0,0	0,2	0,0
Príležitostní robotníci	19,2	7,6	34,6	0,0	25,4	28,5
Nádenníci	15,7	6,1	27,8	0,0	45,0	0,0
Posluha u roľníkov	1,6	4,6	1,0	0,0	0,4	2,0
Obecné služby	0,5	0,0	0,0	0,0	0,6	2,0
Roľníci	0,04	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0
Obchodníci s koňmi	2,6	6,9	3,7	2,2	0,3	0,0
Drobný obchod	5,0	22,3	2,3	0,0	0,4	0,0
Žobranie, krádeže	0,9	0,7	1,0	0,0	0,8	2,0
Vydržovanie	0,6	0,0	0,8	0,0	0,2	2,0
Prostitúcia	0,002	0,0	0,0	0,0	0,01	0,0
Veštenie	0,012	0,0	0,0	0,0	0,06	0,0
Potulovanie	1,4	1,0	5,2	18,1	1,2	6,1
Nepracujúci	6,6	0,0	10,6	59,0	0,5	16,3

Tabuľka 1 – Profesie rómskeho obyvateľstva v Československej republike, údaje v percentách

Nečas v novšej štúdii argumentuje, že u Rómov sa častokrát vyskytovali zároveň rôzne druhy obživy, prípadne, že sa menili v závislosti od okolností. Napríklad kováči boli často aj obchodníci s koňmi, hudobníci zároveň pôsobili aj ako komedianti. Mnohí Rómovia sa pri prechode k usadlému spôsobu života ocitli v ťažkých sociálnych a ekonomických podmienkach, pracovali často v nízko platených zamestnaniach bez stáleho príjmu, čo viedlo k vyhľadávaniu nelegálnych zdrojov obživy a k zvyšujúcej sa kriminalite. Pôvodné zameranie na remeslá a obchod bolo

⁴² NEČAS, Romové, s. 13.

postupne zatlačované zameraním na sezónne práce. To spôsobilo, že stratili mnoho z tradičných zručností a skúseností prenášaných z generácie na generáciu. Rómovia sa stávali závislými na nádenníckej fyzickej práci, ktorá bola niekedy potrebná len počas letnej sezóny. Niektorí sa hlavne v zime museli obracať k nelegálnym zdrojom obživy, čím stúpala kriminalita a s tým spojené sociálne problémy.⁴³

⁴³ NEČAS, CTIBOR, K profesní orientaci moravskoslezských Romů a Sintů, Český Lid, 89/2002, s. 343–50.

1.2. Politika asimilácie a „proticigánske“ zákony

„Vláda tak stigmatizovala Romy jako nepolepšitelný asociální živel, který se musí přizpůsobit „normálnímu způsobu života“ dané společnosti, nebo zůstat v obklopení „přírody a romantismu“. Druhá cesta bude však vždy provázena asistencí policie a četnictva.“⁴⁴

V Československu sa objavili pokusy o riešenie problémov rómskych komunít, ale postoj politických elít a väčšinovej spoločnosti ostával skôr negatívny. Rómovia boli vnímaní ako problémová skupina, voči ktorej sú potrebné reštriktívne opatrenia, a ktorá svojim „cigánstvom“ ohrozuje ostatnú spoločnosť. Prebiehali snahy implementovať politiku asimilácie, tak aby Rómovia prijali kultúru, myslenie a spôsob života väčšiny. Nazeranie na život Rómov ako na „nižší“ civilizačný a kultúrny stupeň bolo typické pre filozoficko-antropologický diskurz konca 19. a začiatku 20. storočia.⁴⁵ Snahy štátov o násilné usadenie Rómov a vymazanie všetkého „cigánskeho“ (jazyka, kultúry, sociálnej organizácie), boli súčasťou väčšej „civilizačnej misie“, pre ktorú je kľúčová práve predstava správnosti a nadradenosti väčšinovej kultúry nad tou „cigánskou“. Táto politika sa na jednej strane prejavovala ako spomenutá civilizačná misia, ktorá chce Rómom pomôcť, no na druhej strane ako represívna asimilácia, ktorej snahou bolo násilne prevychovať Rómov podľa vzorov a hodnôt majority, tak aby sa úplne vytratila kolektívna kultúrna rozdielnosť („cigánstvo“).⁴⁶ Podľa Pavla Balouna sa v Československu tento „civilizačný diskurz“ prejavoval ako spôsob odlíšenia sa od Rakúsko-Uhorska, s tým, že československý

⁴⁴ DANIEL, Dějiny, s. 126.

⁴⁵ Pohľad na život Rómov ako na „nižšiu“ civilizačnú a kultúrnu úroveň odrážal vtedajší silný vplyv rasových a evolucionistických teórií. Rasové teórie hierarchizovali ľudské rasy na základe fyzických a kultúrnych charakteristík (Arthur de Gobineau „Esej o nerovnosti ľudských plemen“, 1853–1855.). Evolucionistické teórie (Lewis Henry Morgan, Herbert Spencer, Charles Darwin), zase považovali niektoré kultúry za menej vyspelé alebo zaostané v porovnaní s európskou kultúrou. Evolucionizmus sa snažil klasifikovať rôzne štádiá vývoja od „primitívnych“ po „vyspelé“ formy kultúry. K téme rasových a evolucionistických teórií vid' PALMA, HÉCTOR, The Nineteenth Century: Evolutionism, Racism and Human Hierarchies. Savage and Civilized, Buenos Aires 2021 alebo SHIPMAN, PAT, The evolution of racism: human differences and the use and abuse of science, New York 1994. K osobe Arthura de Gobineau vid' BIDISS, MICHAEL D., Gobineau and the Origins of European Racism. Race. 1966 7(3), s. 255-270.

⁴⁶ BALOUN, PAVEL, Československá civilizační mise: asimilační praktiky vůči „cikánským“ dětem v letech 1918–1942, Dějiny – Teorie – Kritika 15/2018, s. 175-202.

štát predstavoval „vyššiu kultúrnu hodnotu“ ako habsburská monarchia, a preto sa jeho orgány snažili „kultúrne“ bojovať proti tuláctvu a drobnej kriminalite, tak, aby sa „cigáni“ nakoniec začlenili do modernej ľudskej spoločnosti.⁴⁷

Československo podobne ako Rakúsko-Uhorsko videlo najväčšie riziko v neusporiadanom spôsobe života Rómov a na to nadväzujúcej zvýšenej kriminalite, hoci v 20. rokoch zostávala len veľmi nevýznamná časť rómskej populácie v Československu kočovnou komunitou. Absolútna väčšina Rómov bola usadená a kočovalo iba malé percento. Hlavne na území Slovenska bolo už v podstate všetko späť s regiónmi, kde dlhodobo žilo.⁴⁸ Ako bolo naznačené v predošlej kapitole, kočovní Rómovia zostávali dlhú dobu mimo akékoľvek oficiálne záznamy. Mnohí z nich nemali žiadne identifikačné údaje a štátne ani cirkevné registre ich nezaznamenávali. Nepoznali rok, ani miesto svojho narodenia a vystupovali pod niekoľkými menami alebo prezývkami.⁴⁹ Neusadené a kočujúce rómske skupiny boli verejnosťou považované za nebezpečné a nekontrolovateľné tlupy, ktoré žijú podľa svojich vlastných pravidiel a nerešpektujú právne ani morálne zásady štátu, na ktorého území sa pohybujú. Kriminalita v rómskych komunitách bola často pripisovaná práve samotnému „cigánstvu“ a vnímaná ako etnický rys. Na kriminalitu je ale potrebné nazerať v kontexte sociálnych a ekonomických podmienok, v ktorých Rómovia žili. Pri zmene spôsobu života od kočovania k usadlému životu mali mnohí ťažkosti prispôbiť sa novým podmienkam a nájsť spôsob obživy, ktorý nebol viazaný na pohyb po krajine. Taktiež chudoba, nezamestnanosť a sociálne vylúčenie mohli spôsobiť, že sa uchýľovali k nezákonným činnostiam ako prostriedku na prežitie.

Už začiatkom 20. rokov sa niektoré obce a samosprávy začali sťažovať a podávať petície s požiadavkami, aby boli Rómovia sústredení do svojich pôvodných dedín, kde by boli nútení pracovať a usadiť sa. Hlavným dôvodom týchto sťažností bola zvyčajne kriminalita, z ktorej boli hlavne kočovní Rómovia obviňovaní.

⁴⁷ BALOUN, PAVEL, „Metla nášeho venkova!“: kriminalizace Romů od první republiky až po prvotní fázi protektorátu (1918-1941), Dolní Břežany 2022, s. 60.

⁴⁸ KRÁLOVIČ, TOMÁŠ, Roma Persecution in the Slovak state 1939 – 1945: Labour Camp Issues in Regional, County and Police office Funds in Nitra, *Studia Historica Nitriensia* 23/2019, s. 456-474.

⁴⁹ HORVÁTHOVÁ, EMÍLIA, *Cigáni na Slovensku*, Bratislava 1964.

Príkladom je napr. protest z roku 1919 z Jičína, kde sa v tom čase potulovali rómske skupiny, ktoré páchali krádeže a ohrožovali bezpečnosť ľudí.⁵⁰ Stížanie Rómov sťažovala skutočnosť, že väčšina z nich nebola nikde registrovaná, preto prebiehali snahy o zavedenie „cigánskej“ registrácie. V tomto prípade šlo o špecifický postup len v prípade Rómov, keďže príslušníci iných národnostných menšín nepodliehali žiadnej osobitnej registrácii.⁵¹ Od roku 1921 môžeme vidieť snahy o riešenie „cigánskeho problému“ a zakročenie proti potulným Rómom, čo bolo jedným z dôvodom urýchleného prijatia reštriktívneho právneho poriadku po vzore Rakúsko-Uhorska. Situácia sa opäť vyostřila v roku 1927, kedy Československo, ale i svet obletela správa o údajných kanibaloch z Moldavy nad Bodvou.⁵² V januári 1927 žandári zatkli v tomto meste v slovensko-maďarskom pohraničí skupinu páchatel'ov obvinených z rozličných vražd a lúpeží. Rómsky pôvod týchto páchatel'ov a ich údajné l'udožrúctvo rýchlo vzbudili záujem domácej, a dokonca aj zahraničnej tlače.⁵³ V mesiacoch po incidente noviny nielenže posilňovali existujúce negatívne vnímanie Rómov, ale aj aktívne podnecovali verejnosť k požadovaniu riešenia „cigánskej otázky“. Dovtedy skôr občasnú správu o rómskej kriminalite prerástli na jar roku 1927 vo vážnu tému na celoštátnej úrovni, kedy sa diskutovala samotná bezpečnosť v Československu.⁵⁴ Tieto procesy sa podľa Feischmidt a kol. stali katalyzátorom rôznych protirómskych nariadení, vrátane toho z roku 1927.⁵⁵ Následne to boli hlavne poslanci agrárnej a národne socialistickej strany, ktorí viackrát vystúpili na pôde parlamentu s prejavmi, v ktorých uvádzali, že uplynulé udalosti dokazujú nutnosť riešenia „cigánskej otázky“ a prezentovali zhoršujúcu sa bezpečnostnú situáciu v krajine. ⁵⁶ V apríli sa na ministerstve vnútra rozhodlo o príprave špeciálneho zákona „o potieraní cigánskej trýzne“, ktorého výsledkom

⁵⁰ NEČAS, Romové, s. 11-27.

⁵¹ KOLLÁROVÁ, Rómovia, s. 48.

⁵² KRAPFL, JAMES, Czech perception of Roma in the First Republic. Center for Slavic and East European Studies Newsletter 24/2007, s. 9-12, 16-21.

⁵³ ŠALAMON, PAVOL, Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu obyvateľ'ov k cigánom, Slovenský národopis, 36/1988, s. 147.

⁵⁴ BALOUN, „Metla“, s. 44.

⁵⁵ FEISCHMIDT, MARGIT A KOL., Collective criminalization of the Roma in Central and Eastern Europe. The Routledge Handbook of European Criminology, London 2013. s. 188-207.

⁵⁶ Interperlace poslanců H. Bergmanna, Fr. Zemínové, Emila Špatného a spol. ministrů spravedlnosti a vnitra, že je potřebí řešiti otázku cikánů (15. 3. 1927). SČSDPK, NS 1925–1929, t. 930.

bola osnova zákona o potulných „cigánoch“.⁵⁷ Prípravu zákona komplikovala legislatívna dilema ako ukotviť reštriktívne postupy voči „cigánom“ bez toho, aby boli takto definovaní na základe etnicity, čo by bolo v rozpore s demokratickou ústavou Československa. Výsledkom bolo definovanie cieľovej skupiny tohoto zákona ako „potulní cigáni a podobní tuláci“. Ako opäť uvádza Pavel Baloun, táto definícia odkazovala ku už spomínanému bližšie nedefinovanému „cigánstvu“ a predstave vrodeneho nomadizmu ako typického znaku „cigánov“.⁵⁸ V tomto duchu bola koncipovaná i dôvodová správa, ktorá popisovala históriu života Rómov na území Česka a Slovenska, pričom ich vykresľovala ako cudzí živel, ktorý zneužíva dobročinnosť majority. Dôvodová správa z júna 1927 situáciu popisovala nasledovne: „*V poslední době neobmezil se živel cikánský na zneužívání veřejné dobročinnosti, na drobné krádeže a podvody, nýbrž počal se dopouštětí též násilí, loupeží a vražd na venkově a zejména na samotách. Tyto jejich a jim podobných individuí násilné a nebezpečné činy zneklidnily a ohrozily klidné občany našeho státu a jest přirozeno, že se domáhají zvýšené ochrany a zakročení proti nebezpečným potulným cikánům a jim rovným zahálčivým tulákům.*“⁵⁹ V náväznosti na dôvodovú správu obsahoval návrh zákona nasledujúce požiadavky:

- vytvorenie evidencie na zistenie totožnosti potulných „cigánov“,
- zákaz potulovania sa v tlupách,
- zriadenie nútených pracovných kolónií (kde by boli „cigánom“ vštepované vhodné spoločenské hodnoty)⁶⁰,
- odobranie rómskych detí rodičom a ich umiestnenie v špeciálnych vychovávacích ústavoch.

Vyvrcholením týchto udalostí bolo samotné prijatie zákona č. 117 o „potulných cigánoch“ Národným zhromaždením dňa 15. júla 1927. Tento zákon bol zameraný proti všetkým kočovným Rómom a taktiež „tulákom žijúcim cigánskym spôsobom“. Tieto osoby mali byť zaevidované príslušnými orgánmi a následne im

⁵⁷ BALOUN, „Metla“, s. 45.

⁵⁸ Tamtiež, s. 46.

⁵⁹ Senát Národního shromáždění republiky Československé. 1927, Zpráva výboru ústavně-právního k vládnímu návrhu zákona (tisk 415) o potulných cikánech a podobných tulácích.

⁶⁰ NEČAS, Romové v České republice, s. 30-31.

mali byť vydané „cigánske“ legitimácie a kočovné osvedčenia.⁶¹ Mala byť zistená ich štátna príslušnosť, domovská obec a zdroje obživy, pričom následne im boli vydané legitimácie. Bolo určené, že miesto svojho špecifikovaného pobytu nesmú opúšťať bez súhlasu príslušných úradov a nesmú ďalej pokračovať v kočovných aktivitách. Ďalej zákon pretavil do praxe i viaceré vyššie spomenuté návrhy a umožnil nasledovné: obciam dal právomoc úplne zakázať vstup „cigánom“, orgánom policajnej moci umožnil Rómom kedykoľvek podrobiť prehliadke, a to za cieľom zdravotných a hygienických opatrení, umožnil v určitých prípadoch odňatie rómskych detí vo veku do 18 rokov, ktoré budú umiestnené do „poriadnych“ rodín, alebo vychovávacích ústavov.⁶² Niektorí z umiernenějších zástancov tohoto zákona sa obhájali tým, že nie je namierený proti všetkým Rómom na základe etnicity, ale len proti ľuďom, ktorí žijú „potulným a kočovným“ spôsobom života, a že táto kategória nemusí nevyhnutne zahŕňať len Rómov. Zákon sa mal týkať len tých Rómov, ktorí sa odmietajú asimilovať a nemal sa týkať tých, ktorí sa živia riadnou prácou, alebo iným povoleným spôsobom.⁶³ Prvým krokom po schválení zákona bol súpis Rómov v Československu medzi rokmi 1927 a 1929, ku ktorému sa museli všetci povinne dostaviť. Baloun uvádza, že „cigánska legitimácia“ bola do roku 1937 vydaná takmer 35 000 osobám, ktoré ju boli povinné pri sebe neustále nosiť.⁶⁴ Obsahovala nielen osobné informácie o každej osobe, ale taktiež daktyloskopický otláčok všetkých desiatich prstov pre jednoduchšiu legitimáciu v prípade dolapenia pri kriminálnom čine. Legitimácie, ktorých vydávanie bolo na začiatku odôvodnené ako nutný krok proti obmedzeniu svojvôle kočovných Rómov, boli postupom času vydávané všetkým Rómom bez rozdielu. Tento zákon urobil z Rómov občanov druhej kategórie, pretože prijatá legislatíva sa vzťahovala len na rómske etnikum, porušila ústavou garantovanú rovnosť všetkých občanov, čím zbavila Rómov základných občianskych práv.⁶⁵

⁶¹ NEČAS, CTIBOR, Romové na Moravě a ve Slezsku 1740-1945, Brno 2005, s. 50.

⁶² Poslanecká sněmovna Národního shromáždění republiky Československé. 1927, Zpráva výboru ústavně-právního o usnesení senátu Národního; shromáždění republiky Československé (tisk sen. 415 a 459) k vládnímu návrhu zákona (tisk 1135) o potulných cikánech a podobných tulácích.

⁶³ NEČAS, CTIBOR, Dějiny českých Romů v datech, Olomouc 1977, s. 58.

⁶⁴ BALOUN, „Metla“, s. 101-103.

⁶⁵ DONERT, CELIA, The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge 2017.

2. Rómovia v mediálnom diskurze

„Každý mediální text je sociálně konstruován. Tuto skutečnost však média zastírají a snaží se vzbudit iluzi, že se jedná o věrný obraz reality. Vše, co nám média předkládají, je přitom jen reprezentací existující sociální reality. Každý mediální obraz světa vždy ukazuje jen jeho výsek, jde o určitý výběr, který tvůrci sdělení udělali za nás. Média nám tak sice napomáhají uspořádat si okolní svět, ale zároveň určují, čemu budeme věnovat pozornost a čemu ne.“⁶⁶

V Československej republike v rokoch 1918 až 1938 zohrávali médiá a tlač dôležitú úlohu pri formovaní verejnej mienky. Tlač bola hlavným zdrojom informácií pre obyvateľov, ktorí získavali prehľad o dianí v štáte a spoločnosti prostredníctvom rôznych denníkov, týždenníkov a iných periodík. Vo všeobecnosti sa tlač považovala za dôležitú súčasť demokratického procesu a využívala sa na presadzovanie politických programov, riešenie sociálnych otázok a informovanie o aktuálnych udalostiach. V 20. rokoch došlo k veľkému rozmachu tlačových periodík, a to ako po kvantitatívnej, tak i kvalitatívnej stránke. Z hľadiska pestrosti ale i počtu bolo medzivojnové obdobie zlatým vekom pre produkciu novín a časopisov.⁶⁷ Pre predstavu vychádzalo v Československu v 1920 okolo 2200 titulov, kým v roku 1930 už takmer 4000.⁶⁸ Podľa Jakuba Končelíka a kol. bola pre rozvoj slobodných médií kľúčová otvorená a uvoľnená duchovná atmosféra, ekonomický a sociálny vzostup krajiny, kultúrny a intelektuálny rozmach a taktiež vplyvy zo západných krajín. Periodická tlač sa dostala na svoj vrchol, hoci jej postupne začali konkurovať rozhlasové vysielanie a film.⁶⁹ Tlač bola do veľkej miery kontrolovaná politickými stranami, pričom takmer každá strana mala svoje vlastné stranícke noviny, ktoré finančne dotovala.⁷⁰ Z nezávislej tlače mali dominantnú pozíciu Lidové noviny,

⁶⁶ SEDLÁKOVÁ, RENÁTA, Romská problematika v denním tisku. Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Brno 2002, s. 134.

ČEŇKOVÁ, JANA A KOL., Meziválečná Česká a Slovenská žurnalistika (1918–1938), Praha 2019.

⁶⁸ Číselné údaje cit. podľa KONČELÍK, JAKUB A KOL., Dějiny českých médií 20. století, Praha 2010, s. 41 alebo JIRÁK, JAN A KOL., Dějiny, s. 166.

⁶⁹ KONČELÍK, JAKUB A KOL., Dějiny českých médií, Praha 2010, s. 32.

⁷⁰ Tamtiež, s. 35.

spomedzi časopisov to bola revue *Prítomnosť*.⁷¹ Rozmohla sa taktiež bulvárna tlač, ale aj časopisy pre deti a mládež. Rozmach tlače nastal i na Slovensku, kde predtým do roku 1918 vychádzalo len 23 periodík v slovenčine, z toho 8 z nich sa tlačilo v Budapešti. Pre porovnanie v Československu už v roku 1920 vychádzalo okolo 120 slovensky písaných titulov a ich počet stále narastal.⁷² Do roku 1938 to bolo až 950 novín a časopisov vychádzajúcich v slovenčine.⁷³ Na Slovensku mala taktiež najsilnejšie zastúpenie politická tlač, existovalo ale i množstvo cirkevných a iných periodík rozličných žánrov.⁷⁴ Po Mníchovskej dohode a odtrhnutí pohraničných území na jeseň roku 1938 došlo k výraznému obmedzeniu slobody tlače a médií v Československu. Zmenil sa nielen legislatívny rámec ich fungovania, ale i celková mediálna ponuka, a to vrátane zmien v personálnom zložení médií.⁷⁵ Počet tlačových periodík klesol hlavne z hospodárskych a ekonomických príčin, ale o ukončení vydávania niektorých tlačovín rozhodol priamo štát – takto bol napr. úplne zakázaná tlač komunistickej strany.⁷⁶ Ustanovený bol taktiež úrad pre cenzúru pri ministerstve vnútra Ústrední cenzurní komise – ÚCK, ktorá mala právomoc cenzurovať tlač, rozhlas, filmy a ďalšie médiá.⁷⁷ Tzv. druhá republika už nebola demokratickým štátom v pravom slova zmysle a prevládala autoritárska atmosféra, z čoho ťažili najmä nedemokratické politické sily, ktorých pozície boli dovedy marginálne.⁷⁸

Noviny a tlač boli v medzivojnovom období dôležitými nástrojmi na formovanie mienky o národnostných menšinách, vrátane Rómov. Rómovia sa v tomto čase nijakým spôsobom nepodielali na politickom živote, takisto neexistovala žiadna kultúrna alebo sociálna organizácia, ktorá by Rómov zjednocovala a slúžila ako ich hlas v spoločnosti. V Československu teda neexistovali rómske politické elity, ktoré by boli schopné artikulovať záujmy tejto

⁷¹ Tamtiež, s. 54.

⁷² ŠEFCÁK, ĽUBOŠ A DUHAJOVÁ, ZUZANA, *Dejiny slovenského novinárstva 1918 – 1968*, Bratislava 1999, s. 6-7.

⁷³ KIPSOVÁ, MÁRIA, *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1918 – 1939*, Martin 1968.

⁷⁴ ČEŇKOVÁ A KOL., *Žurnalistika*, s. 8.

⁷⁵ JIRÁK, JAN A KOL., *Dějiny*, s. 201.

⁷⁶ KONČELÍK, JAKUB A KOL., *Dějiny českých médií*, Praha 2010, s. 77.

⁷⁷ JIRÁK, JAN A KOL., *Dějiny*, s. 200.

⁷⁸ KONČELÍK, JAKUB A KOL., *Dějiny*, s. 76 a JIRÁK, JAN A KOL., *Dějiny*, s. 202.

menšiny. I z dôvodu tejto absencie sa ich prítomnosť v tlači tohoto obdobia dostatočne neodráža. Keďže Rómovia v tomto čase o sebe nevytvárali písomné záznamy a takmer všetky mediálne zmienky o nich boli tvorené nerómskymi autormi, ich obraz bol kombináciou legiend a domnienok.⁷⁹ James Krapfl to vysvetľuje najmä tým, že „cigáni“ boli natoľko vzdialení voči každodennej skúsenosti väčšiny vtedajšej spoločnosti, že ich poznanie bolo možné jedine cez využitie rôznych typov predstavivosti.⁸⁰ Rómovia boli zobrazovaní ako notorickí tuláci, žobráci a zloději a kauzy spojené s rómskou kriminalitou boli v tlači často prítomné.⁸¹

⁷⁹ COHN, WERNER, *Cikáni*, Praha 2009, s. 31.

⁸⁰ KRAPFL, *Perceptions*, s. 10.

⁸¹ NEČAS, CTIBOR, *Romové v České republice včera a dnes*, Olomouc 1995, s. 30.

2.1. Vytváranie dichotómie „My a Oni“

„Cizí skupina je přesně onou imaginární opozicí, již k sobě vlastní skupina potřebuje pro svou sebeidentitu, soudržnost, vnitřní solidaritu a emocionální jistotu. Ochota spolupracovat v rámci hranic vlastní skupiny tedy potřebuje jakousi oporu v podobě odmítnutí spolupráce s protivníkem.“⁸²

Na Rómov bolo v medzivojnovom období nazerané ako na odlišnú a cudziu menšinovú skupinu, ktorá nepatrí do väčšinovej spoločnosti a často boli vnímaní ako menejcenní občania na okraji, ktorí sa svojim spôsobom života, zvykmi i celkovým vzhl'adom majú zásadne odlišovať majorite. Podľa Jany Horváthovej väčšinová spoločnosť v Európe od začiatku pristupovala k Rómom skôr nepriateľsky.⁸³ Pôvodom týchto antipatií boli hlavne odlišná kultúra, vzhl'ad, spajovanie s kriminalitou a kočovníctvom. Horváthová zdôrazňuje, že samotní Rómovia nikdy nevystupovali ako jednoliaty celok, ale boli tak majoritou vnímaní.⁸⁴ Boli považovaní za zvláštnu rasovú skupinu, ktorá má osobité fyzické a kultúrne charakteristiky. Tento postoj bol ovplyvnený rasovými teóriami, ktoré tvrdili, že rôzne skupiny ľudí majú vrodene biologické rozdiely, ktoré určujú ich sociálne a kultúrne charakteristiky.⁸⁵ Pre situáciu prvej polovice 20. storočia je typické uvažovať v biologicky podmienených rámcoch.⁸⁶ Dnes socio-kultúrna antropológia

⁸² BAUMAN, ZYGMUNT, Individualizovaná spoločnosť, Praha 2004, s. 44.

⁸³ HORVÁTHOVÁ, JANA, Kapitoly z dejín Romů, Praha 2002, s. 17-21.

⁸⁴ Tamtiež, s. 64.

⁸⁵ Na poli antropológie sa už od 19. storočia viedli diskusie o tom, či ľudskú povahu formujú gény a dedičnosť, alebo má väčší vplyv prostredie a výchova. Niektorí zdôrazňujú úlohu výchovy (kultúrny determinizmus), zatiaľ čo iní uprednostňujú genetické faktory (biologický determinizmus). Práve biologický determinizmus sa stal v 19. storočí pod vplyvom Arthura de Gobineau základom modernej teórie rasizmu, ktorú čiastočne akceptovali sociálni darwinisti. Gobineau v diele Esej o nerovnosti ľudských rás (1853 - 1855) priradil každej rase určité vrodene charakteristiky a presadzoval teóriu nadradenosti bielej rasy, pričom tvrdil, že miešanie rás spôsobilo kultúrny úpadok ľudstva. K diskusii o biologickom a kultúrnom determinizme viď napr. SOUKUP, VÁCLAV, Přehled antropologických teorií kultury, Praha 2000 alebo BENEDICT, RUTH, Kulturní vzorce, Praha 2019. K rasovej ideológii v európskych dejinách viď BUDIL, IVO T, Jitro Árijců: život a dílo Arthura Gobineau, zakladatele árijské ideologie, Praha 2009.

⁸⁶ Biologický determinizmus zdôrazňuje vplyv biologických faktorov, ako sú gény a dedičnosť, na určovanie vlastností, správania a schopností jednotlivca. Medzi predstaviteľov biologického determinizmu patria Francis Galton (zakladateľ eugeniky), Arthur de Gobineau (presadzoval teóriu nadradenosti bielej rasy) a do určitej miery i Charles Darwin (evolučná

uvažuje sociálne konštruktivisticky, čo znamená, že vedomie spolunáležitosti s určitou skupinou je subjektívne a identita neexistuje sama o sebe, ale je neustále aktívne vytváraná.⁸⁷ Konštruovanie cudzosti v prípade Rómov ale nebolo v žiadnom prípade osobitosťou 20. storočia. Ako v knihe „Cikáni“ a česká vesnice popisuje Daniel Soukup, už v 19. storočí v českej klasickej literatúre môžeme vidieť, že Rómovia sú vykresľovaní ako iní a cudzí.⁸⁸ Zároveň, že tieto pozície voči nim vychádzajú primárne z vnímania ich inakosti ako „ohrozenia“ alebo „výzvy“.⁸⁹ S tým priamo súvisia rôzne podoby sociálnej exklúzie. Ako popisuje Petr Mareš, vylúčenie určitej skupiny „*představuje pro lidské kolektivy také jeden z možných mechanismů formování, obnovování a posilování vlastní identity*“.⁹⁰

Antropologický koncept rozlišovania medzi „My a Oni“ sa vzťahuje na spôsob, akým ľudia vnímajú a kategorizujú svet okolo seba na základe sociálnych, kultúrnych a etnických odlišností. Dichotómia My a Oni je založená na rozlišovaní medzi ľuďmi, ktorí sú považovaní za členov určitej skupiny (My) a tými, ktorí sú vnímaní ako cudzinci alebo „iní“ (Oni). Táto identita môže byť založená na rôznych kritériách – národnosť, etnická príslušnosť, náboženstvo, kultúra, jazyk alebo iné spoločné charakteristiky. Thomas Hylland Eriksen v knihe Antropologie multikulturních spoločností uvažuje identitu ako identifikáciu. Uvádza: „*Identifikace se děje pouze v procesu etablování podobností s někým (identifikování se s někým) a jeho opaku - tedy prostřednictvím etablování rozdílů vůči někomu jinému. Kontrasty jsou tedy klíčovými momenty veškeré identifikace. Bez nich bych já nebyl sám sebou;*

teória). Úvahy spojené s biologickým determinizmom boli časom kritizované, najmä pre ich sociálne a politické dôsledky vrátane podpory rasizmu a eugeniky. Moderná veda zdôrazňuje, že ľudské správanie a vývoj sú výsledkom komplexnej interakcie medzi genetickými, biologickými, kultúrnymi a sociálnymi faktormi. Mnohí vedci v súčasnosti tvrdia, že nie je možné oddeliť vplyv genetiky od vplyvu prostredia a že tieto dva faktory sa navzájom ovplyvňujú. K problematike využitia biologických faktorov v modernej vede viď napr. CARSON, BYRD W. a HUGHEY, MATTHEW W., Introduction: Biological Determinism and Racial Essentialism, The Annals of the American Academy of Political and Social Science 661/2015, s. 7-22.

⁸⁷ ROUBAL, ONDŘEJ, Potíže s identitou – umění sebetvorby a problém uznání. Communication Today 2/2011, s. 26-40.

⁸⁸ SOUKUP, „Cikáni“.

⁸⁹ Tamtiež, s. 33.

⁹⁰ MAREŠ, PETR, Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. Sociologický časopis 36/2000, s. 285-287.

*bez jiných neexistuje pojem my.*⁹¹ Podľa politológa Pavla Baršu si ľudia konštruujú svoju identitu tým, že sa odlišujú od tých, ktorí nie sú súčasťou ich skupiny. Uvádza, že nie je možné sa identifikovať s určitým „my“ bez toho, aby sme sa zároveň vymedzovali proti nejakému (či nejakým) „oni“. Argumentuje, že určité napätie a rozdiely medzi „nami“ a „nimi“ sú prirodzenou súčasťou každodennej sociálnej reality a prejavujú sa v rôznych situáciách.⁹² Tento koncept rozvíja aj Benedict Anderson, ktorý sa zaoberá otázkami národnej identity. Vo svojej knihe *Představy společenství* analyzuje, ako sú formované moderné národné identity a ako sa vymedzujú voči iným skupinám. Moderný nacionalizmus podľa Andersona predpokladá definovanie sa a utvrdzovanie národného ducha v protiklade s odlišnou skupinou, a ich ďalšie vykresľovanie ako hrozby a nepriateľa.⁹³

V prípade Československa boli práve príslušníci rómskej menšiny stavaní do dichotómie voči „československej“ majorite. Na tejto dichotómii bol vytváraný určitý pocit vzájomnej lojality medzi majoritou (Česi a Slováci) a Rómovia boli stavaní do pozície nepriateľa štátu a občanov. V 20. rokoch dochádzalo k zhoršovaniu vzťahov medzi rómskym obyvateľstvom a majoritou. Prispievali k tomu okrem nárastu pravicového radikalizmu taktiež vykonštruované medializované procesy, ako napr. v prípade údajných rómskych kanibalov z Moldavy nad Bodvou.⁹⁴ Ako uvádza Bartoloměj Daniel, bola to práve ich faktická aj imaginatívna izolovanosť a vzdialenosť od majority, ktorá neskôr umožňovala a ospravedlňovala nezákonné jednanie voči Rómom v dobe fašistickej okupácie.⁹⁵

⁹¹ ERIKSEN, THOMAS HYLLAND, *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě*, Praha 2007, s. 68.

⁹² BARŠA, PAVEL, *Konstruktivismus a politika identity*. *Antropo Webzin*, 2006, 2(1-2), s. 21-35. Dostupné z <http://www.antropoweb.cz/cs/konstruktivismus-a-politika-identity>

⁹³ ANDERSON, BENEDICT, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

⁹⁴ Rolu médií v tomto kontexte zdôrazňuje napr. KOLLÁROVÁ, *Rómovia a taktiež NEČAS*, *Nad osudem*.

⁹⁵ DANIEL, *Dějiny*, s. 132.

2.2. Mediálny obraz

„Přitom si ale jen málo uvědomujeme, že média nejsou odrazem sociální reality, že jsou jejím svérázným a vysoce interpretativním zpracováním. Děje se tak ze dvou důvodů. Média především musí při veškeré své obsahové pestrosti nabízet sdělení, která budou rezonovat s představami, hodnotami a postoji těch, kteří je konzumují. A současně média produkují a organizují sdělení, která nám nabízejí, podle vlastních vnitřních pravidel zpracování podmíněných myšlenkově i ekonomicky – podle tzv. „mediální logiky.“⁹⁶

Médiá zohrávajú klúčovú úlohu pri formovaní spoločenského diskurzu. Novinové články a správy odrážajú nielen samotné udalosti, ale aj spôsob, akým sú tieto udalosti interpretované a prezentované. Médiá nielen že informujú verejnosť o udalostiach, ale aj určujú, ktoré udalosti budú považované za dôležité a hodné pozornosti. Týmto spôsobom sa stávajú bránou, cez ktorú sa vybraný pohľad na svet dostáva do spoločenského povedomia. Tlač teda nie je len pasívnym informačným nástrojom, ale aj aktívnym aktérom pri vytváraní kontextu spoločenského diskurzu. Médiá majú schopnosť konštruovať realitu spôsobom, akým prezentujú udalosti, problémy a ich aktérov. Prostredníctvom výberu, spracovania a prezentácie informácií ovplyvňuje verejnú mienku. Vytvárajú rámce a naratívy, ktoré formujú interpretácie sociálnych javov a udalostí. Mediálny kritik Walter Lippmann už v 20. rokoch 20. storočia hovoril o tlači ako o nástroji schopnom konštruovania významov, ktorý ovplyvňuje prístup ľudí k udalostiam. Tvrdil, že ľudia nejednajú podľa toho, čo sa stalo, ale podľa toho, čo si na základe obrazov a interpretácií, ktoré im predkladá tlač, myslia, že sa stalo.⁹⁷ Médiá reagujú na aktuálne udalosti, trendy a spoločenské diskusie. Tým, že odrážajú názory a postoje v spoločnosti, stávajú sa aktívnymi účastníkmi diskurzu. Tlač teda nielen odráža, ale aj formuje verejnú mienku tým, že aktívne konštruuje naratívy a rámce na prezentáciu informácií. Prostredníctvom výberu obrazov a prezentácií médiá konštruujú špecifické významy a interpretácie udalostí, čím formujú spôsob, akým sa udalosti v

⁹⁶ JIRÁK, JAN, Média, stereotypy, menšiny, cizinci a my všetni. Nečitelní cizinci. Jak se (ne)píše o cizincích v českém tisku, Praha 2003, s. 9 – 10.

⁹⁷ LIPPMANN, Walter, Veřejné mínění, Praha 2015.

spoločnosti chápu. Wilfried Schulz hovoril, že svet konštruovaný médiami do veľkej miery supluje pre príjemcu faktickú realitu.⁹⁸ Podľa tohoto chápania médií ako konštruovanej reality diváci predložené správy vnímajú a spracovávajú ako „zaručené svedectvo o skutočnosti“.⁹⁹ Médiá majú možnosť vyberať relevantné témy tým, že rozhodujú, o čom a ako budú informovať. Tým môžu ovplyvniť oblasti, ktoré sa považujú za dôležité a upriamiť pozornosť verejnosti na určité problémy. Tento koncept bol definovaný ako *agenda-setting* (nastolovanie tém). Popísali ho Maxwell McCombs a Lewis Shaw v knihe *The Agenda-Setting Function of Mass Media* ako proces, v ktorom média priťahujú pozornosť k určitým témam a prostredníctvom nich naznačujú, o čom majú recipienti vedieť a premýšľať.¹⁰⁰ Určovanie agendy umožňuje médiám formovať kľúčové body spoločenského diskurzu. Pochopenie tejto úlohy médií je potrebné k hlbšej analýze pozície Rómov a všeobecne menšín v médiách. Komunikačný analytik Teun Van Dijk uvádza niekoľko spoločných znakov, ktoré v jeho ponímaní diskurzu charakterizujú postavenie menšín v médiách.¹⁰¹ Podľa Van Dijka médiá o menšinách informujú menej ako o väčšinovom obyvateľstve, zároveň aj zastúpenie menšín medzi samotnými producentami správ a medzi novinármi je marginálne. Autoritám väčšiny sa pripisuje väčšia dôveryhodnosť ako predstaviteľom menšín. Ďalej tvrdí, že mnohé z najčastejších tém, o ktorých médiá informujú v súvislosti s menšinami, sú negatívne, spojené s problémovými oblasťami (chudoba, kriminalita). Menšiny sú často spomínané v súvislosti s ohrozením hodnôt, deviantným správaním alebo so zvýšenou kriminalitou, čo vytvára ich negatívny obraz v očiach verejnosti.¹⁰²

Médiá sú jedným z najdôležitejších prostriedkov na informovanie verejnosti o aktuálnych udalostiach a témach, súčasne vytvárajú obraz spoločnosti a vplývajú na jej vnímanie a postoje. Tento obraz sa môže líšiť od reality, pretože je reprezentáciou skutočnosti, ktorú vytvárajú médiá a sprostredkujú ju verejnosti.

⁹⁸ SCHULZ, WINFRIED A REIFOVÁ, IRENA, *Analýza obsahu mediálních sdělení*, Praha 2004.

⁹⁹ KUNCZIK, MICHAEL, *Základy masové komunikace*, Praha 1995, s. 125.

¹⁰⁰ MCCOMBS, MAXWELL E, *Agenda setting: nastolování agendy: masová média a veřejné mínění*, Praha 2009.

¹⁰¹ VAN DIJK, TEUN, *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*. Newbury Park 1987.

¹⁰² VAN DIJK, TEUN, *New(s) Racism: A discourse analytical approach*. *European Journal of Political Economy* 16/2000, s. 33-49.

Sociológ Erving Goffman opisoval, že mediálne obrazy a fungujú ako kognitívny rámec alebo filter, ktorý pomáha jednotlivcom pochopiť zmysel sveta.¹⁰³ Ďalej naznačoval, že ľudia používajú tieto kognitívne rámce na interpretáciu a pochopenie nejednoznačných situácií, s ktorými sa stretávajú, tým, že poskytujú súbor interpretačných usmernení. V tomto zmysle je mediálny obraz zjednodušeným pohľadom na realitu, ktorý je recipientovi vybraný producentom zdelenia. Sociológ Stuart Hall tvrdí, že masmédiá ako tlač a televízne spravodajstvo „zohrávajú kľúčovú úlohu pri definovaní problémov a otázok verejnosti a verejného záujmu.“¹⁰⁴ Nielsen, že sú hlavnými kanálmi verejnej diskusie, ale taktiež majú schopnosť pripájať pocity a emócie k problémom a definovať stereotypy. Stanovujú podmienky a rámce, v ktorých sa problémy definujú buď to ako hlavné, alebo ako okrajové.¹⁰⁵ Keďže mediálny obraz nezostáva len písaný na papieri, ale môže mať vplyv na postoje a správanie verejnosti v reálnom živote, je dôležité skúmať, aký obraz médiá vytvárajú o rôznych skupinách ľudí, hlavne o takých, ktoré môžu byť z rozličných dôvodov sociálne vylúčené, alebo inak nezapadajú do väčšinovej spoločnosti.

Mediálny obraz Rómov je v sledovanom historickom období „deformovaný“ tromi myšlienkovými konceptami alebo spôsobmi nahliadania – prejavuje sa buď to ako kriminalizácia, romantizácia alebo exotizácia. Kriminalizácia určitej etnickej skupiny znamená, že sa jej členom pripisujú zločiny len podľa ich etnickej identity, bez ohľadu na skutočnú účasť jednotlivcov tejto skupiny na kriminálnych aktivitách. Tento postoj môže byť motivovaný predsudkami voči danej skupine a môže sa prejavovať ako forma diskriminácie. V kontexte rómskeho etnika je pre diskurz kriminalizácie kľúčový antropológ Cesare Lombroso, ktorý už v 70. rokoch 19. storočia tvrdil, že existuje určitý vzťah medzi „rasou“ a kriminalitou.¹⁰⁶ V náväznosti na to nemecký historik Volker Zimmermann situuje začiatok narastajúcej etnickej podmienenej kriminalizácie Rómov v strednej Európe práve na prelom 19. a 20.

¹⁰³ GOFFMANN, ERVING, *Frame analysis*, Cambridge 1974.

¹⁰⁴ HALL, STUART, *Representation: cultural representations and signifying practices*, London 1997.

¹⁰⁵ Tamtiež.

¹⁰⁶ FERRACUTI, STEFANO, Cesare Lombroso (1835-1907), *Journal of Forensic Psychiatry*, 7/1996, s. 130-149.

storočia.¹⁰⁷ Pojem romantizácia sa vzťahuje na tendenciu idealizovať si alebo romantizovať si kultúru a spôsob života určitej, často minoritnej skupiny zo strany nezúčastneného pozorovateľa z majoritnej časti spoločnosti. Romantizácia môže byť problematická, pretože vedie ku skreslenému a zjednodušenému pohľadu, čo môže zastierať komplexnú realitu života ľudí v danej kultúre. Romantizovanie Rómov súvisí predovšetkým s literárnym a beletristickým jazykom, pričom je možné vrchol tohto spôsobu nahliadania situovať práve do obdobia romantizmu.¹⁰⁸ Ako exotizáciu označujem proces, pri ktorom je kultúra alebo skupina vnímaná ako exotická zo strany ľudí zvonka, ktorí stoja mimo túto skupinu. Exotizácia môže byť formou stereotypizácie, pri ktorej sa skupina redukuje na súbor zjednodušených alebo karikatúrnych charakteristík. Silne sa prejavuje v súvislosti s genderom. Exotizácia môže byť v prípade Rómov formou orientalizmu, čo je termín, ktorý zaviedol Edward Said na označenie tendencie vnímať nezápadné kultúry ako exotické, mystické alebo nebezpečné.¹⁰⁹

¹⁰⁷ ZIMMERMANN, VOLKER, „Böhmischer Zirkel“ und „typischer Charakterzug der slavischen Kriminalität“. Zur Ethnisierung von Kriminalitätsdiskursen im Deutschen Kaiserreich und in der Habsburgermonarchie, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy* 19. a 20. století, 12/2020, s. 80-107.

¹⁰⁸ K obrazu Rómov v literatúre obdobia romantizmu vid' SOUKUP, „Cikáni“ alebo HOUGHTON-WALKER, SARAH, *Representations of the Gypsy in the Romantic Period*, Oxford 2014.

¹⁰⁹ SAID, EDWARD, *Orientalism*, New York 2003.

3. Stereotypné obrazy Rómov v dobovej tlači

„(Stereotypy) jsou uspořádané, více či méně konzistentní obrazy světa, (...) Nemusí to být kompletní obrazy světa, ale jsou to obrazy přijatelného světa, na který jsme adaptovaní. V tomto světě lidé a věci mají své dobře známé místo, a dělají očekávané věci. Zde se cítíme doma.“¹¹⁰

V Európe sa od 15. storočia rozvinul celý súbor obrazov Rómov, ktoré sa ustálili do všeobecne prijatých stereotypov a vytvorili určitú zásobáreň, do ktorej môže ktokoľvek načrieť a nájsť v nej niečo na podporu svojich argumentov. Stereotypné obrazy Rómov sa používajú, či už vedome alebo nie, na ospravedlňovanie postojov a politiky voči nim.¹¹¹ Zobrazovanie Rómov v tlači prvej a druhej republiky sa taktiež vyznačuje stereotypmi, a to v pozitívnom i negatívnom zmysle. Obe formy prezentácie Rómov vedú k nepravdivému obrazu tejto etnickej skupiny. Na jednej strane je romantické vnímanie Rómov ako temperamentných, nespútaných, slobodných duší, oblečených v pestrofarebných odevoch s hudobným nástrojom v ruke. Na druhej strane je kriminalizácia, ktorá Rómov kolektívne obviňuje a pripisuje im všetky možné problematické vlastnosti. Ako píše Daniel Soukup, tieto stereotypy sa vo svojej podstate nemenia už od čias romantizmu a ostávajú prítomné naprieč literárnymi a mediálnymi žánrami a v širšom povedomí ľudí dodnes.¹¹² Jean-Piere Liégeois vyjadruje presvedčenie, že Rómovia boli vždy v zajatí niekoľkých stereotypov – pre obyvateľov vidieka predstavovali kočovníkov bez pôdy, pre mešťanov boli sociálnym ohrozením a pre robotníkov ničím iným než poval'ačmi.¹¹³ Tvrdí, že Róm má šancu byť ocenený len vtedy, ak je nositeľom rómskeho folklóru. Romantická predstava rómskeho hudobníka je však tiež do veľkej miery stereotypná, aj keď obsahuje pozitívne konotácie. Stereotypizáciu Rómov vo svojej práci Cikáni popisuje aj Werner Cohn, pričom podľa neho mediálne stereotypný obraz Rómov vždy pozostáva z dvoch protichodných ľudových

¹¹⁰ LIPPMANN, WALTER, Public Opinion, New York 1922, s. 95. Citované podľa SEDLÁKOVÁ, RENÁTA, Obraz Romů v televizním zpravodajství (Dizertačná práca), Brno 2002, s. 134.

¹¹¹ LIÉGEOIS, JEAN-PIERRE a GHEORGHE, NICOLAE, Roma /Gypsies: A European Minority. Minority Rights Group International Report, London 1995, s.12.

¹¹² SOUKUP, DANIEL, „Cikáni“, s. 7.

¹¹³ LIÉGEOIS, JEAN-PIERRE, Rómovia, Cigáni, kočovníci, Bratislava 1995.

obrazov. Na jednej strane existujú „cigáni“ ako „zlodeji, ktorí vedú záhalčivý život, sú nespoľahliví, nebezpeční a špinaví“, na strane druhej je obraz láskavejší, nie však realistickejší – tým je predstava „cigánov“ ako veselých, muzikálnych, romantických a bohémских dobrodruhov.¹¹⁴

Reprezentácie Rómov v tlači obdobia 1918-1939 je možné zachytiť pomocou istých opakujúcich sa stereotypných predstáv. Každý z týchto obrazov je možné zaradiť k niektorému zo zastrešujúcich spôsobov zobrazovania (kriminalizácia, romantizácia, exotizácia), ktoré sa v istých prípadoch môžu i prelínať (napr. v obraze rómskej ženy je prítomný romantizujúci i exotizujúci prvok). Pojem *stereotyp* v tomto prípade používam ako označenie opakujúceho sa symbolu alebo motívu. Stereotypné obrazy chápem ako opakujúce sa myšlienkové a lingvistické štruktúry, ktoré vytvárali dobovú imagináciu o Rómoch. Termín stereotyp bol v tomto zmysle použitý v prvom vydaní knihy *Public Opinion* z roku 1922, v ktorej mediálny kritik a filozof Walter Lippmann ukazuje, ako môžu médiá formovať verejné vnímanie a ako toto vnímanie mení spoločnosť. Lippmann chápe stereotypy ako rigidné mentálne obrazy a presvedčenia, ktoré určujú chápanie ľudí, predmetov a udalostí.¹¹⁵ Zaoberal sa tzv. „obrazmi v našich myšliach“ a tvrdil, že sa učíme o svete skôr, ako ho vidíme. Stereotypy považoval za najdôležitejší faktor obmedzeného vnímania: „V prevažnej väčšine prípadov naše vnímanie neprebíha od pozorovania k definícii, ale od vopred prijatej definície udalosti k jej pozorovaniu. V obrovskom, zložitom a mäťúcom svete vnímame len to, čo nám definovala naša kultúra so svojimi stereotypmi.“¹¹⁶ Problém vidí v povahe stereotypov, v dôverčivosti a nekritickosti, s akou ich používame a v ich zneužívaní na propagandistické účely v politike. Podľa Michala Šimůnka¹¹⁷ Lippmann tento proces vnímania skrz stereotypy nehodnotí len negatívne, ale považuje ho za ekonomický a *de facto* jediný spôsob, ako sa priblížiť k nestabilnej realite bez toho, aby sme sa vyčerpali pod ťarchou neustáleho prívalu vnemov. Stereotypy sú výsledkom zložitých spoločenských vzťahov, nielen názorov a predstáv jednotlivca. Do veľkej

¹¹⁴ COHN, Cikáni, s. 17-18.

¹¹⁵ LIPPMANN, WALTER, *Public Opinion*, New York 1960, s. 427.

¹¹⁶ COHN, Cikáni, s. 81.

¹¹⁷ ŠIMŮNEK, MARTIN, Recenze k Walter Lippmann: Veřejné mínění, *Revue pro média* 3/2002, s. 28-29.

miery ich potrebujeme, umožňujú skratky a rýchle jednanie v zložitom sociálnom svete. Zvlášť v prípade, že ide o publikum, ktoré nemá vlastnú skúsenosť s určitou skupinou, je veľmi pravdepodobné, že za *skutočnosť* bude považovať to, čo o tejto skupine vypovedajú médiá. Podľa Jiráka a Köpplovej tímy za podpory médií dochádza ku vzniku stereotypov.¹¹⁸ Majú zároveň integračnú funkciu – ich prijatím sa jednotlivec stáva súčasťou spoločnosti, čo umožňuje odlíšenie vlastnej skupiny od „ostatných“. V nasledujúcich podkapitolách budem diskurzívne analyzovať štyri konkrétne obrazy, ktoré chápem ako štyri stereotypné charaktery, v ktorých Rómovia v dobovej tlači vystupujú. Jedná sa o obrazy spojené s údajnou neporiadnosťou, lenivosťou, inakosťou, ale i romantizovanou predstavou kočovného života. Je to obraz „cigána“ zlodēja, „cigána“ muzikanta, „cigánky“ a „idylického cigánskeho života“. Mojim cieľom bolo práve nájsť opakujúce sa obrazy, ktoré sa vyskytovali naprieč periodikami rozličných ideológií a zameraní. Exemplárnym príkladom tohoto uvažovania je nasledovný text z týždenníku *Přítomnost* z roku 1925, kde sú prítomné takmer všetky vyššie spomínané stereotypy, a taktiež je tu možné vidieť rozkol v chápaní sociálneho života Rómov.

„Nadávky, hádky, rvačky a bitky; krádeže, podvody; špatná a nedbalá práce. To stále ještě charakterisuje mnoho cikánů, a tím stávají se metlou pokojného obyvatelstva. Dějí se pokusy nápravné, počíná se s výchovou dětí od mlada - dosud málo výsledků pozitivních. To proto, že cikán se nerad namáhá, a proto, že příliš miluje život nespoutaný. I tehdy to poznáš, vidíš-li jej opustit lože v domku a uložit se k spánku před chatrčí u zapáleného ohně - je-li počasí jen trochu příznivé.“¹¹⁹

Na jednej strane je v prvej časti textu prítomná kritika Rómov ako „metly pokojného obyvatel'stva, na druhej strane je v závere obdiv alebo až vyjadrenie závidosti k „nespútanému životu“, ktorý tento exemplárne stereotypný Róm vedie.

¹¹⁸ JIRÁK, JAN a KÖPPOVÁ, BARBARA, *Média a společnost*, Praha 2003, s. 144.

¹¹⁹ udc, *Listy ze slovenského městečka, Přítomnost*, 2, 17, s. 263-265. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:0c8631d0-e6f4-11e8-9210-5ef3fc9bb22f>

3.1. Zlodeji špecialisti

Azda najtypickejším a najčastejším obrazom, ktorý môžeme nájsť v tlači tejto doby, je obraz Róma ako kriminálnika. Rómovia bývajú označovaní za „zlodejov špecialistov“¹²⁰ a i napriek svojmu nízkemu podielu v celkovej populácii majú byť zodpovední za množstvo krádeží a iných priestupkov, ktorým tlač venuje pomerne veľkú pozornosť. Tento kriminalistický diskurz súvisí s policajným obrazom „cigána“ ako „metly venkova“, ktorému sa vo svojej práci komplexne venoval Pavel Baloun. Podľa neho zohral tento obraz zásadnú rolu v procese kriminalizácie rómskeho etnika, kedy „cigáni“ predstavovali skupinu s prevráteným hodnotovým systémom a spôsobom života a predstavoval svet v ktorom je možné riadiť sa animálnymi pudmi, čo ich stavalo do protikladu voči modernej spoločnosti. Baloun uvádza, že sa v týchto predstavách ocitajú „na samotnom okraji ľudstva“.¹²¹ Podobne tak Pavol Šalamon sa v článku z roku 1988 Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu obyvateľov k cigánom venuje kriminalistickej obraznosti, ktorá sa vyskytovala v tlači, pričom sa zameriava na súdny prípad z rokov 1927-1929, kedy boli zo závažných trestných činov (vrátane kanibalizmu) obvinení Rómovia z okolia Moldavy nad Bodvou. Šalamon tento proces analyzuje na základe článkov v dobovej tlači, pričom sa sústreďí práve na jeho dobovú interpretáciu.¹²²

Obraz Róma ako kriminálnika je genderovo prepojený skôr s mužmi, v prípade rómskej ženy sa prejavuje odlišne, čo rozoberám v kapitole 3.3. Častejšie sa v tomto kontexte píše o „cigánoch“ potulných, v mnohých prípadoch to ale nie je špecifikované, z akej skupiny ten-ktorý kriminálnik pochádza a jednoducho sa tak pomysleným skupinovým vinníkom stáva celé etnikum. Väčšina z týchto obrazov, ktoré analyzujem by sa dala jednoducho zahrnúť pod predstavu notorického a nepoučiteľného zlodeja a klamára, ako tento stereotyp popísal napr. Slovenský

¹²⁰ Jindřich Janeček, Zločinnost mladistvých ve světle statistiky, Úchylná mládež, 3, 9-10, s. 220-240. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:85976720-923a-11e7-83f8-001018b5eb5c>

¹²¹ BALOUN, „Metla“, s. 356.

¹²² ŠALAMON, Vplyv, s. 147.

denník: „...o cigánovi, ktorý sa ku krádeži prizná hovoria, že nie je ani cigánom“.¹²³ Kriminalita u rómskeho etnika býva v textoch označovaná za vrodenu, či charakteristickú a v každom prípade nenapraviteľnú. V tomto duchu v článku z roku 1938 uvádza autor Jetřich Lipanský¹²⁴ nasledovné:

„Cikánským sídlom je buď les alebo žalárni kobka. Sedí-li cikán ve vězení je to tak samozřejmé, jako že jeho pleť je temná. U soudu jsou cikáni nejčastějšími hosty ze všech vrstev obyvatelstva.“¹²⁵

Nielenže úplne jasne Rómov skrz tieto predstavy dehumanizuje (buď to žijú život v „lese“ alebo v „kobke“, nič medzi tým), ale opakuje rasovo podmienené stereotypy, a to samozrejmu kriminalitu, ktorá súvisí práve s farbou ich pleti, alebo často spomínanú klamlivú predstavu, že práve Rómovia sú tí, ktorí páchajú najviac kriminálnych činov. Pre porovnanie, Československo malo v tomto čase približne 10 miliónov obyvateľov, z toho počet Rómov sa odhaduje na 100 000, a teda ich zastúpenie v celkovej populácii činilo približne 1%.¹²⁶ V ďalšej ukážke, tentokrát z roku 1937 je kritika zločinnosti mierená priamo na potulných „cigánov“:

„Potulný cigáni sú čudný, večne vandrujúci národ. Už od narodenia živia sa žobraním, krádežou a znepokojujú usadlých občanov. (...) („Cigán) Keď nevyžobre, tak ukradne a takto celkom „pocitive“ sa živí so svojou – nikdy – nie malou rodinou.“¹²⁷

Tým, že ich označuje ako „čudný“ národ im priznáva síce osobité, ale nelichotivé charakteristiky a týchto Rómov jednoznačne odlišuje od ostatnej časti obyvateľstva. Popisuje ich nebezpečný spôsob života, zdôrazňuje vrodené zlé vlastnosti – že kradnú a žobru „už od narodenia“. Zaujímavé je, že v tlači môžeme nájsť názory na rozdielne ponímanie Rómov v českých krajinách a na Slovensku.

¹²³ Pokorní cigáni a sliedka v komíne, Slovenský denník, 10, 256, 11.11.1927, s. 7. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/ypuGxHbyuo>

¹²⁴ Vlastným menom **František Mastík** (1900-1971) bol český básnik, publicista, vydavateľ, a redaktor. Publikoval pod pseudonymom **Jetřich Lipanský**. Pôsobil ako katolícky kňaz, neskôr ako misionár v Latinskej Amerike. Okolo roku 1938 vstúpil do brevnovského kláštora v Prahe a prijal rehoľné meno Chryzostom. Vid' SLAVÍK, IVAN, Z dopisů P. Chryzostoma Mastika (1901-1972). 1993, s. 130-131 alebo DEBNÁR, VIKTOR A., Misionář v Latinské Americe. Literární noviny. 2007, 18(40), s. 11.

¹²⁵ Jetřich Lipanský, Cikáni jako klienti, Letem světem, 12, 46, s. 5. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:53068050-99a5-11ea-9ded-005056825209>

¹²⁶ NEČAS, Romové, s. 11.

¹²⁷ Moderná výchova a potulní cigáni, Trenčan, 14, 26, 26.6.1937, s. 3. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/o95LxEyVOM>

Kým český „cigáni“ sú jednoznačnou „metlou venkova“, slovenskí cigáni majú byť oproti nim usadenejší, žiť pokojnejším životom a pracovať:

„Cikáni jsou v Čechách postrachem, v poslední době vyvíjeli svoji loupeživou činnost zvláště na jihu kolem Českých Budějovic a Písku. Byli nazváni „metlou venkova“ a tohoto jména si v plné míře zaslouží. Ne tak cikáni na Slovensku. Jsou, pravda mezi nimi i zde výjimky vzbuzující strach a stálou obrannou pohotovost, ale velká většina cikánů jsou celkem mírumilovní a pokojní obyvatelé.“¹²⁸

Naopak niekedy sa zase objaví obraz, ktorý východné oblasti štátu (teda východné Slovensko a Podkarpatskú Rus) ustanoví na pomyselnú nižšiu civilizačnú úroveň, a to hlavne čo sa týka života Rómov. Ako sa v nižšie uvedenom texte z roku 1937 píše, Rómovia tu síce žijú usadlým spôsobom a nespôsobujú škody tak ako v Česku, ich celkové postavenie je ale „tragédiou opovrhutej rasy uprostred civilizácie“.

„V Košicích a v Užhorodě, ale i v jiných městech a vesnicích jsou čtvrtě a ulice, či uličky, kde žijí cikáni. Cikáni trvale usídlení, to jest pro našeho turistu novinka. (...) V cikánských čtvrtích se často staví policie. Rvačky, krádeže. Ale na pojmy o cikánech – antisociálním živlu, které jsou na západě našeho státu vžity, musilo by takové město jako je Užhorod a Košice, trpět cikánstvem více. Ve skutečnosti mnoho neřádu se svede na cikány, Cikáni sami se obvinění nijak nebrání, zvykli na to, že jsou ceněni méně než dobytče. Je ovšem těžké hodnotiti podle našeho mravního měřítká všecko, co se stane v cikánské čtvrti a také podle toho trestati. Na štěstí také policie má již svoji praksi. Různé ty rámusy v cikánských uličkách neběře tak zle. Policie ovšem také má speciální metody pro cikánstvo a pendrek má zde také jisté pole působnosti, aspoň authority... (...) Na východě republiky to rozřešili prostě: vyhraničili cikánům gheto. Tady se stav třeba na hlavu. A cikán se také zde „na hlavu staví“ – žije po svém.“¹²⁹

Síce tu nájdeme vyrozumenie, že na Slovensku netrpia týmto „cigánskym“ živlom tak ako na západe štátu, v návaznosti na čo autor konštatuje, že keby problém spočíval v ich antisociálnom chovaní, bolo by to bývalo v týchto východných mestách predsa horšie. Pritom je to za horšie považované v Česku, kde je Rómov

¹²⁸ G. Stibalová, Cikáni, Naše republika, 3, 6, s. 84-85. Dostupné z:

<https://ndk.cz/uuid/uuid:cf7c1db0-6127-11ed-a10b-005056822549>

¹²⁹ Za hradbami civilisace, Polední list, 11, 197, 18.7.1937, s. 7. Dostupné z:

<https://ndk.cz/uuid/uuid:1e984db0-8b71-11e3-83a0-005056825209>

menej, no nie sú usadení. Zároveň hovorí, že ich životné podmienky sú tu mimo akýkoľvek civilizačný štandard. Opisuje život v „cigánskom“ ghette na okraji spoločnosti, ako miesto, kde ich majorita vytlačila, aby si tam žili po svojom, podľa vlastných mravných pravidiel. Takto to posudzujú i zasahujúci čelníci, ktorí tu musia byť často prítomní a neraz dokazovať svoju autoritu „špeciálnymi metódami“ prípadne násilným zásahom. Autor pripája i zamyslenie o celkovom položení týchto Rómov, ktorí bývajú často i neprávom obviňovaní. Píše, že je náročné dostať sa z tohoto biedneho postavenia, keď sú vždy prvým vinníkom na rane obvinení a túto svoju nízku hodnotu („cenění méně než dobytče“) si uvedomujú, preto obvinenia znášajú rezignovane.

Kriminalizačný mediálny diskurz sa v tlači prejavuje hlavne v súvislosti s prijímaním „proticigánskych“ zákonov. Buď to ako potvrdenie ich nutnosti, alebo kritika týchto opatrení. Pozoruhodný je napr. text Dr. Františka Kočího¹³⁰ z roku 1929, kde píše o zločinnosti Rómov v širšom sociálnom kontexte a jeho pohľad je dosť kritický k nefunkčným nápravným opatreniam:

„Pokud zločinnost souvisí s určitými poměry nebo jevy sociálními, nelze očekávat jejího zmírnění bez předchozí nápravy onoho stavu. Potulného cikána nenapraví žádný žalář. Je to sekta lidí hladových, lidí bez existence. Minulou zimu přinesly noviny zprávu, že kdesi z tábora asi třiceti cikánů byli ráno nalezeni jen tři živí, ostatní přes noc pomrzli. Chtěl by někdo za takových poměrů docílit žalářem, aby cikán nebral rolníkům ze stohu v poli slámu, aby nekácel v lese stromy, které se dají káceti jeho prostředky, aby neslídil v obci po vepři a drůbeži? Mám to za nemožné. Cikán se zbaví zločinného charakteru jen trvalým osídlením, návykem k nějaké práci. Stejně nemožnost uspokojití plně poptávku pracovní a nedostatečná organizace trhu práce mají nepříznivý vliv na zločinnost. Výtka »ať pracuje a nebude potřebí, aby kradl«, nabude teprve tehdy plného oprávnění, až z úřadu práce nebudou bezradně odcházet celé zástupy poptavačů, prodávajících pak ze sebe oděv kus za kusem až do úplného vyhladování.“¹³¹

¹³⁰ **JUDr. František Kočí** (1880-1946) bol český sudca, vychovávateľ v oblasti nápravných činností a práce s mládežou. Snažil zmeniť existujúci tvrdý vojenský režim odsúdených, presadzoval humánny prístup pomocou vzdelávacích aktivít a náboženstva. Medzi rokmi 1924-1927 bol vrchným riaditeľom väznice Bory v Plzni, neskôr bol preložený do Komenského ústavu v Košiciach. V roku 1928 publikoval knihu *Po stopách spravodlivosti*, v ktorej rozpráva príbehy väzňov. Vid' KOLUMBER, DAVID, František Kočí (*1880 – † 1946). *Encyklopedie českých právních dějin*, Plzeň 2023. s. 176-177.

¹³¹ Dr. František Kočí, *Lze napravit zločince trestem na svobodě? Přítomnost*, 6, 29, s. 458-460. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:5c4b0700-34fa-11e9-b63d-5ef3fc9ae867>

Tento silne humanisticky vyznievajúci text vychádza už zo samotnej profesijnej dráhy autora, ktorý roky pôsobil ako riaditeľ väznice, kde sa snažil o osvetu v oblasti prevýchovy. Rómskeho kriminálnika tu ukazuje v novom svetle a to ako obeť systému, ktorý mu upiera možnosť pracovať a usadiť sa. Pozornosť otáča úplne preč od biologického determinizmu a psychologizácie jednaní Rómov, naopak pomenúva konkrétne sociálne javy, ktoré nesú vinu za ich biednu situáciu. Vyčíta spoločnosti, že vlastne Rómov trestá neoprávnene a že tresty nezmenia tento stav, pretože po návrate na slobodu sa ocitajú v rovnakej bezvýhodiskovej situácii, aká ich predtým doviedla k zločinnosti. Diametrálne odlišný obraz nájdeme približne o rok neskôr v denníku Nová doba (Deník čs. sociálne demokratickej strany dělnické), kde v roku 1930 reagujú na nedostatočné prijaté opatrenia a popisujú pretrvávajúci problém, pretože „cikáni kradou dál“.

„Cikáni – tot’ nevyřešená věc bezpečnosti majetku a životů našich občanů vesnic a samot. (...) Pracný jich soupis, registrace, daktyloskopování všech cikánů a cikánek, vydání průkazních a popisných knížek vyžádalo si ohromnou práci četnictva i správního aparátu. Ale toho, v co se doufalo – docílení bezpečnosti venkova – dosaženo touto prací a těmito opatřeními nebylo. Cikáni kradou dál – občanstvo vesnic je rozechvěné obavou o svůj majetek a ohrožováno je i na svých životech. ... rodiny (jsou) krádežemi ožebračovány o nejnutnější potřeby denního života bez jakýchkoliv možností náhrady ztrát, způsobených zlodějstvím a lupičstvím cikánských tlup... (...) V zimních měsících dovedou se cikáni zabezpečit před hladem a zimou i nečasem ve věznicích okresních a krajských soudů. A když tresty si odpykají a v teplotě jara vyjdou ze žalárních kobek – začnou ihned svůj pravidelný život volné svobody a kradou a loupí dál.“¹³²

V tomto prípade v texte „cigáni“ akoby neboli sú živými ľuďmi a aktérmi, ale sú redukovaní na „vec“, ktorá obťažuje majoritu a táto „vec“ sa musí vyriešiť. Nová doba ako periodikum sociálne demokratickej robotníckej strany poukazovala na túto tému, pretože šlo o problém tých, ktorých myšlienkovu najviac zastupovala a to pracujúcej nižšej a strednej vrstvy v menších mestách a na vidieku. Ako obeť sú tu vykreslení práve obyvatelia vidieka, ktorým zlodeji – kolektívne označení ako „cigánske tlupy“ kradnú aj tie najnutnejšie potreby. „Cigánov“ tu vidíme ako

¹³² Cikáni táhnou krajem a kradou, Nová doba, 36, 126, 8.5.1930, s. 2. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:f2a39780-0a11-11e9-95ba-5ef3fc9bb22f>

oportunistov, ktorí sa podľa tejto interpretácie nechajú na zimu zavrieť do väzenia – „žalárnej kobky“, pričom sa takto zabezpečia o svoje pohodlie a nasýtenie. Čas kedy ich prepustia majú vypočítaný presne na obdobie, kedy začne byť zase teplo a môžu sa vrátiť ku svojmu voľnému slobodnému životu (a pokračovať v kradnutí). Nová doba v podobnom duchu pokračovala i v nasledujúcom roku, kedy tu môžeme nájsť úvahu, v ktorej autor pomerne obsérne píše o vrodenných vlastnostiach „cigánov“, ktorými majú byť faloš a krádeže.

„Tu jest nutno všimnouti si jaksí sociologické stránky cikánského problému a psychologie cikána. Není vyloučeno, že lstivost a faleš cikána, jeho chytrost v překonávání překážek a v unikání stíhatelům jsou staletými vypěstované. Od doby, kdy se objevil cikán v Evropě - je tomu asi 500 let - je povahy potulné a byl stále pronásledován. Cikán nad jiné miluje svobodu, i když je to svoboda v bídě. Průběhem doby ve střední Evropě, zejména v Maďarsku, v Polsku a na Podkarpatské Rusi (my máme část tohoto dědictví na Slovensku) se cikáni ostře rozlišovali na dva druhy a sice na živel usedlý a na živel potulný. (...) Cikán je v podstatě tvor plachý. Na tábor cikánů stačí dva dobře ozbrojení četníci... (...) Cikán se nejraději toulá, co nejméně pracuje a pokud lze nejvíce krade. Lže každý bez výjimky, jako když tiskne. (...) Nejzajímavější zkušenosti s cikány mají četníci a soudy. Cikán se nepřizná k ničemu. (...) Málokdy se chová před četníkem nebo dokonce před soudem vyzývavě a vždy je spíše více nebo méně plachý.“¹³³

Vzhľadom na tieto pozorovania sa autor podujal na sociologizáciu a psychologizáciu celého etnika. Negatívne vlastnosti sú podľa neho získané kvôli tomu, že „cigáni“ boli za posledné stovky rokov v Európe prenasledovaní a ako akýsi obranný mechanizmus prežitia sa naučili klamať, mazane podvádzať, kraďnúť a unikať trestu. Rozlišuje medzi usadlými a kočovnými Rómami, pričom za problematických označuje samozrejme tých potulných. Píše, že „cigán“ chce za každú cenu žiť slobodne, a radšej sa bude túlať a prežívať v biede, než aby mal pracovať. Zachytáva tiež ich vzťah k autoritám a síce plachosť a podriadenosť pred četníkmi a súdmi („na celý tábor stačia dvaja dobre ozbrojení“). Tento obraz najužšie súvisí s politickým dianím v krajine, preto na ňom v porovnaní s ostatnými najviac vidieť zásadný posun v druhej republike. Z tohto obdobia uvediem dva

¹³³ Jaké výsledky má opatření o evidenci cikánů, Nová doba, 37, 277, 5.10.1931, s. 4. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cc98da90-01a2-11e9-8d10-5ef3fc9ae867>

príklady, ktoré oba charakterizuje radikalizácia v diskurze. Prvý je z decembra roku 1938 z denníku Večer:

„Metla venkova: cikáni, tuláci a řemeslní žebráci. J. Marcha psal o - »havěti ptačí«. Existuje i havěť lidská. Jsou to ptáci, kteří podle bible nesejí, nežnou, ale sklízají. Jsou živi bez práce a bez starostí: starosti dělají jen - o b č a n ů m. (...) Ale bylo by dobře vybudovat koncentrační tábory pro cikány, tuláky a řemeslné žebráky, mladé a zdravé. Humanita zde nesmí platit, protože by byla příliš jednostranná. Každý musí pracovat — a každý má právo na bezpečnost osobní i majetku před »havěti lidskou«.“¹³⁴

Obraznosť sa tu značne posúva od etnickej kriminalizácie až k rasovo podmienenej démonizácií, kedy už na ilustrovanie veľkosti problému, ktorý pre občanov predstavujú potulní „cigáni“ nestačí termín „metla venkova“, ale posúvame sa k prirovnaniam biblickým: „nesejí, jenom sklízají“ a animálnym: „ptačí havěť“. Odkazuje sa pritom na citát Jaroslava Marchu¹³⁵, v tom čase senátora Národného zhromaždenia za agrárnickú stranu. Prvýkrát tu je použitý tak radikálny pojem ako koncentračné tábory, do ktorých majú byť títo „cigáni“ umiestňovaní. Autor pritom uvádza, že tento krok nevidí ako problematický, pretože humanita ide bokom, keď sa jedná o bezpečnosť väčšiny spoločnosti, pričom degraduje „cigánov“ na nižšiu úroveň ľudstva, tí ako „havěť lidská“ nemajú nárok na tak vysoko civilizačný koncept akým je humanita. V podobnom naladení pokračuje plzeňský Český deník vo februári 1939:

„Každou chvíli se dočteme v novinách o největší metle našeho venkova, o cikánech, jichš potulný život jim umožňuje páchání tu větších jinde menších krádeží, a to v nejrůsnějších krajích naší země, při čemž jejich stíhání je velice obtížné, ne-li skoro nemožné. (...) činí výpady do celého okolí i do měst, kde krádežemi poškozují klidnému obyvatelstvu jeho majetek, který si tento nahospodařilo svou poctivou prací. Je nutno

¹³⁴ Metla venkova: cikáni, tuláci a řemeslní žebráci, Večer, 25, 373, s. 5. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e8747c80-9489-11ea-af63-5ef3fc9bb22f>

¹³⁵ **Jaroslav Marcha** (1880-1961), vlastným menom Dominik Nejezchleb, bol moravský politik, novinár a spisovateľ. Najskôr pracoval ako novinár vo vidieckych a roľníckych časopisoch. Od roku 1920 pôsobil ako poslanec Národného zhromaždenia za agrárnu stranu (Republikánska strana zemédělského a maloroľníckého lidu). V roku 1935 sa stal senátorom. Počas druhej republiky vstúpil do novo vzniknutej Strany národní jednoty. Od roku 1940 se vzdal politické činnosti. Vid' KOLEKTÍV AUTOROV, Jaroslav Marcha, in: Lexikon české literatury, díl 3, Praha 2000, s. 112-114. alebo ed. OPELÍK, JIŘÍ, Jaroslav Marcha, in: Slovník českých spisovatelů, Praha 1964, s. 312.

učiniti konec zločinné činnosti těchto záhalčivých příživníků lidské poctivé práce, jíž se oni sami štítí. (...) Zájem veřejnosti vyžaduje ostrých opatření proti těmto cikánským tlupám. (...) V nové republice musí být každý živ z vlastní poctivé práce a ne z mozolů druhého.“¹³⁶

Opäť sa tu prejavuje „cigánsky“ parazitizmus záhalčivých príživníkov škodiacich kl'udnému vidieckemu obyvateľstvu. Je tu zobrazený boj poctivého pracujúceho ľudu a zločinného „cigánskeho“ živlu v metaforickom obraze, že sa živia „z mozolů druhého“, ktorý jednoznačne odkazuje ku vzťahu k pôde v zmysle „Blut und Boden“, tak ako o ňom uvažovala nastupujúca nacistická ideológia.¹³⁷ Najsilnejšie uvedomenie si zmeny diskurzu v novom politickom zriadení prichádza v prísľube toho, že v „novej republike“ to bude všetko fungovať inak, a to vrátane prijatia ostrých „proticigánskych“ opatrení. Róm kriminálnik na seba v tlači analyzovaného obdobia berie rôzne podoby – od vreckového zlodeja a klamára, ktorý kradne lebo musí, cez chudáka, čo sa v nespravodlivo nastavenom systéme nedokáže usadiť a zabezpečiť, až po notorického nebezpečného lupiča, úradujúceho v „cigánskej tlupe“ a v najhoršom prípade je stelesnením „metly venkova“. Jedná sa o obraz, ktorý je z pomedzi ostatných jednoznačne najviac politicky zaťažený a menil sa v návaznosti na aktuálne dianie a diskurz okolo prijímania rôzneho typu zákonov a reštriktívnych opatrení namierených na kočovných „cigánov“. Záležalo taktiež na celkovom ideologickom nastavení periodika, v ktorom bol opisovaný. Podľa toho sa mení pohľad na závažnosť ich činov, názory na dôvod toho stavu, i návrhy na riešenia. Tento obraz je zvlášť zaujímavé nahliadať v kontraste s ďalším stereotypom, ktorý sa voči nemu vymedzuje, alebo v kombinácií s ním variuje a tým je obraz rómskeho hudobníka.

¹³⁶ Řádění cikánů na českém západě, Český deník, 28, 55, 24.2.1939, s. 2. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:47d9efc4-265b-47f1-a463-a1719d21c91b>

¹³⁷ BRAMWELL, ANNA, Blood and Soil, Abbottsbrook 1985, s. 46.

3.2. Muzikanti od narodenia

Rómski muzikanti nie sú ani zďaleka fenoménom 20. storočia a vo všeobecnej ľudovej i literárnej imaginácii sa vyskytujú s určitosťou od 17. storočia (napr. Cinka Panna¹³⁸). Postava „cigánskeho hudobníka“, najmä uctievaného huslistu, je charakteristická hlavne pre Uhorsko a prežila predovšetkým v jeho nástupníckých krajinách – v Maďarsku, Slovensku alebo Rumunsku. Ako píše Anna G. Piotrowska, je to najmä z dôvodu dlhodobo vytváraného obrazu slávneho hudobného nadania Rómov z Uhorska. V článku *Romani Virtuosi: A Multifaced Portrait* uvádza, že budovanie tohoto obrazu začína v roku 1783, kedy Heinrich Grellmann vydal knihu *Die Zigeuner*¹³⁹, kde osobitne chváli hudobnícke kvality Rómov pochádzajúcich z Uhorska. Menšie rómske kapely sa začali viac organizovať práve v druhej polovici 18. storočia a postupne získavali na oblúbenosti. V priebehu devätnásteho storočia mnohí autori, hlavne z prúdu romantizmu, ďalej šíрили mýtus o výnimočnosti rómskej hudby z tejto geografickej oblasti.¹⁴⁰ Na území Česka a Slovenska v medzivojnovom období patrila práve hudba k jedným z mála odvetvií, v ktorých si Rómovia získavali úctu aj u majoritného obyvateľstva. Zároveň bola vždy dôležitým prvkom ich identity, podľa Emílie Horváthovej.¹⁴¹ Podobne k funkcii hudby v živote Rómov Jana Belišová¹⁴² uvádza, že cieľom piesní bolo vyjadriť pocity, ale i odovzdať životné múdrosti, pretože slúžili ako kolektívna pamäť komunity. Hudobné remeslo je teda s rómskou kultúrou silne previazané a je jedným z hlavných nositeľov pozitívneho obrazu alebo pozitívneho stereotypu o Rómoch. O obraze divokého vášnivého hudobníka obsiahlo píše Daniel Soukup v knihe *Cikáni a česká vesnice*, pričom sa venuje ich zobrazovaniu práve v romantickej próze

¹³⁸ Cinka Panna, v maďarskom pravopise Czinka Panna sa narodila okolo roku 1711 na Gemeri v hudobníckej rodine. Bola prvou doloženou ženskou rómskou primáškou v Uhorsku a vôbec jednou z prvých známych postáv maďarskej „cigánskej“ hudby. Podľa hudobného historika Bálinta Sárosiho bola jej hudobná skupina prvým známym „cigánskym“ hudobným súborom, a možno ju dokonca považovať vôbec za prvého primáša/ku v modernom zmysle slova. Vid' BÁLINT, SÁROSI, *Gypsy Music*, Budapest 1978, s. 71.

¹³⁹ GRELLMANN, HEINRICH MORITZ GOTTLIEB, *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge*, Dessau a Leipzig 1783.

¹⁴⁰ PIOTROWSKA, ANNA G., *Romani Virtuosi: A Multifaceted Portrait. European Roma: Lives beyond Stereotypes*, Liverpool 2022, s. 179–96.

¹⁴¹ HORVÁTHOVÁ, *Cigáni*, s. 179–200.

¹⁴² BELIŠOVÁ, JANA, *Posuny v rómskej hudbe na Slovensku a jej funkcie v súčasnosti*, *Romano džaniben. Časopis romistických študií*, 19(2), 2012, s. 77.

českých autorov prevažne v 19. storočí, taktiež za použitia diskurzívnej a semántickej analýzy.

V špecifickej situácii prvej a druhej republiky v sebe obraz Róma – hudobníka kombinuje niekoľko významových rovín a je zaujímavý taktiež tým, že sa mierne odlišuje v Čechách a na Slovensku, čo bolo dané odlišnou národnostnou situáciou, konkrétne slovensko-maďarskými vzťahmi a napätiami. O obraze rómskeho muzikanta uvažujem práve skrz romantizáciu, čiastočne kriminalizáciu. Tento stereotyp sa prejavuje v zásade dvojakým spôsobom, ktorý sa vo väčšine prípadov prelína. Na jednej strane je hudobnícke povolanie ukázané negatívne ako ďalší zo spôsobov záhalčivej činnosti, na druhej strane sa „cigánsky hudobník“ dáva do kontrastu voči „cigánskemu zlodejovi“ a odráža zistenie, že Rómovia hudobníci patria k lepšej vrstve spoločnosti a sú akousi lepšou „kastou“ spomedzi ostatných Rómov. V druhom prípade tak zároveň ide o pozitívny stereotyp, ktorý vyzdvihuje hudobnícku cnosť a prirodzený talent. Príkladom tohoto spôsobu dvojitého zobrazovania je článok z roku 1930, ktorý opisuje situáciu rómskych hudobníkov na Slovensku. Nutné dodať, že z českej perspektívy, keďže autor sám v úvode píše, že sa s rómskymi kapelami stretol až na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi.

„Pro svou známou národní povahu ovšem ani po nějakém trvalém zaměstnání netouží, spíše hledí si příležitostně vydělati zrovna tolik, aby se jakž takž uživili a ošatili a o víc prostě nestojí. Za těchto okolností hudební zaměstnání, poměrně lehké a jaksi „vyšší“, než nějaká taková dřina na poli, se jim výborně hodí (...). Využívají proto této vítané příležitosti. Chápu se tohto zaměstnání s neobyčejnou vervou. A zde jsme, myslím, též u kořene onoho vychváleného hudebního nadání, které se vyvinulo spíše jen jako násl ed k daného stavu věcí. (...) Snahou jistě každého cikána je uplatniti se v kapele, neboť tím se dostává do jakési vyšší třídy. Ti, kteří z různých důvodů (...) z hudby vyloučeni, zůstávají po celý život jakousi inferiornější odrůdou a jsou ovšem odsouzeni k těm nejodpornějším pracím. Hudebníci jsou naproti tomu mezi cikány opravdovou elitou. Jsou slušně oblečeni, poměrně čistí a obstojně se chovají, což všechno jsou ovšem podmínky pro vystupování v lepších lokálech nutné. Maj poměrně slušné příjmy a požívají proto u svých soukmenovců náležitě úcty a vážnosti.“¹⁴³

¹⁴³ FRANTIŠEK NEVRLA, O cikánských kapelách, Přítomnost, 7, 1, 9.1.1930, s. 11-13. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:978b5e10-2bbc-11e9-b63d-5ef3fc9ae867>

Ako spomínam vyššie, česká perspektíva je zjavná práve v žánre akým je písaný celý text – opäť sa jedná o reportáž nezúčastneného pozorovateľa, ktorý z iného kontextu prichádza sledovať, ako žijú a fungujú rómske kapely, z čoho následne vyvodzuje, ako žijú všetci Rómovia, aké sú ich ciele, túžby a motivácie. V texte je hneď od začiatku zdôrazňovaná tak často spomínaná lenivosť, alebo ľahostajnosť, ktorá má byť Rómom vrodená. Na Rómov pracujúcich ako hudobníkov je tak nahliadané ako na flákačov, ktorí sa chcú vyhnúť tvrdej manuálnej práci, a za každú cenu si práve snažia osvojiť hudobnícke zručnosti. Sám autor v súvislosti s hudobníckym povoláním uvádza, že ide o zamestnanie „vyššie“, že sú vyššia trieda, alebo dokonca „elita“. Zaujímavé tak je, že kým na jednu stranu sa v úvode dopúšťa tak častej stereotypizácie – všetci sú rovnakí, vrodené vlastnosti atď., ďalej v texte sám uznáva, že i medzi Rómami existujú rôzne skupiny (rozdiely medzi nimi ale nepripisuje odvedenému úsiliu, argumentuje čisto v rovine náhody alebo šťastia – komu sa podarilo stať sa hudobníkom má sa dobre, komu nie, má sa zle). Pozitívne asociácie spojené s hudobníkmi sú viditeľné hlavne v závere, kde sa píše, že sú slušní, skloňuje sa tu úcta, alebo vážnosť. Naopak u Rómov pracujúcich v „nižších“ povolaniach používa výraz inferiorita – podriadenosť, podradnosť.

V podobnom duchu v článku Cigáni na Slovensku z roku 1932 v denníku Slovák autor Štefan Hoza¹⁴⁴ píše o Rómoch ako o kultúrne osobitom etniku a to ako sám uvádza, hlavne v návaznosti na to, že sa začínajú častejšie objavovať i v mestách a konkrétne v Bratislave. Z úvodu píše o histórii Rómov na území Česka a Slovenska, ich pôvode, spôsobe života a biede, zaujímavo pripája i úvahy o spolunažívaní s Rómami a kritizuje ich prenasledovanie v minulosti. K záveru prechádza práve k ich údely a povolaniam, a spomína i muzikantov. Píše, že „najľudskejší sú Cigáni

¹⁴⁴ **Štefan Hoza** (1906-1982) bol slovenský operný spevák, dramaturg, libretista, pedagóg a publicista, zakladateľská osobnosť slovenskej opernej kultúry (Krútnava, Juro Jánošík). Bol interpretom, propagátorom a zberateľom ľudových piesní. S Karlom Plickom spolupracoval v roku 1933 na hudobno-etnografickom dokumente Zem spieva. Pôsobil ako sólista Opery SND a medzi rokmi 1938-1947 aj ako dramaturg, ktorý ovplyvnil profiláciu súboru vo vojnových sezónach. Spolupracoval so Slovenským štátom, v rokoch 1938/39 bol interpretom autonomistických a gardistických piesní ako Kamaráti na stráž!, Gardistická (Pod slovenským nebom) a Chceme nazad Košice. Vid' KRET, ANTON, Storočnica „osnovateľ a národnej opery“ Štefana Hozu. Slovenské divadlo 54/2006, s. 674-677.

muzikanti“.¹⁴⁵ A ďalej, že „...mnohí z nich boli veľmi obľúbení medzi pánmi i ľuďom, lebo ho obveseľovali piesňou, hranou na husliach, na base a cymbále. (...) Naši slovenskí Cigáni majú i svoje vlastné piesne, plné veselých, žartovných dejov, ale i smutných.“¹⁴⁶ Následne uvádza príbeh z rómskej ľudovej slovesnosti a prepis rómskej piesne. Autor sa venoval etnografii a zapisoval ľudové piesne. Zaujímavé je, že pomenovanie „Cigán“ píše v celom článku s veľkým písmenom, a vzhľadom na jeho úvahy v predošlom texte, je zrejmé, že i týmto spôsobom ukazuje určitý typ uznania osobitosti Rómov. Dokonca hovorí o pomenovaní „rom“, o ktorom si všimol, že ho používajú medzi sebou. Ešte to umocňuje tým, že ich nazve „naši slovenskí cigáni“, vyzýva k snahám o ich vzdelanie a integrovanie do spoločnosti. Jeho text celkovo vyznieva skôr pozitívne, zvlášť preto je veľmi pozoruhodné, že tento typ až etnografického textu, ktorý Rómov nijak ich nedémonizuje, vyšiel práve v Slovákovi, periodiku Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

Častou témou spojenou s rómskymi hudobníkmi, je servilnosť voči zákazníkom, taktiež ich odkázanie na štedrosť pánov a paní. K tomu napr. Slovenský denník píše: „Cigáni muzikanti majú dosť dobré živobytie, lebo je na svete mnoho ľudí, ktorí majú hudbu radi, hudba v nich vzbudzuje dobrú náladu. A keď je človek v dobrej nálade má obyčajne i dobré srdce a keď má peniaze, muzikantov rád odmení ďakým grošom.“¹⁴⁷ Tu vidíme odkaz na absolútnu závislosť týchto hudobníkov na priazni recipientov a snahe hudobníkov zapáčiť sa svojou hrou, a dostať za to peniaze navyše. Spomína sa to i v ďalšom článku z rovnakého periodika Slovák, kde autor uvedený len ako zahraničný dopisovateľ, píše o pozorovaniach, ktoré realizoval v rómskej štvrti v Košiciach. Text je komplexnejší a pomenúva viacerá javy ako kriminalita, život rómskych žien a detí, atď. O „cigánskych“ muzikantoch hovorí nasledovne:

„Cigán hrá naozaj s dušou. Večer v nejakej krčme na periferii Košíc bude lichotiť podnapitým hosťom hrou „do uška“, t.j. hrou do samého ucha „milovníka hudby“, ktorý za túto poctu zaplatí cigánovi 2-3 koruny.

¹⁴⁵ Cigáni na Slovensku, Slovák, 14, 36, 17.2.1932, s. 6-7. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/WHjR3GHFAK>

¹⁴⁶ Tamtiež.

¹⁴⁷ Nepríjemná odmena cigánskych muzikantov, Slovenský denník, 10, 11, 15.1.1927, s. 6. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/letmnG40u4>

Teraz hrá cigán pre seba a cítiš, ako sa sám unáša svojou hrou. Pomenoval som týchto cigánov – cigánskou „aristokraciou“. Tou aj naozaj sú. Sú bohatší, ako ich potulujúci sa bratia, majú stále obydlie. Mnohí z nich vie čítať i písať. Usadení cigáni sú väčšinou poriadni ľudia. Príslovie „kradne ako cigán“ týka sa cigánov žijúcich na polo kočovným životom. Navštíviť cigánsku „chudobu“ sa mi nepodarilo. Ale aj návšteva u cigánskej „aristokracie“ ma znova presvedčila, že všetko na svete je relatívne. – Bohatstvo i chudoba...“¹⁴⁸

V danom texte opisovaných usadených mestských Rómov, ktorí sú prevažne práve hudobníci, označuje autor až nadneseným termínom aristokracia, a jednoznačne ich stavia do kontrastu s „cigánskou“ chudobou, o ktorej sa ale vzápätí vyjadrí, že s ňou nemá priame skúsenosti. Rómovia – hudobníci majú byť podľa neho poriadni ľudia s aspoň základnou úrovňou vzdelania, kým kočovní sú tí zlodeji. Text sa neobišiel ani bez spomínania príslovia „kradne ako cigán“, viažuceho sa v tomto prípade práve na tých „ostatných“ Rómov. Celkové vyznenie vyúsťuje do pozitívneho stereotypu Roma hudobníka, ktorý je ten lepší z Rómov. Opäť je zaujímavé, že článok vyšiel v tak politicky zaťaženom periodiku, akým je práve denník Slováč. Stereotypný obraz sa samozrejme nezaobíde bez zdôraznenia v úvode spomínanej vášne a virtuozity. V Rozkvěte v roku 1930 sa napr. písalo:

„Cikáni jsou velice citoví, jejich nálada mění se každým okamžikem – a takové jsou i jejich písně, hrané a zpívané pověstnými primáši: sentimentální, přecházející v okamžiku v jásavé melodie a divoké čardáše. (...) Tito hudební cikáni jsou jedinými, kteří si potrpí na reputaci, a kteří se dovedou kultivovati. Ostatní pak, nezměnitelně zaostali a primitivní, žijí a tyjí většinou na úkor obyvatelstva a jen v nejkrajnějším případě nouze pracují.“¹⁴⁹

Opakujú sa tu už v predchádzajúcich textoch uvedené reálie rozlišovania medzi „dobrým“ a „zlým“ Rómom, tentokrát ale aj s akcentom na divokosť a citovosť, ale i nevyspytateľnosť, a akúsi neopakovateľnú vášeň pri hre na nástroj. Asi úplne najčastejším stereotypom je práve vrodená rómska virtuozita. Článok Kus orientu v srdci Europy, ktorý sa ku svojmu exotizujúcemu prístupu k Rómom hlási už v samotnom názve, obsahuje nasledovnú pasáž:

¹⁴⁸ O cigánskej aristokracii košickej, Slováč, 11, 119, 28.5.1929, s. 6. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/ANh2HZjmOD>

¹⁴⁹ J. Uh., Cikáni, Rozkvět, 23, 6, 1930, s. 7 a 15. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:0db6dfe0-9368-11e7-83f8-001018b5eb5c>

„Veľká časť Cigánov je usadených a všetci bez rozdielu sú vášnivými milovníkmi hudby a tiež mnohí hudobníkmi z povolania. Hudobné nadanie u Cigánov je populárne a akosi dedičné s pokolenia na pokolenie. Hovorí sa, že Cigáni sa rodia s husličkami. Úžasne vyvinutý hudobný sluch vie rozozvučať drevo a melodie predierajú sa až k samému srdcu. (...) Dnes, kedy táto horúčka pozvoľna upadáva, starý ›more‹ Cigán zaučuje malého ›purdé‹ cigánika – aby bol dobrým primášom.“¹⁵⁰

Tento exemplárny text v sebe priamo obsahuje očakávanie vrodenných a dedičných muzikálnych schopností u Rómov, ukazuje idylickú predstavu hudby ako samotnej esencie života Rómov, akcentuje dedičnosť, tradície a vášnivé poňatie hudby – píše o vášnivých milovníkoch hudby, o úžasne vyvinutom hudobnom sluchu a schopnosti zahrať melódiu tak vášnivo, že sa predierajú až k samému srdcu. Vidíme tu ďalej vyobrazenie zaúčania malého „cigánika“ starším členom rodiny k hudbe. V článku uvedená romantická metafora, že „cigáni sa rodia s husličkami“ obsahuje predpoklad vrodenných muzikantských schopností u každého Róma, ktorý ako malý chytí do ruky husle. V tomto prípade sa má jednať o jednu z mála pozitívnych vrodenných vlastností, ktorá býva pripisovaná Rómom. Predstava, že sa malí rómski chlapci učia hrať už od mala, býva v tlači často prítomný, podobne je tomu v článku z roku 1930. Nájdeme tu obraz malého hudobníka, ktorý sa usilovne snaží hrať na husliach, až kým sa mu nepodarí z nich dostať požadovanú melódiu:

„Umouněný luk, sotva se naučí chodit, chápe se houslí sám. Vypůjčí si je od staršího bratra, sedne si někam do kouta a vrzá, vrzá do nekonečna. (..) Jeho snahou je naučiti se hrát melodii, kterou někde zaslechl, obyčejně posledního šlágru a vrzá skutečně neunavně tak dlouho, až jí jakž takž dovede.“¹⁵¹

V obraznosti hudobníka vidíme v mnohých textoch prítomné veľké extrémny v spôsobe života – že i keď sa mu podarí uchytiť sa v hudobníckom povolání a začne sa z toho dôvodu inak obliekať, či chovať, v skutočnosti vo vnútri ostane tým istým „špinavým cigánom“ akým bol vždy. Prítomnosť v roku 1925 píše:

¹⁵⁰ Kus orientu v srdci Evropy, Slovák, 2, 16, 29.4.1940, s. 5. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/AQlfppFq6H>

¹⁵¹ František Nevrla, O cikánských kapelách, Přítomnost, 7, 1, 9.1.1930, s. 11-13. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:978b5e10-2bbc-11e9-b63d-5ef3fc9ae867>

„Cikán muzikant, toť smetánka této společnosti. Bývá dosti zámožný a na své řemeslo pohlíží s pýchou. Třeba během dne válí se v hadrech kdesi při potoce, aby ulovil nějakého pstruha, večer však obléká škrobený límec s náprsenkou na nahý krk, černý kabát, namastí nepoddajný vlas a jde se svojí bandou do hostince, hotelu, aby své táhlé melodie vbíjel v uši nejvznešenějšímu členu maďaronské společnosti.“¹⁵²

Tento až dehonestující pohľad ukazuje, že akokoľvek sa bude rómsky hudobník snažiť vymaniť z chudoby, budú i tak existovať hlasy, ktoré túto snahu označia za falošnú. V tomto obraze je muzikant nielen pyšný, ale ešte i jeho snaha elegantne sa upraviť je neúprimná a len sa snaží schovať vlastnosti jemu vlastné – špinavosť, povalovanie. Už použitie slova „banda“ pre túto kapelu jasne značí názorové stanovisko autora, ani nehovoriac o následnej kritike hry pre „maďaronskú“ spoločnosť, čo označovalo v tomto období nielen Maďarov, ale v prenesenom zmysle i Židov, alebo každého, kto bol spojený s maďarsko-židovskými kozmopolitnými kruhmi, pričom výhrady k tomuto vymyslenému nepriateľovi boli najmä zo strany ľudákov a nacionalistov. Už vo vyššie uvedených ukážkach sa objavovala táto rovina, a to hlavne v slovenskej tlači. Tým je blízkosť Rómov k Maďarom a maďarskej hudbe, a skrz ňu potenciálne ohrozenie pre Československo cudzími a nepriateľskými maďarskými vplyvmi (ešte umocnené napätou situáciou po Trianone, a nad to komplikovanými vzťahmi s revizionistickým medzivojnovým Maďarskom pod vládou Miklósa Horthyho). Čiastočne o tom pojednáva aj článok prevzatý slovenskými novinami z Frankfurter Allgemeine Zeitung od Ilju Erenburga¹⁵³ z roku 1929:

„Slováci znajú svoje národné piesne horšie, ako cigáni a žiadna svadba a pohrebničník nie je bez cigánov. Môžete byť presvedčení, že tento

¹⁵² udc, Listy ze slovenského městečka, Přítomnost, 2, 17, s. 263-265. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:0c7a4af0-e6f4-11e8-9210-5ef3fc9bb22f>

¹⁵³ **Ilja Grigorjevič Erenburg** (1891-1967) bol sovietsky spisovateľ, novinár, publicista a básnik židovského pôvodu. Narodil sa v Kyjeve, v roku 1896 sa s rodičmi presťahoval do Moskvy. Neskôr tu bol väznený pre účasť v sociálno-demokratickej organizácii. Následne emigroval a v rokoch 1908 – 1917 žil v Paríži, kde stýkal sa s francúzskymi avantgardnými umelcami a zoznámil sa aj s V. I. Leninom. Počas prvej svetovej vojny pôsobil na francúzsko-nemeckom fronte ako korešpondent. V roku 1917 sa vrátil do Ruska, odkiaľ v roku 1921 odišiel ako korešpondent sovietskej tlače späť do Francúzska, kde zostal až do roku 1931. Počas občianskej vojny v Španielsku a druhej svetovej vojny pôsobil ako dopisovateľ sovietskej tlače. Jeho články písané počas bojov na východnom fronte boli známe veľmi ostrou a agresívnou rétorikou voči Nemcom. Vid' FUCHSOVÁ-KASOVÁ, ANNA, Ilja Erenburg a Československo, Praha 1963 alebo MAIXNEROVÁ, ANNA, Publicistická činnosť Ilji Erenburga, Praha 1981.

chlapec, ktorý stojí pred vami nemá košeľe, ale husle má iste. Tie otvárajú mu jediná možnosť vyniknúť: prísť do mesta. Na Slovensku je hudba všade, i v tej najposlednejšej krčme. Hudobníkmi sú samozrejme cigáni, ktorí majú úžasne dobrý sluch a hrajú všetko: staré slovenské piesne, práve tak ako fox-trotty a hagnera, pri čom i najslávnejších skladateľov prekonávajú vlastnými prídavkami. Sú analfabetmi a nevedia čítať noty. Svoje vlastné cigánske piesne hrajú neradi, zdá sa, že dokonca sa za ne hanbia. Keď ale raz začnú, tak sa dostanú do ohňa, starci spustia. A deti nahé, špinavé a smelé tancujú vo vytržení smes z čardášov a domáceho charlestonu. Strednú mieru nepoznajú cigáni ani vo svojom osude, ani vo svojom obleku. Včera ešte behali v košeli, dnes dostane sa do nejakého orchestru v meste a potom oblečie si iste frak.¹⁵⁴

Ilja Erenburg pri svojom pobyte v Československu nezostáva nič dlžné svojej povesti precízneho reportéra, kedy aj z prostého pozorovania dokáže prenikať do hĺbky sociálnych javov. V Košiciach zavíta do rómskej štvrte, kde pozoruje život a zvyklosti. Zameriava sa hlavne na hudobné prejavy, podobne ako v predchádzajúcich ukážkach píše o prirodzenom nadaní a vysokej muzikálnosti Rómov a to napriek tomu, že nevedia hrať z nôt. Píše, že na Slovensku je hudba všadeprítomná a hrajú ju hlavne Rómovia, ktorí sú schopní zahrať akýkoľvek žáner. V porovnaní s predchádzajúcim textom je tu pomerne osobitá je úvaha o Rómoch ako o nositeľoch slovenského folklóru („Slováci znajú svoje národné piesne horšie ako cigáni“), naopak hovorí, že ich vlastné piesne hrať nechcú, pretože pociťujú hanbu, keď hrajú pred nerómskym publikom. Zároveň, že vlastné piesne sú práve tými, ktoré ich privádzajú do ohňa a vytrženia – tak typického pre imagináciu rómskeho hudobníka. Následne civilizácia stretá exotiku v obraze, že Rómovia hrajú a tancujú zmes vlastných čardášov a charlestonu. Opäť nechýba úvaha o neschopnosti žiť v „strednej miere“, kedy buď to chodia v biednej košeli, alebo v prípade hudobníckeho úspechu rovno vo fraku.

Ďalší prevažne pozitívny obraz vykreslilo armádne periodikum Naše vojsko. V roku 1930 uviedli osobitý príbeh denníkového charakteru, kedy jeden vojak spomína na svojho spolubojovníka Róma z povinnej vojenskej služby, ktorý sa zo Slovenska dostal do Prahy, kde sa uchytil ako hudobník v kaviarni. Lájoš tu figuruje

¹⁵⁴ Cigáni na Slovensku, Národná jednota, 10, 11, 24.1.1929, s. 1. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/5XAE6cWqq>

ako poučený „cigán“, ktorý sa z veľkej chudoby dostal na správnu cestu, a dnes je vďaka tomu úspešný muzikant. Ilustruje tak diskurzívnu figúru pozitívneho príkladu, alebo úspešnej asimilácie, podobne ako tomu bolo v roku 1933 v prípade Tomáša Holomka¹⁵⁵, ktorý bol prvým rómskym absolventom vysokej školy v Československu a neskôr taktiež pôsobil v armáde.

„Nikdy bych si nebyl pomyslíl, že se setkám s cikánem Lájošem v Praze. (...) A tak vám tuhle kráčím po národní třídě a najednou mne někdo zdraví. Koukám – civilní pán, elegantně oděný, bílé zuby svítí v osmahlém obličejí, který je rozzářený teplým, radostným úsměvem. (...) Cikán Lájoš – muzikant, od třetí roty 12. pěšího pluku z Komárna. Kdo by ho hledal v tomto elegánovi! (...) hraje s cikánskou kapelou v přední pražské místnosti, je zástupcem primášovým, hraje podle not a vede se mu dobře. Praha se mu líbí, naučil se již obstojně česky mluvit, ale stýská se mu po Slovensku, po volném životě kočovného muzikanta.“¹⁵⁶

Tu vykreslený pozitívny obraz rómskeho hudobníka, ktorý je civilný a elegantný a uchytil sa i v pražskej kaviarni, je ideálom asimilovaného Róma. Jeho premena je pre autora textu tak prekvapivá, že ho v novej, upravenej podobe ani nespoznáva. Píše taktiež, že Lájoš dosiahol posun nielen na vzhľade, ale aj na úrovni schopností, pretože sa naučil hrať podľa nôt a k tomu i hovoriť česky. Článok uverejnilo periodikum Naše vojsko a to práve s určitým agitačným zámerom s odkazom na vojenskú službu ako na pozitívny element v živote mužov napr. zo slabšieho sociálneho prostredia, ktorí si vďaka disciplinácii získanej skrz vojenčinu vybudovali nový život. Text dopĺňa i ilustrácia „cigána Lájoša“ oblečeného vo vojenskej uniforme pri hre na husle. Spoločne s vyznením celého textu je práve tá vojenská uniforma (v prenesenom význame i celá skúsenosť vojenskej služby) práve kľúčovým civilizačným prvkom v živote tohoto poučeného „cigána“. V závere

¹⁵⁵ **Tomáš Holomek** (1911–1988) zmaturoval na gymnáziu v Kyjove a od roku 1933 pokračoval v štúdiu na Právnickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. On a jeho rodina boli vystavení nacistickej perzekúcii, pred koncentračným táborem sa zachránil útekem k partizánom. V rokoch 1945-1946 získal titul doktora práv na Právnickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne. Pracoval ako advokát, v závere kariéry pôsobil v armáde ako vojenský prokurátor v hodnosti plukovníka. Venoval sa snahám o rómsku emancipáciu, v 60. rokoch sa podieľal na založení Svazu Cikánů-Romů. Vid' Masarykova univerzita, [b.r.]. Tomáš Holomek. Osobnosti Masarykovy Univerzity [online]. Dostupné z: <https://www.muni.cz/absolventi/nasi-absolventi/vyznamni-absolventi/osobnosti-muni/tomas-holomek>

¹⁵⁶ Za, Cikán Lájoš – muzikant, Naše vojsko. 3, 20, 15.7.1930, s. 327-328. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:267474c0-5fe3-11e6-b155-001018b5eb5c>

ale nechýba odkaz na to, ako mu predsa len chýba život, ktorý viedol na Slovensku. Napriek úspešnej asimilácii cez to všetko zostáva stále len „cigánom“, ktorý túži po kočovnom živote.

Obrázok 1 – autor ilustrácie neuvedený, Cikán Lájoš - muzikant, vydané v periodiku Naše vojsko, 15. júla 1930, s. 327.

3.3. „Cigánka“ – veštica a krásavica

Obraz rómskej ženy v dobovej tlači častokrát zahŕňa zároveň romantizáciu a exotizáciu, okrajovo taktiež kriminalizáciu v prípade obvinení z podvodných magických praktík. V mediálnych reprezentáciách bývajú ženy zobrazované ako exotické krásavice, ktoré sú tajomné a zvodné, pričom tieto obrazy sú väčšinou plné stereotypov spojených s ich fyzickým vzhľadom (dlhé vlasy, pestrofarebné oblečenie, uhrančivý pohľad atď.). Ich opis sa väčšinou nezaobíde ani bez rozličných detailov ohľadne ich „špinavosti“. Stereotyp pekných rómskych žien patrí podľa Miloslava Szabóa medzi prejav orientalistických fantázií v strednej Európe.¹⁵⁷ Často sa spájajú s praktikovaním veštenia, „cigánskym“ tancom a inými praktikami zvyčajne pripisovanými rómskemu etniku. Tieto zobrazenia posilňujú stereotypy a môžu taktiež prispievať k určitej fetišizácii a sexualizácii, ktorá býva v súvislosti so ženami tmavej pleti popisovaná práve v postkoloniálnych gender studies a media studies.¹⁵⁸ Rómska žena dostáva v prvorepublikovej tlači priestor hlavne v etnografických reportážach a beletristických textoch. V kriminálnych správach je bežný obraz cigánky – podvodníčky, ktorá sa vydáva za vešticu, číta z ruky, či vykladá z kariet. Takáto „stará cigánka“ nadobúda podoby „čarodejnice“¹⁵⁹, ktorá má vo svojom vystupovaní niečo diabolské. Tieto obrazy fungovali v tlači práve v čase už spomínaného prípadu o kanibaloch z Moldavy nad Bodvou.¹⁶⁰ Zároveň býva rómska (najmä staršia) žena často opísaná v úlohe potulnej veštickej, ktorá si podvodným spôsobom zarába na poverčivých dedinčanoch. Ľudské nešťastie má byť práve šťastím „prefíkaných bosoriek –

¹⁵⁷ SZABÓ, MILOSLAV, *Kráska a zvrhlík. Rasa a rod v literatúre 19. a 20. storočia*, Bratislava 2022, s. 20.

¹⁵⁸ Koloniálne myšlienky mali v posledných storočiach veľký vplyv na zobrazovanie iných než bielych žien v médiách. Tieto predstavy vychádzajú z pozostatkov európskeho kolonializmu, ktorý zaviedol rasovú hierarchiu a stereotypy, ktoré dodnes formujú naše vnímanie. Medzi problematcké spôsoby nahliadania na ženy patrí hlavne hypersexualizácia, dehumanizácia, alebo exotizácia. Viac ku koloniálnemu pohľadu na etnické ženy viď napr. HOLMES, CAREN M., *The Colonial Roots of the Racial Fetishization of Black Women*, 2016 alebo VACCARELLI, A., *The Black Venus. African female bodies as objects of desire between colonial sexism and racism*, 2017.

¹⁵⁹ ANTONÍN JENNE, *Na prázdniny*, Malý čtenář, 45, 16, 1925-1926, s. 250-253. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b4686090-fc51-11e8-9984-005056825209>

¹⁶⁰ Celý člověk napíchnut na rožeň s klikou a upečen, *Večerní České slovo*, 9, 70, 25.3.1927, s. 2. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b0738c30-286e-4a08-bb62-79e681362740>

cigánok“.¹⁶¹ Takto tomu bolo v prípade „cigánky - veštice“ z okolia Prievidze v roku 1932. Venkov, periodikum České strany agrární o tejto veci informuje nasledovne:

„Před zdejším soudem se odpovídala 46letá cikánka Julie Saraiová, tulačka bez stálého bydliště. Tato před časem působila v Prievidzi a v okolí, kde důvěřivým venkovanům věštila, zažehnávala, čarovala atd. Ona totiž umí všecko, co spadá do tohoto oboru a vždy si ví rady, nechť již jde o záležitosti hospodářské, nebo rodinné. Když krávy málo dojí, nebo některý z manželů je záletný, to vše dovede ona napravit (...) O tom jak dovedla tato typická – bosorka – čarodějnice – podvádět důvěřivé lidi...“¹⁶²

Venkov ďalej píše o prípade z okolia myjavských kopaníc, taktiež z roku 1932, ktorý skončil pred Krajským trestným súdom v Bratislave. Šlo o potulnú „cigánku“ Rózu Danielovú, ktorá ponúkala svoje liečiteľské služby vážne chorej hospodárke. V ukážke sa píše:

„(Ona) ... začala pro boha prosit cikánku, aby jí tedy pomohla, když může. A šlo to. Cikánka hospodyní uložila do postele, zakryla celou peřinami a zažehnávala jí. Dala jí vypít jakousi tekutinu, po níž nemocná hluboko usnula. To cikánka potřebovala. Provedla hned v bytě důkladnou prohlídku, a to, co mělo nějakou cenu a stálo za odnesení, si zabalila do řádného rance a připravila k odnešení...“¹⁶³

Prípady odsúdených „cigánskych“ veštíc opisovali v roku 1932 taktiež slovenské noviny. Napr. periodikum Gemer-Malohont písalo o prípade odsúdenej veštice – cigánky Márie Grulyovej z Behyniec, ktorá „obkradla nemocnú (...), keď ju veštením, čarami a kúzлами liečila.“¹⁶⁴ Denník Slovenská krajina uverejnil 23. júna výstražnú správu s názvom Poverčivosť ešte nezmizla z Turčianskeho Sv. Martina, kde píše o „cigánke (ktorá) sprostredkovala styk s mŕtvou matkou“ a „cigánku označuje ako „hyenu ľudskej dôverivosti“.“¹⁶⁵ Ďalšia „cigánka“ mala v roku 1933

¹⁶¹ Účinný trik preffikaných bosoriek, Slovenská krajina, 1932, 230, 5.10.1932, s. 2. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/r7mZvSmBYz>

¹⁶² Cigánečko maličká, pričaruj mi mužička, Venkov, 27, 233, 2.10.1932, s. 8. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:343bf580-fbd5-11e7-9854-5ef3fc9ae867>

¹⁶³ Cikánka s boží pomocí kouzelným lékařem, Venkov, 27, 9.9.1932, s. 10. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b3a96200-fa66-11e7-816d-5ef3fc9bb22f>

¹⁶⁴ Redakcia, Odsúdená veštica, Gemer-Malohont, 14, 38, s. 3. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/wwCMnGtTju>

¹⁶⁵ Redakcia, Poverčivosť ešte nezmizla, Slovenská krajina, 1932, 145, 4.6.1932, s. 2. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/RfWjP1OLfK>

paničke pričarovať ženícha¹⁶⁶, iná v roku 1936 zariekavala roľníka a vyhánala zlých duchov.¹⁶⁷

Vo všetkých týchto ukážkach nájdeme identický vzorec – takmer mystickú predstavu zlej „cigánky – čarodejnice“, ktorá ako keby vyskočila z ľudovej povery. Táto zlá žena zvlášť na odlahlom vidieku, kde je obyvateľstvo náchylnejšie k dôverčivosti, prevláda tu poverčivosť a viera v magické praktiky, vyhľadáva osoby v nešťastí alebo nedostatku. Podľa príkladov z tlače sú obeťami zvlášť ženy, ktoré sú následne v ich dobrej viere „cigánkou“ využívané, oklamané a okradnuté. Býva označovaná ako bosorka, čarodejnica, černokňažná¹⁶⁸, v príklade uvedenom vyššie dokonca ako „hyena“. Účelom týchto článkov o rómskych čarodejniciach či vešticiach nebolo len varovať občanov pred podvodmi a upozorniť na prevládajúcu vidiecku poverčivosť, o ktorej píše napr. Slovenská krajina: „... (poverčivosť) vonkovského ľudu cez všetky ponaučovania v časopisoch a školách, je ešte veľmi hlboko zakorenená.“¹⁶⁹ Mohlo ísť taktiež o formu skupinovej kriminalizácie mierenej na ženskú časť rómskeho etnika. Okrem uvedených boli rómske ženy spájané s podvodmi a zneužívaním pomoci a dôverčivosti vidieckeho obyvateľstva. V prípade mužov boli pomerne bežné správy o kriminálnych prečinoch, ako som ich analyzovala v predošlej kapitole, ženy ale boli obvinenými v týchto prípadoch len málokedy, a to keď šlo o krádeže menšieho rozsahu. Tieto zistenia je možné analyzovať z pohľadu dobového genderového usporiadania. Keďže muži boli považovaní za jediných živiteľov rodiny, absencia práce u nich viedla k pohrdaniu a nenávisti zo strany spoločnosti, zároveň i kriminalizácii. Údel žien bol vnímaný hlavne skrz jej úlohu v domácnosti. Preto sa i v prípade, že nemala finančné a materiálne prostriedky, skôr mohla stretnúť zo súcitom a pomocou, pretože vinu za svoju situáciu neniesla primárne ona, ale jej neporiadny manžel, partner, atd.

¹⁶⁶ Cigánka s prorockým darom, Slovenský denník, 16, 179, 9.8.1933, s. 4. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/hwflz3wMHe>

¹⁶⁷ Novodobé černokňažníctvo, Ľudový denník, 3, 36, 20.2.1936, s. 2. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/cjt62NjhyV>

¹⁶⁸ Tamtiež.

¹⁶⁹ Vyčarované hodinky, Slovenská krajina, 1932, 203, 2.9.1932, s. 3. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/3lLyZzKggF>

V ďalšom type zobrazovania rómskej ženy ide o prevažne „pozitívny“ obraz mladej krásavice, ktorej ale z krásy uberá práve jej divokosť alebo nečistota. Napr. v texte Cikáni z roku 1927 v periodiku Malý čtenář určenému mládeži sa píše, že „mnohá cikánka by byla krasavicí – kdyby nebyla tak odporně – špinavá“.¹⁷⁰ I napriek tomu ale nájdeme články, kde je naopak akcentovaná jej zvodnosť. Exemplárnym textom, kde môžeme sledovať vyššie uvedené tendencie je článok O rassách v Užhorode, ktorý na titulnej stránke uverejnili v októbri roku 1921 Lidové noviny. V článku môžeme pozorovať vyjadrenia typické pre vedecký rasizmus.¹⁷¹ Jeho celkovým zámerom je podľa autora opis kultúrnych a ďalších osobitostí jednotlivých rasových skupín (ďalej píše o Židoch, Maďaroch a Rusínoch). Autor článku Jaroslav Durych¹⁷² o rómskych ženách píše:

„Hle, cikánka dvacetiletá! Má-li košili, nemá bluzu, má-li bluzu, nemá košile. Je bosa, neučesána, ozdobena povinnou špínou. Jde rázně, hrdě prohnuta, s hlavou zdviženou. Přes rameno má jakýsi úzký hadr, místo chůvky, a v hadru je úplně schováno dítě. Hnědé, špinavé prsy jsou odkryty. Pospíchá, jakoby ji dítě vůbec netíšilo a jeho pití nijak nerušilo. Má černé, daleké oči, také pokryté prachem.“¹⁷³

Diskurzívne praktiky, ktoré autor využíva majú jednoznačne za cieľ rómsku ženu redukovat' na bytosť nižšej kultúrnej úrovne. Zdôrazňuje jej špinavosť, odtrhnutosť od bežného života, ďalej ju vykresliť ako necivilizovanú divošku (nahota, divoké vlasy a zahľadené oči), a taktiež ako nedbalú matku (nevšíma si dieťa, ide si len po svojom). V závere tejto opisnej pasáže autor pripája vlastnú poznámku, že tejto „indickej kňažnej“ nie je možné odrieknuť.¹⁷⁴ Zároveň ju teda

¹⁷⁰ Jan Pávek, Cikáni, Malý čtenář, 47, 16, 1927-1928, s. 253-254. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:bfb29a20-fc4b-11e8-8d10-5ef3fc9ae867>

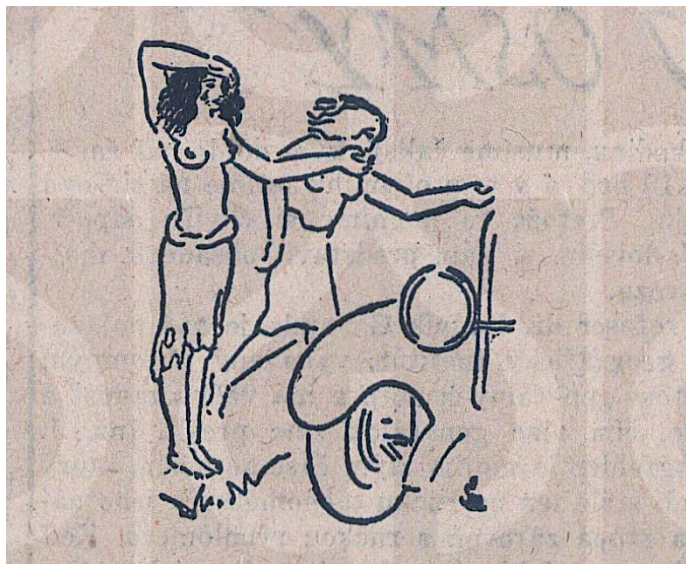
¹⁷¹ Vedecký rasizmus je používanie metód na ospravedlnenie rasových teórií a presvedčenie o rasovej nadradenosti. Cieľom je typologicky klasifikovať ľudskú populáciu do rasovej hierarchie s tým, že jednotlivé rasy si majú byť navzájom nadradené alebo podradené.

¹⁷² Pravdepodobne sa jedná o českého lekára, katolíckeho spisovateľa a publicistu **Jaroslava Durycha** (1886-1962), ktorý v medzivojnovnej republike ostro vystupoval proti predstaviteľom ľavice a demokratom, vymedzoval sa voči liberálnym hodnotám. Vid' PUTNA, MARTIN C. a NÁROŽNÍK, VLADIMÍR, Jaroslav Durych, Praha 2003 alebo HERTL, DAVID, Český Rozhlas. Jaroslav Durych nešel nikdy s hlavním proudem [online]. Český Rozhlas. 2021 [cit. 2024-04-09]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/jaroslav-durych-nesel-nikdy-s-hlavnim-proudem-8630913>

¹⁷³ O rassách v Užhorodě, Lidové noviny, 29, 502, 7.10.1921, s. 1-3. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:48596935-ea5d-494b-843a-93c6b0042686>

¹⁷⁴ Tamtiež.

opisuje ako podmanivú ženu. V oboch prípadoch ide o prípady exotizácie a romantizácie. Nie je jasné, aký význam má pre celkové vyznenie opisná pasáž o dojčení, ktorú by som už označila až za sexualizovanú a dešpektujúcu. Pre porovnanie – i v tomto historickom kontexte je takmer nemožné predstaviť si, že by takýmto spôsobom autor písal napr. o „bielej“ žene z vidieka, i keby žila v podobných slabých materiálnych podmienkach. Pohľad povýšeneckého antropológa, ktorý ako keby skúmal nejaký „exotický kmeň“, a má absolútne právo pretvárať si tento obraz ďalej podľa svojich fantázií, je vymedzený takmer výhradne na opis Rómov, nikdy na opis majority. Ako píše Miloslav Szabó, pohľad na Rómky charakterizovala exotika odlišnosti, pričom jedine v ich prípade bolo dovolené stvárňovať a opisovať ženské vnady.¹⁷⁵ V ďalšej podobne obraznej ukážke z periodika Slovenská krajina sledujeme žáner cestopisu, kedy autor F. Smilauer zapisuje svoje dojmy z autocesty po Slovensku, pričom túto reportáž dopĺňuje o vlastné ilustrácie. Okrem slovenských miest a horských serpentín ale autora cestou zaujme aj niečo celkom iné, a to polonahé „cigánky“, ktorým v rozprávaní venuje celý odstavec. Text je doplnený i sugestívnou kresbu, ktorá ešte umocňuje jeho celkové vyznenie ako zápiskov z nejakého koloniálneho pozorovania.

Obrázok 2 – F. Smilauer, *Momentky zo slovenskej osmy*, vydané v periodiku *Slovenská krajina*, 29. mája 1932, s. 6.

¹⁷⁵ SZABÓ, Kráska, s. 68.

Autor výjav komentuje nasledovne:

„Toto nie je obrázok z Tahiti, ani postava sirény, lákajúcej plavcov do hlbín morských, ale to cigánka, ktorá vybehla takto z chalupy. Predomnou idúci pražskí mládenci boli na tomto mieste tak zaujatí, že bolo im treba dať sa priviazať ako Odysseus ku stožiaru svojej lodi. Ale veďte pútnici, ktorí míňate cigánske chalupy za Važcom, že nie je toto azda svojráz tohoto kraja, ale čisto obchodný trik. Prezradili mne to už kedysi predtým važeckí chlapci, keď som sa ich pýtal, či tuná cigánky chodia polonahé. Vraveli: Vedia, to je tak, keď oni uvidia, že idú auťáky, chytro zoblečú košele. Pochopil som, že takto zdokonaleným svojom zovňajškom a svojou krásou chcú privodiť štedrosť cestovateľov.“¹⁷⁶

Konkrétny text by sa dal zhrnúť ako exemplárny príklad genderom podmienenej exotizácie rómskych žien. Hneď z úvodu autor začína prirovnaním výjavu k Tahiti. V tomto prípade je možné uvažovať, či ide len o náhodne vybranú destináciu, ktorá má byť synonymom pre akúkoľvek „exotiku“, alebo ide o naviazanie na predstavu Tahiti v nadväznosti na obraznosť Paula Gauguina¹⁷⁷ a koloniálnu tradíciu zápiskov z exotických ciest. Pridáva sa k tomu taktiež imaginatívnosť spojená so starogréckymi bájami (Odysseus), kde je Rómka ako siréna, ktorá láka okoloidúcich nevinných cestovateľov k sebe. V závere ukážky dochádza k významovému posunu od snovej a exotickej predstavy krásnej Rómky zase k „špinavej“ realite, kedy autor píše, že táto nahota má byť nekalou praktikou. Potvrďuje sa tu tak jeho domnelá predstava, že Rómky všetko robia so zisťným zámerom. Ich nahota nie je nahotou chudoby, alebo prirodzenosti, nejde ani o nedbalosť, ale o premyslený spôsob ako z okoloidúcich niečo vymámiť. Kresba, ktorá text dopĺňa taktiež odkazuje ku koloniálnym inšpiráciám. Rómske polonahé divoženy (exotika) tu stretajú civilizáciu v podobe automobilu.

Iný text z roku 1928 opisuje rómske dievčatá a ich vlastnosti nasledovne:

„Dívky cikánské jsou všechny krásné, urostlé a černé. (...) Cikánské dívky dospívají mnohem dříve než dívky vesnické. Pohlavní život začíná u nich velmi brzy. Obyčejně již ve dvanáctém roce věku. (...) Ale krása

¹⁷⁶ Momentky zo slovenskej osmy, Slovenská krajina, 1932, 123, 29.5.1932, s. 5-6. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/NvvBRCKjil>

¹⁷⁷ Dielo francúzskeho umelca **Paula Gauguina** (1848-1903) je často kritizované za exotizáciu neeurópskych kultúr, najmä pôvodných obyvateľov Tahiti. Ženy a mladistvé dievčatá z týchto natívnych kultúr zobrazoval romantizujúcou, koloniálnou optikou. Viď MALEUVRE, DIDIER, The Trial of Paul Gauguin, Winnipeg 51/ 2018, s. 197-213. a KAHN, MIRIAM, Tahiti beyond the postcard power, place, and everyday life, Seattle 2011.

cikánských dívek brzy mizí. Vadnou již v osmnáctém, nejpozději ve dvacátém roce věku. V té době jsou již všechny matkami.“¹⁷⁸

Zase sa tu opakuje predstava krásnej „cigánky“, tentokrát ale s tvrdením, že ich krása skoro mizne v mladom veku, a dôvodom toho býva materstvo. Tento ním pozorovaný jav nedáva za vinu chudobe a ďalšiemu nedostatku, ale hovorí o tom ako o kultúrnom ryse celej skupiny. Autor dokonca píše o skoršom pohlavnom dospievaní u rómskych dievčat než u dievčat z majority, čo je nielen biologický nezmysel, ale v týchto predstavách sa kopírujú škodlivé exotizujúce stereotypy, tak ako o nich uvažovali koloniálni cestovatelia. Perfídne predstavy o pohlavnom živote rómskych dievčat už v dvanástom veku svedčia v tomto prípade o tom, že pohľad Rómky sa nezaobišiel bez dehumanizácie, stigmatizácie, pomerne ostrých prehovorov a zavádzajúcich tvrdení, ktoré by si voči inej skupine (ktorá by nebola znevýhodnená etnicitou, triedou alebo ešte pohlavím), nemohol dovoliť. Podobné pozorovania zamerané na telesnosť a zmyselnosť rómskych žien obsahuje aj ďalší text, tentokrát z prostredia rómskej štvrte v Košiciach:

„Pri vodovode na rohu jednej z uličiek stály ako pri studni tmavá cigánke dievčatá s vedrami v rukách. Jedna z nich bola oblečená do krvave červenej sukne a kanárikove žltej blúzy. Druhá bola čierna: bosé nohy ako černoška, tmavé ruky, opálená tvár a bronzová dekoltáž, ktorej rozmery by jej mohla závidieť ktorákoľvek dáma, chystajúca sa na ples. Čierny blyskavý oblek tesne zahľuje štíhly pás. Oči ako uhlíky, vlasy ako smola. (...) Je vidieť, že obidve cigánky nie sú práve chladnej povahy a pri tom sú krásne – po cigánsky – ale krásne. Mimovoľne sa na ne zahľadíš...“¹⁷⁹

Nájde tu opis ich vzhľadu a odevu a niekoľkokrát zmienenú exotickosť – opálenú pokožku, bronzovú pleť, bosé nohy ako „černoška“, čierne oči, tmavé vlasy. Autor (uvedený bez mena, len ako zahraničný dopisovateľ) neostáva len pri viackrát spomínanom exotickom vzhľade a nevyhne sa ani hypersexualizácii v pasáži, kde opisuje dekoltáž tejto rómskej ženy. Porovnáva ju so ženou z majority, dokonca vyzdvihuje telesnú krásu Rómky a hovorí, že práve to poprsie by jej mohla hocijaká dáma závidieť. Zdôrazňuje taktiež ich priliehavé oblečenie. Sám v závere priznáva,

¹⁷⁸ Autor neuvedený, Cikánská osada, Nová svoboda, 5, 40, 1928, s. 637. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:5ba70d00-c8c0-11e7-80e7-5ef3fc9bb22f>

¹⁷⁹ O cigánskej aristokracii košickej, Slovák, 11, 119, 28.5.1929, s. 6. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/ANh2HZimOD>

že sú krásne (ale len na „cigánske“ pomery) a neodoláva nutkaniu dívať sa na ne, čím sa opäť vedome či nevedome hlási k exotizujúcej, orientalistickej predstave Rómiiek ako krásnych, no nebezpečných žien.

Na začiatku roku 1939 uverejnila Přítomnost fejtón Olgy Scheinpflugové¹⁸⁰, v ktorom bol vybraný úryvok z jej pripravovaného románu Přežitá smrt. Jedná sa o jedinú pasáž z celej knihy, v ktorej vystupujú Rómovia. Text je plne beletristický, nesnaží sa pomenúvať skutočnosť i tak je ale pozoruhodné, že jediná pasáž z knihy, kde sú spomínané rómske ženy ich vykresľuje takto nelichotivo až démonizujúco.

„Polonahé ženy nejsou dráždivé ani pro oči mládenců, vyšlých ráno ze školní lavice, protože jejich nahota je divoká a špinavá. Přepadly je ženské i děti, podobné dotěrným psíkům, které neodkopneš ani nezaženeš kamenem. »Z ruky vám budeme hádat, mladí páni!« Nikdo nechtěl, ale nemožno se zbavit cikánů, nemáš-li pušku a hůl a četníky na pomoc. (...) Osud je tu hrubě urážen nečistými rty, plnými ohavné vyrážky. Děvčata rudnou až do kořínek vlasů, neboť jejich pojem budoucnosti je příliš krásný a čistý, než aby byl znesvěcen špinavou dryáčnicí, která neví nic o jejich smyslech, touhách a srdci. Jana a Adama chytla ta nejmladší, těžko ji odstrčit a urazit, stojí na tenkých nohou jako na pružných perech a očima blýská jako dravá šelma. Byla by krásná, kdyby smyla prach z obličejů a celý obal nečistoty na zlodějské ruce, vlasy má jako ďábel a pod špinavou halenkou se pohazují necudné hrozny prsou. Dusno je z ní, z té krásy a ošklivosti.“¹⁸¹

Scheinpflugová tento román dokončila krátko pred smrťou manžela - Karla Čapka v decembri roku 1938 a vydaný bol začiatkom roku 1939. Dej sleduje osud mladého bohatého muža, ktorý uveril predpovedi o svojej predčasnej smrti, následkom čoho premrhal nielen svoj majetok, ale i život. Až keď sa predpoveď nenaplní, spoznáva skutočnú hodnotu života.¹⁸² Tento posol zlej veštby je práve

¹⁸⁰ **Olga Scheinpflugová** (1902-1968) bola herečka, spisovateľka, poetka a dramatička, manželka Karla Čapka. Je autorkou viacerých literárnych diel. Od roku 1920 bola divadelnou herečkou, od 1929 pôsobila v Národnom divadle. Hrala taktiež vo filmoch. S Karlom Čapkom sa zoznámili v roku 1920, vzali sa po dlhšom partnerskom vzťahu až v roku 1935, a žili spoločne až do jeho smrti v decembri 1938. Počas obdobia Protektorátu nesmela hrať v divadle, bola politicky prenasledovaná a do konca vojny sa stiahla z verejného života. Do súboru Národného divadla sa vrátila v roku 1946 a zostala tam až do svojej smrti. Viď BLAHYNKA, MILAN, ed., Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka, Praha 1985 alebo GALÍK, JOSEF, ed., Panorama české literatury, Olomouc 1994.

¹⁸¹ Olga Scheinpflugová, Přežitá smrt, Přítomnost - Svět knih, 9, 22, 1939, s. 1-2. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:49c3b9fd-f4c3-406b-9e80-533767b85970>

¹⁸² Tamtiež.

rómska žena z predošlého úryvku. Zo všetkých mnou analyzovaných textov sa v tomto najsilnejšie prejavuje až degradujúca sexualizácia, výroky ako „divoká a špinavá nahota“, „nečisté rty“ alebo „dryáčnice, ktorá neví nic o jejich smyslech, touhách a srdci“ sú prejavom imaginácie orientálnej ženy ako objektu, ku ktorému je čitateľ či príjemca priťahovaný a zároveň odpudzovaný.¹⁸³ Krása sa tu zobrazuje ako čistý ideál, ako niečo, čo sa dá očakávať len od istých skupín ľudí, zatiaľ čo krása rómskej ženy bude vždy považovaná za nečistú, s predpokladom, že „by bola krásna, keby zo seba zmyla prach a celý obal nečistoty“. Klaus-Michael Bogdal tvrdí, že v obraze peknej cigánky sa vždy zároveň s etnikom démonizuje ženská sexualita.¹⁸⁴ Tieto rasové fantazmy dosahujú svojho vrcholu v prirovnaní Rómky k trojici zlých tvorov v jednej vete: že očami blýska ako „dravá šelma“, ruky má „zlodejské“ a vlasy ako „diabol“. Komentár k necudne odhaleným prsiam sa tu vyskytuje už opakovane, ako neodmysliteľná súčasť každého sexualizovaného opisu rómskej ženy. Je možné sa len domnievať, z akého dôvodu sa vydavateľom zdala práve táto pasáž najvhodnejšia na promovanie knihy v tlači, odpoveďou môže byť sugestívnosť a erotické prvky, zároveň to je možno pripísať už toľkokrát spomínanej „dovolenej“ exotizácii, kedy sú pri písaní o Rómoch (a zvlášť ženách) rámce nejakej telesnej integrity alebo morálnosti značne posunuté.

Na záver chcem analyzovať úryvok z textu z roku 1923:

„(...) a do místnosti vstoupily dve cikánky. Na první pohled byl jejich původ patrný. Bronzová plet, havraní vlasy vykukující zpod špinavého šátku, černé oči a dva řady bílých zubů. Bose nohy mely bílé od prachu cest a silnic. (...) Mluvila jedna přes druhou a s výrazem veliké úcty v řeči, neboť cikáni, lidé opovrhovaní, mají před úřady a četníky, aspoň stojí-li jim v tváři v tvář, přehnanou úctu. Jsou-li však mimo dosah ruky zákona, ponechávají úplnou vůli svému temperamentu, který v soudech a četnictvu vidí svého největšího nepřítele, který jim bere nejkrásnější poesii jejich toulavého života – svobodu.“¹⁸⁵

Ten do problematiky mediálneho zobrazovania rómskych žien vnáša zase inú rovinu, tentokrát menej zameranú na fyzický vzhľad telesnosť (hoci sa tak ako

¹⁸³ SZABÓ, Kráska, s. 66.

¹⁸⁴ BOGDAL, KLAUS-MICHAEL, Europa erfindet die Zigeuner, Frankfurt am Main 2011, s. 250-251.

¹⁸⁵ Cikánčin smutek, Nová doba, 29, 226, 18.8.1923, s. 4. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:8cca9f80-0886-11e9-95ba-5ef3fc9bb22f>

býva v tomto type prejavov zvykom nevyhne charakterizácií ich orientálneho tmavého vzhľadu a špinavosti). Viac tu opisuje ním vnímané duševné vlastnosti týchto žien, spojené s obrazom temperamentu, hlučného spôsobu prejavu, túžby po slobode, ale napokon sa tu znova pripletie i kriminalizovaný obraz a ich meniaceho sa postoja pred úradmi a četníkmi. Opisuje ako nesmeli vchádzajú do miestnosti úradníka a správajú sa až prehnane úctivo, vzápätí ale píše, ako veľmi sa tento dojem zmení, keď budú zase vo svojich komunitách mimo ruku zákona. Táto myšlienková vrstva už uvádza ďalší stereotypný obraz a tým je predstava slobodného a nespútaného „cigánskeho“ života.

3.4. Idylický „cigánsky“ život

Príbeh „cigánov“ v európskej imaginácii sa začína približne od 15. storočia, pričom táto obraznosť výrazne dominovala v období romantizmu. Tieto premeny v predstave Róma skúma Wim Willems v knihe *In Search of the True Gypsy*. Uvádza, že ako jeden z prvých to bol Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann kto usiloval o všeobecný náčrt charakteru „rómskeho národa“.¹⁸⁶ Podľa neho stáli na najnižšom stupni civilizovanej spoločnosti. Vyznačovali sa vraj detinským spôsobom myslenia a necivilizovanou dušou. Tvrdil, že žijú podľa prírodných hodín a riadia sa inštinktívne, nie rozumom. Už v tomto čase popisoval ich plachosť pred autoritami.¹⁸⁷ Willems tieto názory 19. storočia dáva do kontrastu s prácou Roberta Rittera, ktorý v 30. rokoch 20. storočia do skúmania Rómov pridáva eugeniku a biologickú zložku. Stavia tu prírodný národ „cigánov“ do protikladu ku kultúrnym, pretože vraj neboli schopní držať krok s napredovaním civilizácie. Stagnácia v ich duševnom raste podľa neho vysvetľovala nepokojné a parazitické správanie.¹⁸⁸ Nad'alej ale udržuje predstavu „pravého cigána“ ako slobodného kočovníka. Obraz rómskeho života ovplyvnil aj dnešný popkultúrny a filmový ideál Róma silne ovplyvnený imaginatívnosťou predovšetkým sovietskej (film *Cigáni idú do neba*¹⁸⁹) alebo balkánskej kinematografie (filmy Emira Kusturicu¹⁹⁰). Úlohu na ustanovení dnes všeobecne rozšíreného obrazu stereotypného ideálu Róma má takisto film francúzskeho režiséra rómskeho pôvodu Tonyho Gatlifa *Latcho Drom*.¹⁹¹

¹⁸⁶ GRELLMANN, Zigeuner.

¹⁸⁷ WILLEMS, WIM, *In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution*, London 1997, s. 50.

¹⁸⁸ Tamtiež, s. 299.

¹⁸⁹ Film *Cigáni idú do neba* je sovietsky romantický film režiséra Emila Loteanu z roku 1975, voľne založený na poviedke Maxima Gorkého *Makar Čudra*. Dej filmu sa odohráva na začiatku 20. storočia v Rakúsko-Uhorsku a rozpráva príbeh lásky medzi rómskym dievčaťom a zlodejom koní. Táto silne romantizovaná filmová predstava do veľkej miery určila a ovplyvnila vnímanie Rómov na konci 20. storočia, a to hlavne vo východnom bloku. Film síce čerpal z rómskeho folklóru, nehrajú v ňom ale žiadni rómski herci.

¹⁹⁰ **Emir Kusturica** je filmový režisér bosniansko-srbského pôvodu, jeho tvorba pomerne silne čerpá práve z rómskej estetiky. Hlavne vo filmoch ako *Dom pre obesenecov* alebo *Čierna mačka, biely kocúr* zobrazuje balkánskych Rómov a stret modernej civilizácie s tradičnou kultúrou svojrázneho etnika. Jeho filmy sú známe práve vďaka jeho osobitej imaginácii života Rómov na Balkáne.

¹⁹¹ K otázke autenticity a pravdivosti zobrazenia Rómov v kinematografii vid' DOBREVA, NIKOLINA, *Constructing the „Celluloid Gypsy“: Tony Gatlif and Emir Kusturica's „Gypsy films“ in the context of New Europe*, *Romani Studies* 17/2007, s. 141 alebo RÜTHERS, MONICA, *Vom „Fiedler Auf Dem Dach“ Zu Den „Gypsy Kings“ - Juden Und Roma/Zigeuner in Den*

V tejto kapitole analyzujem kolektívny mediálny obraz etnika, ktorý v sebe často kombinuje potulných kriminálnikov, talentovaných hudobníkov a krásne nebezpečné ženy. Azda najvýstižnejšie zhrnutie typickej imaginácie tejto doby môžeme nájsť v krátkom dokumentárnom článku z roku 1936 *Cikánská láska na východě republiky* z periodika *Pestrý týden*, ktorý v sebe zahrňuje takmer všetky spomínané stereotypné obrazy – od „cigána-hudobníka“ a „cigánky-veštice“ až po romantizovanie voľného kočovného života.

„Každý cikán na východě republiky je buď usedlým, nebo kočujícím hudebníkem, a toto povolání dědí se z pokolení na pokolení. Cikáni se prý rodí s houslemi a jejich hudební nadání se nese tím samo sebou. (...) Stara cikánka – věštkyň z karet, prozradí všechno, minulost – budoucnost, podle tarifů od 5 Kč výše, klidně si pokuřuje z fajfky. Se svým osudem je zcela spokojena. (...) Její 15letá dcera, černá – typická krasavice, se před týdnem provdala za 18letého cikána. (...) Svatební průvod vyšel z cikánského tábora, ubíral se k obci až k mostu na návsi, kde uspořádali cikáni napodobené obřady svatební pod širým nebem, kde před Bohem a lidmi, ale bez asistence úřadů a církve, byl cikánský párek prohlášen za novomanžele. (...) A tak pod nízkou střechou prostého cikánského vozu, v němž bydlí tři rodiny, vzkvétá láska, radost, štěstí, nebo smutek a neštěstí jako všude jinde na světě, vniká sem sluneční světlo stejně jako do mramorových paláců, tím víc však v zimě krutý mráz, v němž prožívá malý – neuznaný cikánský člověk svůj zajímavý samotářský život.“¹⁹²

Vidíme tu obraz spokojnej „cigánskej“ rodiny na východe republiky spočívajúcej z otca hudobníka, matky veštice a krásnej dcéry, ktorá sa vydáva za rómskeho mládenca. Pri popise priebehu svadby sa dostávame k pasáži s nádychom naturalizmu – obrad sa koná pod širým nebom, ktorému je svedkom len príroda a samotný Boh, žiadne svetské úrady. Autor to zakončuje až rozprávkovou predstavou čistej lásky, ktorej k existencii stačí „cigánsky“ voz, kde existujú rovnako šľachetné city ako v paláci. Kde v lete vniká slnečný svit a v zime zase mráz, no „cigánsky človek“ tu žije ako všade inde na svete. Závislosť od počasia, ktorému sú vystavení na milosť či nemilosť často uvádza takéto rozprávanie:

Europäischen Topografien Der Erinnerung. Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas 62/2014, s. 89–112.

¹⁹² BEDŘICH KRYL, *Cikánská láska na východě republiky*, *Pestrý týden*, 11, 30, 25.7.1936, s. 10. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:2b9c3410-8f6b-11e8-9588-5ef3fc9bb22f>

„Akonáhle svitnú teplé dni, slnečné lúče ich ohrejú, už sadajú na vozy a idú ďalej. Vtedy je bzukot a krik v cigánskom tábore, ako keď sa chrústy púšťajú na krídla. Cigáni potulní milujú voľnosť, nechcú sa dať nikým zaviazať. Ak majú stále bydlisko, vidíte ich najviac sedieť so skríženými nohami večer pred kolibou pri ohníčku, s fajkou v ústach a tam alebo vo veľmi hlasnom hovore alebo v zadumaní ich možno vídať.“¹⁹³

V tomto obraze nájdeme prirovnanie života potulných „cigánov“ k životu hmyzu, konkrétne k chrústom, ktorí sú rovnako ako títo kočovníci odkázaní na cyklus prírody a až keď nastane správny čas, pustia sa na krídla – teda opustia zimný tábor a dajú sa zase na cestu. Voľnosť milujú a aj v prípade, že už žijú usadeným spôsobom, radi sedávajú na priedomí pri ohni, kde dumajú o dial'kach, do ktorých sa už nemôžu vydať. Obraz „Róma“ bolo potrebné vykresliť i pre najmladších čitateľ'ov. A to spôsobom dostatočne rozprávkovým, aby podnietil detskú imaginatívnosť, ale stále príkladne odstrašujúcim, aby pre nich boli morálne zásady budúceho slušného občana nastavené správne. Periodikum Malý čtenář uverejnilo v roku 1933 text o Rómoch ako pútnikoch bez vlasti.

„Jsou bez ní, a přece po ní netouží, neboť nade vše milují svou volnost a svobodu – Cikáni! Kde se objeví, nikde jich rádi nevidí, všude je odhánějí, četnictvo je jim stále v patách, a přece si nic z tohto nedělají. – Podivný národ, či jak jim říká náš lid na venkově – pronárod jsou tihle cikáni. Vidíme je, jak táhnou silnicí bez domova, a přece necítíme s nimi soucitu, ba někdy jim dokonce i závidíme jejich naprostou volnost, která je nepoutá ani kurčitému místu ani kurčité povinnosti. (...) Táhnou světem, jak asi před staletími táhli Hunové a jiní barbaři, kteří chtěli bez práce býti snadno živi. A cikán skutečně se práce štítí. (...) Cikáni jsou znamenití muzikanti, kteří zvláště na housle hrají s neobyčejnou vroucností. Když večerní soumrak zahalí kraj, zpívají v cikánském táboře housle a zvučí cymbál. (...) Cikán zůstane vždy jen cikánem, který si své svobody a volnosti váží více než dobrého bydla – třeba to byla i žlutá klec s plnou miskou. Volnost je jim nade vše, třeba byla protkána bídou a hladem.“¹⁹⁴

Tu detský čitateľ vidí Rómov ako zvláštny národ bez vlasti, o ktorú však ani nestoja, pretože nadovšetko milujú voľnosť a slobodu. Vykreslení sú v skôr

¹⁹³ Cigáni na Slovensku, Slovák, 14, 36, 17.2.1932, s. 6-7. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/WHjR3GHFAK>

¹⁹⁴ L. Šebestová, Bez vlasti..., Malý čtenář, 53, 4, 1933-1934, s. 72-73. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:f0fa8570-fcaa-11e8-8d10-5ef3fc9ae867>

negatívnom svetle ako „barbari“, čo chcú život bez práce a ktorých nikto vo svojom okolí nevidí rád, pretože ich prítomnosť znamená problémy. Autorka uvádza, že s nimi necítíme súcit, ale dokonca im toto polozenie závidíme, pretože ich absolútna voľnosť ich nepúta k nijakej povinnosti, po čom často túžime. Pokračuje v duchu „cigán zostane vždy cigánom“, keď píše, že by slobodu, aj keď je plná biedy, nikdy nevymenili za bohatší život, pre ktorý by sa museli usadiť. Ďalší text z rovnakého periodika určenému mládeži, tentokrát z roku 1936, priznáva ešte väčšiu hodnotu stratenej romantike, ktorú je podľa neho možné nájsť iba u Rómov, ktorých mnohé deti poznajú len z rozprávania.

„Venkovští hoši je znají, městští jen z povídek. Naše moderní doba si neváží ani trochu romantiky, hlavně ne četníci, a chceme-li nějaký cikánský tábor viděti zblízka, musíme se za nimi vydati na venkov. (...) V šedém prachu bílé nekonečné silnice zvolna se vlekou staré, zvětralými plachtami pokryté, vozy a káry. Táhnou je nemáhavě hladoví, urovaní koníci s vyčnívajícimi kostmi a „obručmi“ v těle. To jsou obydlí kočovných cikánů, v nichž tito psanci dneška tráví svůj stěhovavý život. (...) Cikáni nynější jsou skromní, a k životu stačí jim chléb a voda, někdy ani chleba nemají. Protloukají se světem jako obchodníci s koňmi, jsou obratnými kotláři a kováři. (...) Téměř každý cikán je hudebníkem, a jsou mezi nimi i praví umělci, kteří nás okouzlí hrou na cimbál nebo housle. A má-li cikán hlad, hraje, stýská-li se mu po neznámé vlasti, hraje. Hraje a zpívá, aby zapomněl trochu na bídu.“¹⁹⁵

Táto ukážka ponúka idealizovaný pohľad na Rómov, ktorí romanticky žijú na ďalekom vidieku a vlečú sa po nekonečných cestách na starých vozoch ťahaných vychudnutými koňmi. Tento pohľad ako keby ani nepatrí do európskeho kultúrneho priestoru, namiesto toho tu vidíme orientalistickú predstavu „karavany“ tiahnucej bez cieľa nevedno odkiaľ. Prirovnanie k psancom, či sťahovavým vtákom opäť odkazuje na vzdialený pôvod týchto cudzincov. Hudba a spev je ich bezprostrednou súčasťou, funguje aj ako prostriedok na zahnanie pocitu hladu a biedy, a v neposlednom rade ako spojenie s „neznámou vlasťou“, po ktorej sa im cnie.

¹⁹⁵ T.A. Buk, Cikáni - lidé bez domova, Malý čtenář, 56, 6, 1936-1937, s. 110. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:a1e596c0-fcad-11e8-bc37-005056827e51>

Idylický až rozprávkový obraz opisuje aj Rozkvět v roku 1927.

„Úvozem jede »toulavý život« – cikáni. Dva konici, černi téměř jako jejich majitelé, statně odfrkávají, ani vlevo, ani vpravo nepohlédnou, je jim lhostejno, kam jedou. Dnes jsou zde a zítra?... Modré dálky to jen vědí. Takový je cikánský život. Volný, nespoutaný, - a nebyti těch nenechavých četníků – »chňapáků«, byl by cikán nejšťastnějším tvorem pod sluncem. Není třeba mnoho k jeho životnímu štěstí – kus modra s oblohy, několika paprsky slunce nechat si zlíbat osmahlou pleť, ukradená slipka nebo štěbetalka-husa pečená ve fialových dýmech večera, klubko vřískajících cikáňat, rvoucích a škádlejících se jako ta štěňata ve voze, a štěstí cikán má na dlani. Domov má všude a neteskní, snad ani po nejlepších zásekách lesa, po plných kurnicích – však svět je velký a živobyť? Co nedá den, dá noc.“¹⁹⁶

„Cigáni“ sú tu samotným synonymom pomenovania „túlavý život“. Opäť tu nájdeme pasáž venovanú opisu koní, ktorí sú v tomto prípade dokonca „čierni ako ich majitelia“, čím ich autor nepriamo prirovnáva k týmto zvieratám. Motív „cigána“ ako bytosti absolútne odkázanej na priazeň prírody tu silne pracuje s figúrou oblohy – „modré dial'ky“ sú ich jediným kompasom, sú „najšťastnejším tvorom pod slnkom“, uživí ich „kus modra z oblohy“ a k životnému šťastiu stačí len „niekoľko lúčov slnka“. Ešte aj obraz večere, kedy „cigán“ prežije na ukradnutej hydine dopĺňa fialový dym, ktorý stúpa k nočnej oblohe. Metafora života spriazneného s oblohou ako keby označoval celý svet za ich domov, ktorého strechou je len nebo samotné. A vo svete, kde je obloha, sú všade doma, pretože „svet je veľký“. Táto blízkosť prírodnému cyklu je dokonaná vo výroku „čo nedá deň, dá noc“. Tento voľný, nespútaný život v súlade s prírodou kazí len jediné – četníci. V naturalistickom žánri pokračuje aj ďalší úryvok, sústrediaci sa na povahové črty „cigánov“. Národná jednota v roku 1935 zdôrazňuje ich potrebu snenia, ale i sklony k mysticizmu.

„Povahove najcharakteristickejšou vlastnosťou Cigánov je ich nervoznosť. V šťastí jasajú, v nešťastí zúfajú, v radosti sa opíjajú. Radi sa oddávajú sneniu a stávajú sa mystikmi. Sú opojení prírodou. Stan je ich domovom, opovrhujú usadlým životom a sú oddaní tuláctvu. Sú večne zachvátení horúčkou blúdenia. Musia mať stále nové, živé a hlboké dojmy. Potrebujú večnú zmenu prostredia. O budúcnosť sa nestarajú, o povinnostiach nemajú pojmu. Česť im je cudzia. Svoj bôľ i svoje vášne

¹⁹⁶ Autor neuvedený, Cigáně, Rozkvět, 20, 22, 1927, s. 12. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d0b73390-3cd4-11e7-ad2f-005056827e51>

ukájajú v hudbe. (...) Cigáni majú svoje povery, veria v rôznych duchov a prírodné mocnosti.“¹⁹⁷

Ich život mimo spoločnosť tu nemá korene v asociálnom správaní, ale v mystickom opojení „horúčky blúdenia“. Usadlým životom opovrhujú, pretože ich predpísaným údelom je túlať sa, a blúdiť po svete. S tým súvisí i vlastnosť označená za povahovo typickú – nervóznosť, ktorá sa prejavuje v hľadaní nových dojmov, a potrebe zmeny prostredia. Ďalšou je silná emotívnosť a nevyrovnanosť, kedy kolíšu medzi vášnivým prežívaním silného šťastia, alebo zúfaním v prípade veľkého bólu. V oboch prípadoch realizujú citové prežívanie skrz hudbu. Mysticismus sa tu ďalej ukazuje v opojení prírodou, oddávaní sa sneniu, viere v prírodnú mágiu a duchov. Podobný obraz buduje Polední list v roku 1938 v krátkom texte s názvom Cikánská romantika, ktorý dopĺňuje aj ilustrácia idylického „cigánskeho“ života v tábore.

„Cikán je nestály. V celém světě je roztroušen, neklidný, hnán potulnou krví, odvážný a také prohnaný, hrdý a zákeřný, lstivý a vypočítavý, velkomyslný a malicherný – tak táhne se svým vozem od osady k osadě, od města k městečku. (...) Kdo jej nezná, cikánského primáše, který se vyskytuje v polovině všech operet? Kruh romantiky zní kolem této temperamentní, černovlasé postavy. Většinou není však ta věc tak romantická, jak vypadá – nebo jak se dělá. Cikán má však určitě vrozené hudební cítění, popadne skřipky a hraje bez znalosti not pro svou tuláckou stepní duši podivně divoké a těžkomyslné písně, impulsy srdce, které dovede bezprostředně měnit na houslích v melodie. V tom je nesporným mistrem.“¹⁹⁸

Obrázok 3 – autor ilustrácie neuvedený, Cikánská romantika, vydané v periodiku Polední list 7. augusta 1938, s. 6

¹⁹⁷ Na svete žijú asi 2 milióny Cigánov, Národná jednota, 16, 4, 26.1.1935, s. 3. Dostupné z: <http://digitalna.kniznica.info/s/BLwXQvVbDz>

¹⁹⁸ Cikánská romantika, Polední list, 12, 217, 7.8.1938, s. 6. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:4c0ad010-ac7e-11e2-8c63-5ef3fc9ae867>

V texte ktorý si už podľa názvu kladie za cieľ mapovať domnelú „cigánsku“ romantiku nachádzame zase stereotypnú postavu nestáleho, nepokojného kočovníka tiahnuceho na svojom voze po celom svete. Ženie ho k tomu jeho „potulná krv“, ktorej sa nedá vzdorovať. „Kruh romantiky“ vníma autor najsilnejšie okolo osoby primáša, v ktorom vidí idealizovanú postavu z operiet. Píše ale, že realita väčšinou nie je tak romantická, ako sa vykresľuje, čo zrejme v prenesenom význame myslí na celý „cigánsky“ život. Určité majstrovstvo v hudobníckom nadaní mu ale neupiera, naopak pritakáva, že sa jedná o vrodenný talent a schopnosť meniť „impulzy srdca“ na prívetivú hudbu. Exotizácia je najzrejmejšie prítomná vo výraze, že tieto divoké melodie hrá pre svoju neskrotnú „stepnú dušu“.

Záver

Prvá československá republika je v historiografii ale i vo všeobecnom povedomí často vnímaná ako silná a jediná demokracia v priestore strednej Európy. Situácia Rómov v mladom štáte ale zďaleka nebola ideálna. V medzivojnovom období aktéri určujúci celospoločenský diskurz ako novinári, spisovatelia a intelektuáli na Rómov takmer výhradne nazerali ako na skupinu, ktorá bola považovaná za odlišnú voči väčšine spoločnosti, ktorá navyše predstavuje určitú hrozbu. Táto práca sa zaoberala otázkou, ako bola rómska menšina vnímaná v tlačových médiách. Venujem sa tomu, ako tu boli Rómovia zobrazovaní a aký vplyv tieto mediálne reprezentácie mali na ich postavenie v spoločnosti. Základ práce tvorí diskurzívna analýza štyroch stereotypných obrazov Rómov v tlači, ktorými sú zlodej, muzikant, „cigánka“ a všeobecne „idylický cigánsky život“. Metódou diskurzívnej analýzy bolo možné ukázať, že tieto štyri obrazy sa opakujú skrz tlač rôznych žánrov a politických ideológií a tvoria akýsi základný korpus spôsobov nahliadania na Rómov.

V úvodnej kapitole bola stručne načrtnutá sociálna a politická situácia Rómov v Československu a to vrátane prijatých „proticigánskych“ opatrení, hlavne zákona o potulných „cigánoch“ z roku 1927. Rómovia boli v tomto období rozdeľovaní na usadlých a kočovných, pričom ako problematická bola označovaná hlavne druhá skupina. V oboch prípadoch patrili k sociálne najslabším spoločenským vrstvám. Často boli vnímaní ako občania na okraji, ktorí sa odlišovali od majoritnej spoločnosti vo svojom životnom štýle, kultúrne a vzhľade. Hoci v demokratickom štáte mali ústavou garantované rovnaké práva ako všetci ostatní občania, postupne dochádzalo k prijatiu rozličných represívnych politík, najmä za účelom boja proti „cigánskej“ kriminalite.

Keďže sa práca venovala skúmaniu obrazu Rómov v mediálnom diskurze, boli následne predstavené metodologické koncepty diskurzu, dichotómie „My a Oni“ a konečne chápanie mediálneho obrazu. V Československu sa Rómovia nachádzali v určitom myšlienkovom protiklade voči československej väčšine. Tento protiklad spočíval z vytvárania pocitu vzájomnej lojality medzi väčšinou (Česi a Slováci)

a vymedzovanie sa voči Rómom, ktorí boli vnímaní ako nepriatelia štátu a občanov. Tým ako vykresľovali Rómov vlastne vytvárali aj obraz o sebe samých, práve ako protiklad toho, voči čomu sa vymedzovali. V sledovanom historickom období sa mediálny obraz Rómov formoval pomocou troch myšlienkových konceptov alebo prístupov - kriminalizácie, romantizácie a exotizácie. Kriminalizácia znamená, že sa členom určitej skupiny sa pripisujú zločiny len podľa ich etnickej identity, bez ohľadu na ich skutočnú účasť na týchto činoch. Romantizácia zahŕňa idealizovaný pohľad na Rómov, ktorý môže mať za následok zjednodušené a často nepravdivé predstavy o ich kultúre a živote. Exotizácia môže byť chápaná ako forma orientalizmu, keďže podnecuje pohľad na nich ako na odlišné od ustanovenej normy, ktorú vytvorila majoritná kultúra. Úlohou médií je nielen informovať verejnosť, ale majú aj schopnosť formovať pohľad verejnosti na svet. Tlač nie je len pasívnym informačným kanálom, ale aktívnym účastníkom v tvorbe spoločenského diskurzu. Médiá majú moc formovať realitu tým, ako prezentujú udalosti, problémy a ich aktérov. Noviny a tlač zohrávali dôležitú úlohu pri formovaní verejnej mienky o etnických menšinách, vrátane Rómov. Rómovia vtedy nemali vlastné politické zastúpenie a neexistovala žiadna organizácia, ktorá by ich reprezentovala. Buržoáznej spoločnosti žijúcej v mestách na západe republiky boli navyše tak fyzicky i myšlienково vzdialení, že jediným kontaktom s Rómami boli pre mnohých práve obrazy v médiách.

Kapitola, ktorá sa venovala kriminálnemu obrazu Róma ukázala, že je najčastejšie prezentovaný ako zločinec z povolania, zlodej špecialista a podvodník. V tomto prípade ide predovšetkým o obraz kočovného alebo potulného Róma. Zdôrazňované sú tu vlastnosti ako lenivosť, falošnosť, používajú sa rasové biologické argumenty vrodenej kriminality, kedy sa má jednať o skupina s prevráteným systémom hodnôt riadenú animálnymi pudmi. Ako úplný protiklad modernej spoločnosti sa tak stáva akousi hrozbou buržoázneho poriadku československej majority. Táto schéma sa opakuje skrz rôzne politické i nepolitické periodiká. Predovšetkým v Novej dobe, denníku československej strany robotníckej sa objavili sa aj priamo články, ktoré pojednávali o nedostatočných prijatých opatreniach alebo celkovej potrebe riešenia tohoto problému. V niektorých

prípadoch tu ale nájdeme aj úsilie o porozumenie, alebo pripomienky k nefunkčnosti opatrení, ako je tomu napr. v článku českého sudcu a presadzovateľa humánneho prístupu v nápravných činnostiach, Františka Kočího, ktorý vyšiel v týždenníku Přítomnost. Z hľadiska genderu sa tento obraz spája prevažne s mužmi, kriminálny obraz rómskej ženy sa prejavuje skôr v obraze veštice či čarodejnice, čo je takmer až predindustriálna predstava.

Naproti tomu v druhej kapitole nájdeme obraz rómskeho hudobníka ako lepšej kasty spomedzi ostatných, čím kontrastuje s predošlým obrazom zlodeja. Tu vidíme Róma ako člena „cigánskej“ aristokracie, či elity, ktorý požíva náležitú úctu a vážnosť nielen svojej komunity, ale i majority, pretože je lepší, než tí ostatní – poriadnejší, kultivovanejší. Opäť je tu prítomný biologický diskurz, tentokrát v pozitívnom zmysle vrodenej virtuozity. Viackrát sa tu opakuje predstava, že sa „cigáni“ rodia s husľami v ruke, a že hudobné nadanie je u nich dedičné. Rómski muzikanti sú tu vnímaný ako povestní primáši, ktorí vášnivo vyhrávajú divoké čardáše a iné vlastné piesne. Chcela by som poukázať predovšetkým na články z denníku Slovák, periodika Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktoré v rokoch 1929 a 1932 uverejnili takmer až etnografické články o rómskych muzikantoch a ich hudbe. Pomerne neočakávane tak na stránkach ľudáckeho Slováka nachádzame snahy o porozumenie a humanizáciu Rómov. Obraz „cigána – muzikanta“ sa častejšie týka Slovenska, v kontexte čoho sa napr. tematizuje či hrajú alebo nehrajú slovenské piesne, a či náhodou skrz kontakty s maďarským kultúrnym prostredím nepredstavujú hrozbu pre československú spoločnosť.

Tretí z obrazov sa zameriava na aspekty genderu, a teda skúma zobrazovanie rómskej ženy v mediálnych prejavoch. Prejavuje sa pritom ambivalentne – buď to v predstave veštice či čarodejnice, kde vidíme predmoderné mysticizujúce predstavy o „cigánskej“ mágii, na druhej strane ako silne erotizovaný obraz krásnej, no nebezpečnej divošky. Najčastejším žánrom týchto prehovorov sú pozorovania a akési názorové cestopisy, kedy väčšinou mužskí autori sprostredkujú čitateľom dojmy zo stretnutia s týmito ženami, ktoré charakterizujú ako necivilizované, nečisté a necudné, ale napriek tomu stále podmanivé. Pozoruhodný je v tomto kontexte článok z januára roku 1939, kedy v časopise Přítomnost vyšiel krátky

úryvok z pripravovanej knihy Olgy Scheinpflugové, manželky Karla Čapka, ktorý je i spomedzi ostatných analyzovaných jedným z najviac dehumanizujúcich. Tento typ prehovoru tak paradoxne nachádzame v demokraticky orientovanom časopise, v texte napísanom ženskou autorkou, ktorá sa pohybovala v kruhoch popredných československých intelektuálov. Zarážajúci príklad je ukázkou toho, že spoločnosť zďaleka nebola tak humanisticky naladená ako sa výskum domnieva, o to viac je dôležité sa zaoberať otázkami súžitia s Rómami v jednotlivých častiach republiky, aby bolo preskúmané či sa tu obrazy a vzťahy medzi majoritnou spoločnosťou a rómskou minoritou líšili. Ako ukázala diskurzívna analýza, rómske ženy v dobovej mediálnej imaginácii sú len akýmisi objektami exotických fantázií, a to nevynímajúc dievčatá v nedospelom veku. Nechýbajú opisy ich nahého tela s akcentom na to, aké sú tmavé a špinavé. Tieto prejavy sú takmer vždy sexualizované a exotizované a dokazujú tak prítomnosť orientalistických a koloniálnych predstáv v československom diskurze. Posledný typ analyzovanej obraznosti, v ktorej sa Rómovia v tlači ukazujú je kolektívny obraz „cigánskeho“ života ako idyllickej púte bez cieľa. Tento mediálny obraz, ktorý v sebe kombinuje prvky zo všetkých predošlých – teda kriminálnika, hudobníka a spôsob nazerania na ženu je zo všetkých uvedených najsilnejšie idealizovaný a prejavuje najsilnejšiu mieru intertextuality s literatúrou, fikciou a ďalšími mediálnymi formami. Je to romantický, rozprávkový obraz ľudí, ktorí žijú v blízkosti s prírodou, oddávajú sa snom a mysticizmu a slobodu pohybu uprednostnia pred akýmkoľvek bohatstvom, ktorý sa vyskytuje často v periodikách určených pre deti.

Súdiac podľa všetkých popísaných obrazov v analytickej časti bolo ukázané, že obraz Rómov je silne stereotypizovaný a limitovaný na dlhodobo zaužívané predstavy, zároveň ovplyvnený určitou až predmodernou mystikou, kedy obrazy Rómov fungujú ako protiklad modernej buržoáznej spoločnosti. Negujú všetky vlastnosti, s ktorými sa takáto spoločnosť identifikuje ako je kultivovanosť, racionalita, spoľahlivosť, pracovitosť, čistota a vážnosť, a naopak sú zaostalí, pudoví, nespoľahliví, leniví, špinaví a infantilní. Prejavujú sa tak vo všetkých vlastnostiach, ktoré sú opakom toho, ako o sebe majoritná spoločnosť uvažuje, čím predstavujú ohrozenie spoločenského poriadku. Je dôležité poznamenať, že tento

typ uvažovania vo vzťahu k Rómom nie je cudzí ani dnešnému diskurzu. Analýza môže skrz odhalenú obraznosť vo vzťahu k Rómom ukázať mozaiku prvorepublikovej spoločnosti. V tejto súvislosti je možné povedať, že na tom, ako sa v Československu hovorilo o Rómoch zistíme, ako sa táto spoločnosť sama vnímala a ako fungovala. Závety výskumu dokazujú, že aj keď sa v prípade Československa jednalo o na tú dobu silnú demokraciu, spoločnosť ukazovala určité nedemokratické tendencie, čím sa dá následne vysvetliť, prečo perzekúcia Rómov, ktorá bola v menšej miere prítomná po celú dobu existencie demokratickej prvej republiky a neskôr eskalovala za druhej republiky a v Protektoráte a vojnovnej Slovenskej republike, nebola vo väčšej miere kritizovaná a zastavená. Kto by mal Rómov brániť, keď aj demokratické elity republiky, z ktorých mnoho malo humanistické založenie, ich v liberálnych novinách a časopisoch stavali mimo spoločnosť?

V tomto kontexte je významné tiež zistenie, že podľa analyzovaných prameňov bol identifikovaný jednoznačný posun v obraze Róma ako kriminálnika, kde sa od konca roku 1938 objavuje ostrá kritika smerujúca k obvineniam z „parazitizmu“ a je možné tu pozorovať jasnú stopu ideológie národného socializmu po vzore nemeckej Tretej ríše. Dokonca sa tu začne používať pojem „koncentračné tábory“ pre „cigánov“. V ostatných obrazoch avšak neboli nezaznamenané zásadne radikalizujúce sa diskurzívne posuny, dokonca články o Rómoch ako hudobníkoch, alebo ich idylickom kočovnom živote som v tomto rozmedzí takmer nevyskytovali, a to ako v českej, tak ani v slovenskej tlači. Výnimkou môže byť jedine pomerne ostrý text Olgy Scheinpflugové zo začiatku roku 1939, v tomto prípade by sa ale vzhľadom na povahu textu i komplexnejšiu osobnú a spoločenskú situáciu, v ktorej ho autorka publikovala, museli bližšie analyzovať okolnosti jeho vzniku. Naopak pre porovnanie, že od roku 1938 to nebol naprieč periodikami jednoznačný prepád k fašizujúcemu anticiganizmu, uvádzam jeden text z apríla roku 1940 a to z jedného z ideologicky najproblematickejších periodík a síce zo Slováka Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, kde sa v rovnakom vydaní, v akom sa píše o úspechoch nemeckej armády pri dobývaní Nórska, nachádza aj celkom bežným jazykom písaný článok, ktorí síce hovorí o Rómoch ako o „oriente v Európe“, ale nie je tu možné identifikovať žiadne extrémne radikálne elementy.

Na základe výsledkov tejto diskurzívnej analýzy je možné v malej miere formulovať poznatky o celkovom diskurzívnom nastavení československej spoločnosti v prvej republike. Je ďalej potrebné hľadať odpoveď na otázku, prečo štát s tak silnou demokraciou, ktorý bol navyše zakotvený v humanistickej tradícii, ako bolo tvrdené v oficiálnom naratívne, tak rýchlo prevzal silné „anticigánske“ postoje. Práve analýzou dobových prameňov sa práca snaží priblížiť jednu z perspektív na túto problematiku a prispieť nielen k pochopeniu miesta Rómov v československých dejinách, ale i k dejinám demokratickej kultúry Československa.

Z výsledkov tejto práce vyplýva rada ďalších výskumných otázok, ktorých zodpovedanie by mohlo prispieť k lepšiemu pochopeniu premeny československej demokratickej spoločnosti v autoritatívny režim na konci 30. rokov. Na jednej strane by bolo dôležité analyzovať charakter obrazu Rómov výlučne v ženských časopisoch, bulvárnych časopisoch alebo časopisoch pre deti a mládež počas celého obdobia existencie republiky. Takéto skúmanie by mohlo ukázať, či sa obraz v tejto cieľovej skupine líšil, alebo či sa zobrazované stereotypy odrážali už vo výchove detí a mládeže. Ďalej by sa mali analyzovať nemecké, maďarské a cudzojazyčné periodiká vydávané v Československu. To by dalo odpoveď na otázku, či medzi jednotlivými etnickými skupinami prevládal diferencovaný obraz Rómov. Predovšetkým však analýza intertextuálnych prejavov anticiganizmu a antisemitizmu by vysvetlila, ako sa vytvorila živná pôda, ktorá neskôr viedla nielen k vylúčeniu Židov a Rómov z československej spoločnosti, ale napokon aj k ich masovému vyvražďovaniu.

Zoznam prameňov a literatúry

NOVINY A ČASOPISY

Český deník	Polední list
Gemer-Malohont	Přítomnost
Letem světem	Rozkvět
Lidové noviny	Slovák
Ľudový denník	Slovák pondelník
Malý čtenář	Slovenská krajina
Národní jednoty	Slovenský denník
Naše republika	Trenčan
Naše vojsko	Úchylná mládež
Nová doba	Večer
Nová svoboda	Večerní České slovo
Pestrý týden	Venkov

ZÁKONY A NARIADENIA

Mayerhofer, Ernst. Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder mit besonderer Berücksichtigung der in diesen Ländern gemeinen Gesetze und Verordnungen, 5. Auflage, 3. Band, Wien 1897, s. 550.

R. z. 108/1873, § 1., Reichsgesetzblatt 1849-1918 (böhmisch), Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, částka XXXVIII (24. 6. 1873), s. 385-388.

Zákon č. 122/1920 Sb., podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé ze dne 29. února 1920.

Interperlace poslanců H. Bergmanna, Fr. Zemínové, Emila Špatného a spol. ministrů spravedlnosti a vnitra, že je potřebí řešiti otázku cikánů (15. 3. 1927). SČSDPK, NS 1925-1929, t. 930.

Senát Národního shromáždění republiky Československé. 1927, *Zpráva výboru ústavně-právního k vládnímu návrhu zákona (tisk 415) o potulných cikánech a podobných tulácích.*

Poslanecká sněmovna Národního shromáždění republiky Československé. 1927, *Zpráva výboru ústavně-právního o usnesení senátu Národního; shromáždění republiky Československé (tisk sen. 415 a 459) k vládnímu návrhu zákona (tisk 1135) o potulných cikánech a podobných tulácích.*

SEKUNDÁRNA LITERATÚRA

ANDERSON, BENEDICT, Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu, Praha 2008.

BALÍK, STANISLAV A KOL., Politický systém českých zemí 1848-1989, Brno 2007.

BÁLINT, SÁROSI, Gypsy Music, Budapest 1978.

BALOUN, PAVEL, „Metla našeho venkova!": kriminalizace Romů od první republiky až po prvotní fázi protektorátu (1918-1941), Dolní Břežany 2022.

BALOUN, PAVEL, Československá civilizační mise: asimilační praktiky vůči „cikánským“ dětem v letech 1918–1942, Dějiny – Teorie – Kritika 15/2018, s. 175-202.

BAUMAN, ZYGMUNT, Individualizovaná společnost, Praha 2004.

BELIŠOVÁ, JANA, Posuny v rómskej hudbe na Slovensku a jej funkcie v súčasnosti, Romano džaniben, Časopis romistických štúdií 19/2012, s. 77-98.

BENEDICT, RUTH, Kulturní vzorce, Praha 2019.

BIDDIS, MICHAEL, D. Gobineau and the Origins of European Racism, Race, 7/1966, s. 255-270.

BLAHYNKA, MILAN, ed., Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka, Praha 1985.

BOGDAL, KLAUS-MICHAEL, Europa erfindet die Zigeuner, Frankfurt am Main 2011.

BRAMWELL, ANNA, Blood and Soil, Abbottsbrook 1985.

BUDIL, IVO T., Jitro Árijců: život a dílo Arthura Gobineaua, zakladatele árijské ideologie, Praha 2009.

CARSON, BYRD W. A HUGHEY, MATTHEW W., Introduction: Biological Determinism and Racial Essentialism, The Annals of the American Academy of Political and Social Science 661/2015, s. 7-22.

CINA, STANISLAV, Rómsky jazyk a špecifiká jeho štandardizácie, Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, Bratislava 2002.

COHN, WERNER, Cikáni, Praha 2009.

ČEŇKOVÁ, JANA A KOL., Meziválečná Česká a Slovenská žurnalistika (1918–1938), Praha 2019.

DANIEL, BARTOLOMĚJ, Dějiny Romů, Olomouc 1994.

DOBREVA, NIKOLINA, Constructing the „Celluloid Gypsy“: Tony Gatlif and Emir Kusturica's „Gypsy films“ in the context of New Europe, Romani Studies 17/2007, s. 141-154.

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND, Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě, Praha 2007.

- FAIRCLOUGH, NORMAN a WODAK, RUTH, *Critical Discourse Analysis. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, London 1997.
- FEISCHMIDT, MARGIT A KOL., *Collective criminalization of the Roma in Central and Eastern Europe. The Routledge Handbook of European Criminology*, London 2013.
- FERRACUTI, STEFANO, Cesare Lombroso (1835-1907), *Journal of Forensic Psychiatry*, 7/1996, s. 130-149.
- FIBINGEROVÁ, V., *Rómske obyvatel'stvo na Slovensku, Územní plánování a urbanismus*, 21/1994, s. 82-90.
- FINK, CAROLE, *Defending the Rights of Others. The Great Powers, the Jews, and International Minority Protection 1878-1938*, Cambridge 2004.
- FUCHSOVÁ-KASOVÁ, ANNA, *Ilja Erenburg a Československo*, Praha 1963.
- GALÍK, JOSEF, ed., *Panorama české literatury*, Olomouc 1994.
- GEBHART, JAN – KUKLÍK, JAN, *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha 2004.
- GOFFMANN, ERVING, *Frame analysis*, Cambridge 1974.
- HALL, STUART, *Representation: cultural representations and signifying practices*, London 1997.
- HOLMES, CAREN M., *The Colonial Roots of the Racial Fetishization of Black Women, Black & Gold: Vol. 2.*, Wooster 2016.
- HORVÁTHOVÁ, EMÍLIA, *Cigáni na Slovensku. Historicko-etnografický náčrt*, Bratislava 1964.
- HORVÁTHOVÁ, JANA, *Kapitoly z dějin Romů*, Praha 2002.
- HOUGHTON-WALKER, SARAH, *Representations of the Gypsy in the Romantic Period*, Oxford 2014.
- JIRÁK, JAN A KOL., *Dějiny českých médií*, Praha 2019.
- JIRÁK, JAN A KOL., *Druhá republika: 167 obyčejných dnů*, Praha 2017.
- JIRÁK, JAN A KÖPPLOVÁ, BARBARA. *Média a společnost*, Praha 2003.
- JIRÁK, JAN, *Média, stereotypy, menšiny, cizinci a my všichni. Nečitelní cizinci. Jak se (ne)píše o cizincích v českém tisku*, Praha 2003.
- KAHN, MIRIAM, *Tahiti beyond the postcard power, place, and everyday life*, Seattle 2011.
- KIPSOVÁ, MÁRIA, *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1918 – 1939*, Martin 1968.
- KOLLÁROVÁ, ZUZANA, *Rómovia v období I. ČSR, II. ČSR a Slovenského štátu, Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*, Bratislava 2002.

- KOLUMBER, DAVID, Encyklopedie českých právních dějin, Plzeň 2023. s. 176-177.
- KONČELÍK, JAKUB A KOL., Dějiny českých médií 20. století, Praha 2010.
- KRÁLOVIČ, TOMÁŠ, Roma Persecution in the Slovak state 1939 – 1945: Labour Camp Issues in Regional, County and Police office Funds in Nitra, *Studia Historica Nitriensia* 23/2019, s. 456–474.
- KRAPFL, JAMES, Czech Perceptions of Roma in the First Republic. Newsletter of the Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies 24/2007, s. 9-13.
- KRET, ANTON, Storočnica „osnovateľa národnej opery“ Štefana Hozu. *Slovenské divadlo* 54/2006, s. 674-677.
- KUNCZIK, MICHAEL, Základy masové komunikace, Praha 1995.
- LESNÝ, VINCENC, Jazyk cikánů v Československé republice, *Československá vlastivěda* 1934.
- LIÉGEOIS, JEAN-PIERRE a GHEORGHE, NICOLAE, Roma/Gypsies: A European Minority. Minority Rights Group International Report, London 1995.
- LIÉGEOIS, JEAN-PIERRE, Rómovia, Cigáni, kočovníci, Bratislava 1995.
- LIPPMANN, WALTER, Public Opinion, New York 1922.
- LIPPMANN, WALTER, Veřejné mínění, Praha 2015.
- MAIXNEROVÁ, ANNA, Publicistická činnost Ilji Erenburga, Praha 1981.
- MALEUVRE, DIDIER, The Trial of Paul Gauguin, *Winnipeg* 51/ 2018, s. 197-213.
- MAREŠ, PETR, Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis* 36/2000, s. 285-298.
- MCCOMBS, MAXWELL E., Agenda setting: nastolování agendy: masová média a veřejné mínění, Praha 2009.
- MEYER, MICHAEL, Between theory, method and politics: positioning of the Approaches to CDA. *Methods of Critical discourse analysis*, London 2002, s. 14-31.
- NEČAS, CTIBOR, Českoslovenští Romové v letech 1938-1945, Brno 1994.
- NEČAS, CTIBOR, K profesní orientaci moravskoslezských Romů a Sintů, *Český Lid*, 89/2002, s. 343-350.
- NEČAS, CTIBOR, Nad osudem českých a slovenských cikánů v letech 1939 – 1945, Brno 1981.
- NEČAS, CTIBOR, Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945), Brno 2005.
- NEČAS, CTIBOR, Romové v České republice včera a dnes, Olomouc 2002.
- PALMA, HÉCTOR, The Nineteenth Century: Evolutionism, Racism and Human Hierarchies. *Savage and Civilized*, Buenos Aires 2021.

PIOTROWSKA, ANNA G., Romani Virtuosi: A Multifaceted Portrait. European Roma: Lives beyond Stereotypes, Liverpool 2022.

PODOLÁK, PETER, Geografické a demografické charakteristiky rómskeho obyvateľstva na Slovensku, Geografický časopis 52/2000, s. 269-284.

PUTNA, MARTIN C., a NÁROŽNÍK, VLADIMÍR, Jaroslav Durych, Praha 2003.

ROUBAL, ONDŘEJ, Potíže s identitou – umění sebetvorby a problém uznání. Communication Today 2/2011, s. 26-40.

RÜTHERS, MONICA, Vom „Fiedler Auf Dem Dach“ Zu Den „Gypsy Kings“ - Juden Und Roma/Zigeuner In Den Europäischen Topografien Der Erinnerung, Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas, 62/2014, s. 89-112.

SAID, EDWARD, Orientalism, New York 2003.

SEDLÁKOVÁ, RENÁTA, Obraz Romů v televizním zpravodajství. (Dizertačná práce), Brno 2002.

SEDLÁKOVÁ, RENÁTA, Romská problematika v denním tisku. Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Brno 2002.

SEDLÁKOVÁ, RENÁTA, Výzkum médií, Praha 2014.

SHIPMAN, PAT, The evolution of racism: human differences and the use and abuse of science. New York 1994.

SCHNEIDEROVÁ, SOŇA, Analýza diskurzu a mediální text, Praha 2015.

SCHULZ, WINFRIED a REIFOVÁ, IRENA, Analýza obsahu mediálních sdělení, Praha 2004.

SOMMER, KAREL, Cikánská škola v Užhorodě, Slezský sborník 92/1994, s. 106-112.

SOUKUP, DANIEL, „Cikáni“ a česká vesnice, Praha 2013.

SOUKUP, VÁCLAV, Přehled antropologických teorií kultury, Praha 2000.

SZABÓ, MILOSLAV, Kráska a zvrhlík. Rasa a rod v literatúre 19. a 20. storočia, Bratislava 2022.

ŠALAMON, PAVOL, Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu obyvateľov k cigánom, Slovenský národopis, 36/1988, s. 147–154.

ŠEFČÁK, ĽUBOŠ a DUHAJOVÁ, ZUZANA, Dejiny slovenského novinárstva 1918 – 1968, Bratislava 1999.

ŠIMŮNEK, MARTIN, Recenze k Walter Lippmann: Veřejné mínění, Revue pro média 3/2002, s. 28-29.

TÓTH, ANDREJ, ed., Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?, Praha 2012. Prevezaté z: Československá statistika – svazek 9. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, Praha 1924.

VACCARELLI, A., *The Black Venus. African female bodies as objects of desire between colonial sexism and racism*, 2017.

VAN DIJK, TEUN, *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*, Newbury Park 1987.

VAN DIJK, TEUN, *Discourse Analysis: Its Development and Application to the Structure of News*. *Journal of Communication*, 33/1983, s. 20-43.

VAN DIJK, TEUN, *New(s) Racism: A discourse analytical approach*. *European Journal of Political Economy* 16/2000, s. 33-49.

VÁVRA, MARTIN, *Diskurz a diskurzivní analýza v sociologii*, in: *Soudobá sociologie II. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*, (ed.) Šubrt, Jiří a kol., Praha 2008, s. 204-221.

WILLEMS, WIM, *In Search of the True Gypsy : From Enlightenment to Final Solution*, London 1997.

ZIMMERMANN, VOLKER, „Böhmischer Zirkel“ und „typischer Charakterzug der slavischen Kriminalität“. Zur Ethnisierung von Kriminalitätsdiskursen im Deutschen Kaiserreich und in der Habsburgermonarchie, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy* 19. a 20. století, 12/2020, s. 80-107.

INTERNETOVÉ ZDROJE

BALOUN, PAVEL, *Předpoklady vzniku zákona o potulných cikánech*. In: *Holocaust.cz* [online]. 2017, [cit. 2023-09-09]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/romove-v-ceskoslovensku-pred-nemeckou-okupaci/predpoklady-vzniku-zakona-o-potulnych-cikanech/>

BARŠA, PAVEL, *Konstruktivismus a politika identity*. *AntropoWebzin*. 2006, 2(1-2), s. 21-35. Dostupné z <http://www.antropoweb.cz/cs/konstruktivismus-a-politika-identity>

HERTL, DAVID, *Český Rozhlas. Jaroslav Durych nešel nikdy s hlavním proudem* [online]. *Český Rozhlas*. 2021 [cit. 2024-04-09]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/jaroslav-durych-nesel-nikdy-s-hlavnim-proudem-8630913>

MASARYKOVA UNIVERZITA, [b.r.]. *Tomáš Holomek. Osobnosti Masarykovy Univerzity* [online]. Dostupné z: <https://www.muni.cz/absolventi/nasi-absolventi/vyznamni-absolventi/osobnosti-muni/tomas-holomek>